

ČÁST IV

Vězení

Vězení není tak nedávné, neboť o něm nelze říci, že se zrodilo až s novými zákoníky. Vězení jako forma předchází svému systematickému využití v trestních zákonech. Konstituuje se vně soudního aparátu ve chvíli, kdy vznikají, procházejíce celým sociálním polem, procedury určené k oddělení jednotlivců, k jejich prostorovému rozmístění a ustálení, jejich utřídění, k využití maxima jejich času a jejich sil, k drezuře jejich těl, kódování celého jejich chování, kdy jsou drženi v prostoru viditelnosti bez možnosti skrytí, kdy se formuje veškerý aparát pozorování, registrace a notace okolo nich, ustanovuje určité vědění okolo nich, které se akumuluje a centralizuje. Obecná forma aparátu, který vede jednotlivce k poslušnosti a užitečnosti pomocí přesného opracování jejich těl, dala vzniknout instituci vězení dříve, nežli ji právo definovalo jako trest *par excellence*. Je pravda, že na přelomu 18. a 19. století dochází k přechodu od trestání k věznění; a to bylo něco nového. Ve skutečnosti však šlo o to, že trestání se otevřelo mechanismům donucení, vypracovaným již jinde. „Modely“ trestajícího věznění – Gand, Gloucester, Walnut Street – znamenaly spíše první viditelné body tohoto přechodu než nějaké inovace či nová východiska. Vězení, podstatná část vězeňské panoplie, značí zajisté významný moment v trestní justici: její přístup k „humanitě“. Značí však rovněž důležitý moment v historii disciplinárních mechanismů, které nová třídní moc právě rozvíjela: ten, v němž kolonizují právní in-

stituce. Na přelomu dvou století definovala nová legislativa moc trestat jako obecnou funkci společnosti, která je praktikována stejným způsobem na všech jejích členech a v níž je každý člen společnosti stejně zastoupen; ale tím, že učinila věznění trestem nejvýznačnějším, zavedla procedury ovládnutí, charakteristické pro zcela určitý typ moci. Justice, která vyhláší „rovnost“, právní aparát, který se prohlašuje za „autonomní“, jenž je však dosazen nesouměřitelnými donucovacími disciplínami – takové spojení stojí při zrodu vězení, „trestu civilizovaných společností“.¹⁾

To zahrnuje charakteristický rys, že vězení jakožto trest se ujalo příliš brzy. Od prvních let 19. století ještě existovalo povědomí o jeho novosti; přesto se ukázalo natolik a do takové hloubky spojeno se samotným fungováním společnosti, že odsunulo do zapomnění všechny ostatní druhy trestání, které si reformátoři 18. století dokázali představit. Zdálo se být bez alternativy a neseno samým pohybem dějin: „Není to náhoda, není to ani rozmar zákonodárců, že učinili uvěznění základem i budovou téměř celé naší současné stupnice trestů: znamená to pokrok idejí a zjemnění mravů.“²⁾ A tak ačkoli se v průběhu jednoho století atmosféra samozřejmosti proměnila, nezmezela docela. Jsou známy všechny nevýhody vězení i to, že je nebezpečné, ne-li zbytečné. A přesto není „vidět“ nic, co by jej nahradilo. Je to hanebné řešení, které nelze převést na ekonomii.

Tato „samozřejmost“ vězení, od které se tak těžko odvracíme; je založena především na jednoduché formě „zbavenosti svobody“. Jak by vězení nebylo nejvýznačnějším trestem ve společnosti, ve které je svoboda dobrem, jež náleží všem stejným způsobem a s nímž je každý spojen „univerzálním

a věčným“ citem?³⁾ Její ztráta má proto stejnou cenu pro všechny; lépe než pokuta je trestem pro všechny „stejným“. Je to určitá právní jasnost vězení. Nadto umožňuje vězení přesně kvantifikovat trest proměnlivou délkou času. Existuje rovněž určitá forma vězení jako mzdy, která v průmyslově rozvinutých společnostech konstituuje jeho ekonomickou „samozřejmost“. Umožňuje mu také ukazovat se jako určitá forma nápravy člověka. Tím, že odsouzenému odebírá jeho čas, se vězení ukazuje jako konkrétní vyjádření myšlenky, že trestný čin poškodil kromě oběti i celou společnost. Ekonomicko-morální samozřejmost trestání tak rozměňuje tělesný trest na dny, měsíce, roky a ustavuje kvantitativní ekvivalence deliktů a trvání. Odtud pochází výraz tak frekventovaný a tak shodný s fungováním vězení, i když rozporný vzhledem k striktní teorii trestního práva, že člověk je ve vězení, aby „splatil dluh“. Vězení je „přirozené“, tak jako je v naší společnosti „přirozené“ užívat čas k měření změny.⁴⁾

Ale samozřejmost vězení se zakládá rovněž na jeho předpokládané či požadované roli aparátu na přeměnu jedinců. Jak by vězení nebylo bezprostředně přijímané, když uzavíráním, napravováním, přiváděním k poslušnosti pouze reprodukuje, i když poněkud zesíleně, všechny mechanismy, které nacházíme v rámci celé společnosti? Vězení: poněkud přísnější kasárna, škola zbavená shovívavosti, ponurá dílna – to vše jsou nicméně pouze kvantitativní rozdíly. Toto dvojí založení – na jedné straně právně-ekonomické, na straně

1) P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1829, část III, s. 169.

2) Van Meenen, Kongres o vězeňství v Bruselu, v *Annales de la Charité*, 1847, s. 529–530.

3) A. Duport, Řeč v Konstituantě, *Archives parlementaires*, 22. prosince 1789, sv. X a XXI.

4) Tato slovní hra mezi dvojí „přirozeností“ vězení je stále přítomna. Není to tak dávno [1974], co prezident připomněl „princip“, podle něhož věznění nemůže být ničím jiným než „zbavením svobody“ – čistou esencí uvěznění, osvobozenou od skutečnosti vězení; dodejme, že vězení může být ospravedlněno jen svými „korektivními“ a readaptačními účinky.

druhé technicko-disciplinární – umožnilo vězení jevit se jako nejbezprostřednější a nejcivilizovanější forma trestání. A tato dvojí funkce mu ihned dodává na solidnosti. Ve skutečnosti je jasná jedna věc: vězení nebylo především zbaveností svobody, k níž byla později přidána technická funkce korekce; bylo od počátku „legálním zadržením“ spojeným s korektivním doplňkem, či spíše podnikem určeným k modifikování jedinců, jemuž zbavenost svobody umožnila fungovat v právním systému. Uvěznění za účelem potrestání zkrátka pokrývalo od počátku 19. století zároveň zbavenost svobody i techniku transformování jedinců.

Připomeňme si několik faktů. V zákonících let 1808 a 1810, a v poměrech, které jim bezprostředně předcházely či je následovaly, není uvěznění nikdy zaměňováno s prostou zbaveností svobody. Je to, nebo by to v každém případě být měl, diferencovaný a finalizovaný mechanismus. Diferencovaný, protože by neměl mít stejnou formu v případě, že se jedná o obviněného nebo o odsouzeného, o chovance v polepšovně nebo o zločince: vězení pro osoby ve vyšetřovací vazbě, nápravně výchovný ústav i ústřední věznice musí v principu alespoň zčásti odpovídat těmto diferencím a zajišťovat trest nejen stupňovaný ve své intenzitě, ale též odlišný ve svých záměrech. Neboť vězení má svůj cíl stanovený hned na počátku: „Právo, ukládající jedném těžší tresty než druhým, nemůže dovolit, aby se jedinec odsouzený k lehčímu trestu nacházel uzavřený v jednom místě spolu se zločincem odsouzeným k trestu těžšímu; ...jestliže ze zákona uložený trest má za principiální cíl nápravu zločinu, touží také proměnit viníka.“⁵⁾ A tuto transformaci je třeba vyžadovat od vnitřních účinků uvěznění. Vězení-trest, vězení-aparát: „Řád, jenž musí vládnout v kázních, může mocně přispět k obro-

5) *Motifs de Code d'instruction criminelle*, Zpráva G. A. Reala, s. 244.

dě odsouzeného; nedostatky ve výchově, nákaza, špatné příklady, zahálka... zrodily zločiny. Pokusme se tedy uzavřít všechny tyto prameny korupce; necht' jsou v kázních uplatňována pravidla zdravé morálky; necht', nuceni k práci, kterou dokončí s radostí, když sklídí její plody, osvojí si odsouzení při této příležitosti návyk, chuť a potřebu být něčím zaneprázdněni; necht' jsou si vzájemně příkladem pracovitěho života; ten se brzy stane životem čistým; a oni začnou brzy pociťovat lítost nad svou minulostí, první předzvěst lásky k povinnostem.“⁶⁾ Techniky korekce tvoří okamžitě součást institucionálního základu trestního vězení.

Je třeba též připomenout, že hnutí za reformu vězení, za kontrolu jejich fungování není nějakým pozdějším jevem. Nezdá se dokonce ani, že by se zrodilo ze zjištění patřičně prokázaného selhání. „Reforma“ vězení se dostává téměř současně se vznikem vězení samého. Je to něco jako jeho program. Vězení je již od počátku zapojené do řady doplňujících mechanismů, které je mají zdánlivě korigovat, jež však vzbuzují dojem, že tvoří součást samotného jeho fungování, nakolik byly svázány s jeho existencí po celou dobu jeho historie. Hned od počátku existovala výmluvná technologie vězení. Vyšetřování: ta, která prováděl Chaptal již v roce 1801

6) *Tamtéž*, Zpráva Treilhardova, s. 8-9. I v předcházejících letech nacházíme toto téma poměrně často: „Trest uvěznění, vyhlášený zákonem, má především za úkol napravovat jedince, to jest učinit je lepšími, připravit je pomocí více či méně dlouhých zkoušek na to, aby znovu zaujali své místo ve společnosti, aniž by je dále zneužívali... Nejjistějšími prostředky, jak učinit jedince lepšími, jsou práce a vzdělání.“ To nespočívá pouze v osvojení si čtení a počítání, ale rovněž v usmíření odsouzených „s myšlenkami pořádku, morálky, úcty k sobě samému a k druhým“. (Beugnot, prefekt ze Seine-Inférieure, výnos z frimairu roku X) Ve zprávách, které Chaptal vyžadoval na generální radě, je více než tucet žádostí o vězení, kde by bylo umožněno zadrženým pracovat.

(při nichž šlo o to, co by mohlo být použito při zavedení systému věznic ve Francii), ta, která prováděl Decazes v roce 1819, Villerméova kniha publikovaná v roce 1820, zpráva o ústředních věznicích sestavená Martignacem v roce 1829, vyšetřování vedená ve Spojených státech amerických Beaumontem a de Tocquevillem v roce 1831, Demetzem a Blouetem v roce 1835, dotazníky adresované Montalivetem ředitelům ústředních věznic a generálním radám uprostřed debaty o izolování zadržených. Společnosti pro kontrolu fungování vězení navrhuující jejich zlepšení: v roce 1818 je to velmi oficiální *Společnost pro zlepšení vězení*, o něco později *Společnost vězení* a rozličné filantropické skupiny. Nespočet opatření – výnosů, nařízení či zákonů: od reformy, kterou předvíдалa první Restaurace v září 1814 a která nebyla nikdy realizována, až po zákon z roku 1844, připravený Tocquevillem, který načas uzavřel dlouhou debatu o prostředcích, jež by učinily vězení efektivnějším. Programy pro zajištění fungování stroje-vězení:⁷⁾ programy pro nakládání s vězňeny, modely materiálního uspořádání, z nichž některé, jako Danjouův, Blouetův či Harou-Romainův, zůstaly čirými projekty, jiné byly ztělesněny v instrukcích (jako oběžník z 9. srpna 1841 o zřízení vězení pro osoby ve vyšetřovací vazbě), a další se staly zcela skutečnými budovami, jako například vězení Petite Roquette, v němž bylo ve Francii poprvé uvěznění organizováno po celách.

Je k tomu třeba ještě připojit publikace, které vyšly více či méně přímo z vězení a byly redigovány buď filantropy, jako byl Appert, nebo o něco později „specialisty“ (tak jako *Annales de la Charité*)⁸⁾ či dokonce bývalými vězni; *Pauvre Jacques*

7) Nejdůležitější byly bezpochyby programy navržené Ch. Lucasem, Marquetem Wasselotem, Faucherem, Bonnevillem a o něco později Ferrusem. Stojí za to poznamenat, že většina z nich nebyli filantropové, kritizující zvnějšku vězeňské instituce, nýbrž že byli tím či oním způsobem spjatí se správou věznic. Byli to spíše odborní úředníci.

8) V Německu řídil Julius *Jahrbücher für Strafs-und Besserungs Anstalten*.

na konci Restaurace či *Gazette de Sainte-Pélagie* na počátku červencové monarchie.⁹⁾

Neměli bychom vidět vězení jako inertní instituci, kterou čas od času otrásla reformní hnutí. „Teorie vězení“ byla spíše jeho konstantním návodem k užívání než příležitostnou kritikou – jednou z jeho podmínek fungování. Vězení tvořilo vždy součást aktivního pole, které bylo bohaté na projekty, nová uspořádání, experimenty, teoretická pojednání, svědectví a šetření. Okolo vězení bylo vždy plno řečí a zápalu. Že bylo vězení temnou a opomíjenou oblastí? Nedokazuje samotný fakt, že se o něm nepřestávalo po téměř dvě století hovořit, pravý opak? S příchodem legálního trestání zatížilo onu starou právnícko-politickou otázku práva trestat všemi těmi problémy, vším tím rozruchem, který se točil okolo technik nápravy jednotlivce.

*

Baltard mluví o „dokonalých a přísných institucích“.¹⁰⁾ Vězení musí být vyčerpávajícím disciplinárním aparátem,

9) Ačkoli byly tyto deníky především orgány obrany vězňených dlužníků a několikrát se opakovaně distancovaly od delikventů v pravém slova smyslu, lze v nich najít i tvrzení, že „řádky deníku *Pauvre Jacques* nejsou zasvěceny jen výjimečné specialitě. Strašlivý zákon o osobní exekuci a jeho neblahé uplatňování nejsou jediným terčem útoků vězňů žurnalistů...

Pauvre Jacques zavede pozornost svých čtenářů do míst uvěznění, zadržování, do káznic, do útulků, nebude zachovávat mlčení o místech, kde jsou viníci vystavováni mučení, ačkoli zákon je odsoudil pouze k práci...“ (*Pauvre Jacques*, roč. I., č. 7) Stejně tak *Gazette de Sainte-Pélagie* bojuje za trestní systém, jehož cílem je „zlepšení případu“, neboť jakýkoli jiný systém je „výrazem společnosti stále ještě barbarické“ (21. března 1833).

10) L. Baltard, *Architectonographie des prisons*, 1829.

a to v několika ohledech: musí brát v potaz všechny rysy jedince, jeho tělesný výcvik, jeho pracovní způsobilost, jeho každodenní vedení, jeho morální postoj, jeho nadání; vězení je, daleko víc než škola, dílna či armáda, jež vždy implikují jistou specializaci, „vše-disciplinární“. Vězení navíc nemá žádný vnějšek ani žádnou mezeru; nepřestává v činnosti, dokud není jeho úkol dokonale naplněn; jeho působení na jedince musí být nepřetržitě: je to ustavičná disciplína. Vězení má konečně nad vězňými téměř naprostou moc; má své vnitřní mechanismy represe a trestu: je to despotická disciplína. Dovádí do krajnosti všechny procedury, které nacházíme v ostatních disciplinárních zařízeních. Je třeba, aby bylo tím nejmocnějším soustrojím pro vnučení nové formy zkaženému jedinci: jeho způsob jednání je vnučení totální výchovy: „Ve vězení může vláda disponovat osobní svobodou a časem vězněného; odtud lze chápat moc výchovy, která, nejen v jednom dni, nýbrž v následnosti dní a dokonce roků může člověku určovat dobu bdění a spánku, aktivity a odpočinku, počet jídel a dobu jejich trvání, kvalitu a množství stravy, povahu a produkt jeho práce, čas modlitby, užívání řeči a takřka samotného myšlení, této výchovy, která na jednoduchých a krátkých cestách z jídelny do dílny, z dílny do cely určuje pohyby těla a i ve chvílích odpočinku řídí využití času, této výchovy, jež se zkrátka zmocňuje naprosto celého člověka, všech fyzických i morálních schopností, které v něm jsou, a času, v němž je on sám.“¹¹⁾ Tato celková „náprava“ předepisuje překódování existence dosti odlišné od čirého právního zbavení svobody a také dosti odlišné od jednoduchého mechanismu reprezentací, o jakém snili reformátoři v dobách Ideologie.

11) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, část II, s. 123–124.

1. Prvním principem byla izolace. Izolace odsouzeného od vnějšího světa, od všeho toho, co motivovalo jeho čin, od všech okolností, které mu jej usnadnily. Izolace vězňů jednoho od druhého. Trest musí být nejen individuální, ale také individualizující, a to dvojím způsobem. Vězení musí být především pojato tak, aby samo o sobě vylučovalo neblahé následky, které s sebou nese soustředění tolika rozličných odsouzců na jednom místě: potlačit spiknutí a vzpoury, jež by se mohly zformovat, zabránit tomu, aby se tvořila nová spolčení či aby se zrodily možnosti vydírání (až se uvěznění znovu ocitnou na svobodě), klást překážky nemorálnosti takovému počtu „mysteriózních spojení“. Aby zkrátka vězení nevytvářelo ze zločinců, které soustřeďuje, homogenní a solidární populaci: „V tuto chvíli existuje mezi námi organizovaná společnost zločinců... Tvoří malý národ uprostřed velkého. Téměř všichni tito lidé se seznámili ve vězení, případně se tam znovu potkávají. Dnes je třeba členy této společnosti rozptýlit.“¹²⁾ Mimoto musí být samota pozitivním nástrojem nápravy. Působí skrze zamyšlení nad sebou, které vyvolává, a skrze výčitky svědomí, jež se nevyhnutelně objeví: „Uvržen v samotu zamýšlí se odsouzený nad sebou. Ponechán o samotě se svým zločinem, učí se jej nenávidět, a není-li jeho duše ještě otupena zlem, pak právě v izolaci jej přepadnou výčitky svědomí.“¹³⁾ Samota působí rovněž díky tomu, že zajišťuje jistý druh autoregulace trestu a umožňuje jakousi spontánní individualizaci trestání: čím víc je odsouzený schopen zamyslet se nad sebou, tím větší

12) A. de Tocqueville, *Rapport à la Chambre des Députés*, citováno v E. de Beaumont a A. de Tocqueville, *Le Système pénitentiaire aux États-Unis*, 3. vyd. 1845, s. 392–393.

13) E. de Beaumont a A. de Tocqueville, *Le Système pénitentiaire aux États-Unis*, 3. vyd. 1845, s. 109.

bylo provinění, jehož se dopustil při spáchání zločinu; ale o to živější budou také jeho výčitky a o to bolestnější bude jeho samota; když se naproti tomu bude dostatečně kát a napravovat bez sebemenší přetvářky, samota ho již tížit nebude. „Tak podle této obdivuhodné disciplíny nese každá inteligence a každá morálka v sobě samé princip a míru represe, jejichž jistotu a neproměnnou spravedlnost nedokáže narušit lidská chyba či omylnost... Není to vskutku jakési zpečetění spravedlnosti boží a spravedlnosti vycházející z prozřetelnosti?“¹⁴⁾ Konečně, a možná především, izolace odsouzených zaručuje, že na nich může být praktikována v maximální míře moc, která nebude vyvažována žádným jiným vlivem; samota je první podmínkou naprostého podřízení: „Jen si představme,“ řekl Charles Lucas, odvolávaje se na roli ředitele, učitele, katechety a „dobrotivých osob“ ve vztahu k izolovanému vězni, „jen si představme moc lidského slova vstupujícího do prostředí hroznivé disciplíny ticha, aby promluvilo k srdci, k duši, k člověku.“¹⁵⁾ Izolace zajišťuje důvěrné setkání vězně a moci, která je vůči němu uplatňována.

To je bod, kolem kterého se rozpoutala diskuse o dvou systémech amerického vězeňství, o systému auburnském a systému filadelfském. Ve skutečnosti se tato diskuse, jež se rozrostla do takové šíře,¹⁶⁾ týkala pouze způsobu zajišťování izolace, který by byl přijatelný pro všechny.

14) S. Aylies, *Du système pénitentiaire*, 1837, s. 132–133.

15) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1836, díl I, s. 167.

16) Diskuse, která začala ve Francii okolo roku 1830, nebyla ukončena ještě v roce 1850; Charles Lucas, obránce auburnského modelu, inspiroval nařízení z roku 1839 o režimu v Ústředních věznicích (společná práce a naprosté ticho). Vlna vzpoury, která následovala, a snad rovněž všeobecná agitace v zemi v letech 1842–1843 vedly v roce 1844 k upřednostnění pensylvánského režimu naprosté izola-

Auburnský model předepisoval individuální celu během noci, práci a stravování společné, ale pod podmínkou naprostého ticha, vězni směli mluvit pouze s dozorcí, s jejich svolením a potichu. To byl zřejmý odkaz ke klášternímu modelu a také odkaz k disciplíně dílny. Vězení musí být mikrokosmem dokonalé společnosti, kde jsou jedinci izolováni ve své morální existenci, kde se však uskutečňuje jejich znovuspojení v přísně hierarchickém rámci, bez vedlejších vztahů, a kde je možná komunikace jen ve vertikálním směru. Výhoda auburnského systému podle jeho obránců spočívala v tom, že byl reprodukcí samotné společnosti. Donucení je zde zajišťováno materiálními prostředky, ale především pravidlem, které bylo třeba se naučit respektovat a které je zaručováno dohledem a tresty. Spíše než držet odsouzené „pod zámekem jak divoká zvířata v jejich kleci“, je třeba sloučit je s ostatními, „nechat je podílet se společně na užitečných činnostech, přimět je společně k dobrým návykům, předcházet morální nákazě aktivním dohledem, udržovat jejich soustředění pravidlem ticha“; toto pravidlo navykne vězně „považovat zákon za svaté přikázání, jehož porušení má za následek spravedlivé a zákonité zlo“.¹⁷⁾ Tato souhra izolace, sloučení bez možnosti komunikovat a zákona zajišťovaného nepřetržitou kontrolou tedy musí rekvilifikovat zločince jako společenské individuum: cvičí jej k „užitečné a odevzdánné činnosti“;¹⁸⁾ obnovuje v něm „návyky společenskosti“.¹⁹⁾

ce, který vychvalovali Demetz, Blouet, Tocqueville. Avšak Druhý kongres o vězeňství v roce 1847 rozhodl proti této metodě.

17) K. Mittermaier, v *Revue française et étrangère de législation*, 1836.

18) A. E. de Gasparin, *Rapport au ministre de l'Intérieur sur la réforme des prisons*.

19) E. de Beaumont a A. de Tocqueville, *Du système pénal aux États-Unis*, 3. vydání, 1845, s. 112.

Při naprosté izolaci – jako ve Filadelfii – není rekvalifikační zločin vyžadována od působení obecného zákona, nýbrž od vztahu jedince ke svému vlastnímu svědomí a k tomu, co může osvětlit jeho nitro.²⁰⁾ „Osamocen ve své cele je vězeň vydán sobě samému; v tichu svých vášní i světa, který ho obklopuje, sestupuje do svého svědomí, zpytuje jej a pociťuje, že se v něm probouzí mravní cit, který v srdci člověka nikdy zcela nezanikne.“²¹⁾ Není to tedy vnější ohled na zákon ani pouhý strach z trestu, co bude na vězně působit, nýbrž sama práce jeho svědomí. Spíše hluboká odevzdanost než povrchní výcvik; změna morálky, nikoli postoje. V pensylvánském vězení jsou jedinými prostředky nápravy svědomí a nemá architektura, na kterou naráží. Na Cherry Hill „jsou zdi trestem za zločin; cela staví vězně tvář v tvář sobě samému; je nucen naslouchat svému svědomí“. Z toho vyplývá, že práce je zde spíše útěchou než povinností, že dozorcí nemusejí vyvíjet nějaký nátlak, neboť ten je zajištěn materialitou věcí, a že následkem toho je akceptována jejich autorita: „Při každé návštěvě splyne z těch počestných rtů několik laskavých slov a snesou se do srdce vězně s uznáním, nadějí a útěchou; vězeň miluje svého dozorce; a miluje ho proto, že je mírný a soucitný. Zdi jsou strašné a člověk je dobrý.“²²⁾ V této uzavřené cele, provizorním hrobě, nabývají mýty o znovuzrození snadno konkrétní podoby. Po noci a tichu se obnovuje život. Auburn, to byla společnost sama, dovedená ke svým základním principům. Cherry Hill, to byl život vyhlazený a znovu započatý. Katolicismus hbitě včlenil tuto kvakerskou

20) „Každý člověk,“ řekl Fox, „je osvícen světlem božím a já to světlo vidím zářit skrze každého člověka.“ Právě v duchu kvakerů a Walnut Street byla organizována pensylvánská vězení v Pittsburgu, a později v Cherry Hill po roce 1820.

21) *Journal des économistes*, II, 1842.

22) Abel Blouet, *Projet de prisons cellulaires*, 1843.

techniku do svých diskurzů. „Nevidím ve vaší cele nic než děsivý hrob, v němž namísto červů jen výčitky svědomí a beznaděj postupují, aby vás rozežraly a učinily vaši existenci předstupněm pekla. Avšak... co je pro bezbožného vězně pouhým hrobem, odpornou kostnicí, stane se pro upřímně věřícího křesťana samotnou kolébkou blažené nesmrtnosti.“²³⁾

Z opozice těchto dvou systémů vyrůstala celá řada různých konfliktů: náboženských (musí být konverze principiálním bodem nápravy?), medicínských (vede naprostá izolace k šílenství?), ekonomických (kde jsou nejnižší náklady?), architektonických a administrativních (která forma zaručuje nejlepší dohled?). Proto, nepochybně, tak rozsáhlá polemika. Ale v srdci těchto diskusí a tím, co je vlastně umožňovalo, byl původní cíl vězeňské činnosti: donucovací individualizace prostřednictvím přerušování jakéhokoli vztahu, který není kontrolován mocí nebo nařízen podle hierarchie.

2. „Práce, střídající se s přestávkami k jídlu, doprovází vězně až k večerní modlitbě; nový spánek mu tedy poskytuje přívětivý odpočinek, který nebude rušen nespoutanou fantazií. Tak uplyne šest dní v týdnu. Po nich následuje den zasvěcený výhradně modlitbě, vyučování a blahodárným meditacím. Tak následují jeden po druhém týdny, měsíce, roky; tak se vězeň, jenž byl při nástupu do zařízení člověkem nestálým či s přesvědčením zaměřeným pouze na svou nezpůsobnost, toužící zničit svou existenci pomocí svých rozmanitých neřestí stává postupně silou zvyku nej-

23) Abbé Petigny, *Allocution adressée aux prisonniers, à l'occasion de l'inauguration des bâtiments cellulaires de la prison de Versailles*. Viz o několika letech později v *Hraběti Monte Cristo* zcela zřetelně kristologickou verzi znovuzrození následujícího po uvěznění; zde však nejde o to učit se ve vězení poslušnosti zákonu, nýbrž nabýt skrze tajné vědění moc k dosažení spravedlnosti navzdory nespravedlnosti úředníků.

prve sobě zcela cizím, avšak brzy při této proměně získává novou povahu, jež mu bude natolik blízká díky práci a radostem z ní odvozeným, že pokud byla jeho duše alespoň trochu přivedena moudrým ponaučením k lítosti, může být s větší důvěrou vystaven pokušením, která ho pomalu připraví na návrat na svobodu.²⁴⁾ Práce je spolu s izolací definována jako činitel vězeňské proměny. To nacházíme již v zákoníku z roku 1808: „Ačkoli trest uložený zákonem má za cíl napravení zločinu, usiluje rovněž o polepšení viníka, a tento dvojí cíl se podaří splnit, jestliže je zločinec vytržen ze své zhoubné zahálčivosti, která uvrhnuvši jej do vězení, znovu jej zde dostihuje a zmocňuje se jej, aby ho dovedla až k poslednímu stupni zkaženosti.“²⁵⁾ Práce není ani přídavkem ani korektivem režimu uvěznění: ať se jedná o nucené práce, odloučení či uvěznění, je práce považována samotným zákonodárcem za naprosto nutný doprovodný jev. Nejde ovšem vůbec o nutnost, o níž hovořili reformátoři v 18. století, když chtěli učinit vězení jednak příkladem pro veřejnost, jednak účinnou nápravou v zájmu společnosti. Ve vězeňském režimu je spojení mezi prací a trestáním zcela jiného druhu.

24) N. H. Julius, *Leçons sur les prisons*, fr. překlad, 1831, díl I, s. 417–418.

25) G. A. Real, *Motifs du Code d'instruction criminelle*, 1808. Již předtím několik nařízení ministra vnitra zdůrazňovalo potřebu zajistit práci pro uvězněné: nařízení z 5. fructidoru Roku VI, 3. messidoru Roku VIII, 8. pluvióse a 28. ventóse Roku IX, 7. brumairu Roku X. Ihned po vydání Zákoníků v letech 1808 a 1810 nacházíme ještě další nařízení: z 20. října 1811, 8. prosince 1812; a znovu rozsáhlé nařízení z roku 1816: „Největší důraz je třeba klást na to, aby byli věznění co nejvíce zaměstnáni. Je nutné vzbudit v nich touhu pracovat tím, že budou odlišeni ti, kdo pracují, od těch vězňů, kteří budou chtít dále zahálet. Ti první budou lépe žít a budou mít lépe ustláno než ti druzí.“ Věznice Melun a Clairvaux byly velmi brzy organizovány jako velké dílny.

Několik polemik, jež se objevily za restaurace či za červecové monarchie, vyjasnilo funkci, která byla přisuzována trestní práci. Nejprve to byla diskuse o platu. Práce vězňů byla ve Francii odměňována. To s sebou přinášelo problém: jestliže je za práci ve vězení vyplácena odměna, pak tato práce není skutečnou součástí trestu; vězeň ji tedy může odmítnout. Výše odměny se navíc odvíjela od zručnosti dělníka, nikoli od polepšení viníka: „Nejtěžší případy jsou téměř všude nejzručnějšími pracovníky; jsou nejlépe odměňováni, v důsledku toho jsou nejvíce neukáznění a nejméně schopní lítosti.“²⁶⁾ Diskuse, která nikdy zcela neutichla, byla obnovena, a to se značným zápalem, v letech 1840–1845: bylo to období ekonomické krize, období bouří mezi dělnictvem, a také období, kdy již začínala krystalizovat protikladnost dělníka a delikventa.²⁷⁾ Organizovaly se stávky protestující proti dílnám ve vězení: když se rukavičkáři z Chaumontu podařilo zorganizovat dílnu v Clairvaux, jeho dělníci protestovali prohlašující, že je tím zneuctěna jejich práce, obsadili manufakturu a donutili majitele od jeho projektu ustoupit.²⁸⁾ Byla tu rovněž rozsáhlá tisková kampaň v dělnických denících: o tom, že vláda upřednostňuje trestní práci proto, aby dosáhla snížení „svobodných“ platů; o tom, že nevýhody těchto vězeňských dílen jsou ještě silněji pocítovány ženami, jež tato konkurence zbavuje práce, nutí je tím k prostituci, následkem níž se ocitnou ve vězení, kde se tyto ženy, které již nemohly dále pracovat na svobodě, stávají další konkurencí pro ty, které jsou stále ještě zaměstnány;²⁹⁾ o tom, že vězňům je poskytována práce nejlépe zajištěná – „zlodějí

26) J. J. Marquet-Wasselot, *La Ville du refuge*, 1832, díl III, s. 171.

27) Viz níže, s. 395.

28) Viz J. P. Aguet, *Les Grèves sous la monarchie de Juillet*, 1954, s. 30–31.

29) *L'Atelier*, prosinec 1842, roč. 3, č. 4.

provádějí v teple a pod střechou kloboučnické a nábytkářské práce“ – zatímco nezaměstnaný kloboučník musí docházet „na lidská jatka vyrábět olovnatou bělobu za dva franky denně“;³⁰⁾ o tom, že filantropie se nejvíce stará o podmínky práce vězňů, ale opomíjí podmínky dělníků pracujících na svobodě. „Jsme si jisti, že kdyby vězňové pracovali například se rtutí, věda by byla zajisté mnohem pohotovější, než je, ve vynalézání prostředků pro ochranu pracujících před nebezpečím jejich výparů: ‚Ti ubozí vězni!‘ říkali by ti, kteří sotva kdy promluví o dělnících v zlatnictví. Je třeba nejprve krást nebo zabít, aby na sebe člověk upoutal pozornost či vzbudil soucit.“ Především však o tom, že směřuje-li vězení k tomu stát se dílnou, budou tam brzy odesláni žebráci a nezaměstnaní, a budou tak obnoveny ve Francii staré všeobecné špitály nebo v Anglii workhouses.³¹⁾ Navíc zde byly, především po schválení zákona z roku 1844, petice a dopisy – jedna petice, jež byla odmítnuta Chambre de Paris, „shledávala nelidským, že se navrhuje, aby násilníci, vrazi a zloději byli používáni pro práce, jež jsou dnes údělem několika tisíců dělníků“; „La Chambre dala před námi přednost Barabášovi“;³²⁾ typografičtí dělníci odeslali dopis ministrovi, když se dozvěděli, že jedna tiskárna byla umístěna do věznice v Melunu: „Musíte rozhodnout mezi zatracenci, spravedlivě postiženými zákonem, a mezi občany, kteří obětují své dny v počestnosti a odříkání pro zajištění existence svých rodin jakož i bohatství své vlasti.“³³⁾

Odovědi, kterými se proti celé této kampani ohrazovaly vláda a úřady, byly zcela neměnné. Trestní práce nemůže být

30) *L'Atelier*, listopad 1845, roč. 6, č. 2.

31) *Tamtéž*.

32) *L'Atelier*, červen 1844, roč. 4, č. 9 a duben 1845, roč. 5, č. 7; viz z této doby rovněž *La Démocratie pacifique*.

33) *L'Atelier*, březen 1845, roč. 5, č. 6.

kritizována za to, že podporuje nezaměstnanost: pro svůj omezený rozsah a malou produktivitu nemůže mít obecnější vliv na ekonomiku. Není jako aktivita výroby užitečná sama sebou, nýbrž svými důsledky, které vnáší do lidského mechanismu. Je principem řádu a pravidelnosti; skrze požadavky, které jsou jí vlastní, šíří nezachytitelným způsobem formy přísné moci; podřizuje těla pravidelným pohybům, vylučuje rozčilení a neklid, zavádí hierarchii a dozor, které – jelikož tvoří součást její logiky – jsou mnohem lépe přijímány a které jsou mnohem hlouběji vtištěny do chování odsouzených. Spolu s prací „vstupuje do vězení pravidelnost, která tu vládne bez námahy a bez užití jakéhokoli represivního či násilného prostředku. Tím, že je odsouzený zaměstnán, jsou mu vštěpovány návyky řádu a poslušnosti; z lenocha, kterým byl, se stává pilný a pracovitý člověk... postupem času nachází v pravidelné činnosti ve vězení, v manuálních pracích, ke kterým byl donucován..., jistý lék proti výstřelkům své fantazie.“³⁴⁾ Trestní práce musí být považována za mašinerii, která sama o sobě transformuje násilnického, neklidného, ukvapeného vězně ve svou součást, která hraje svou roli s dokonalou pravidelností. Vězení není dílna; je, musí být samo o sobě strojem, jehož jsou vězňové-dělníci zároveň soukolími i výrobky; tento stroj je „zaměstnává“, a to „nepřetržitě, maje za jediný cíl vyplnit každý jejich okamžik. Když se tělo pohybuje, když se duch zaměstnává jedním určitým předmětem, dotěrné myšlenky se vzdálí a v duši se obrodí klid.“³⁵⁾ Má-li koneckonců práce ve vězení ekonomický efekt, pak ten, že produkuje mechanická individua podle obecných norem průmyslové společnosti: „Práce je ochránkyní moderních lidí; nahrazuje morálku, vyplňuje prázdnotu vzniklou nepří-

34) A. Bérenger, *Rapport à l'Académie des sciences morales*, červen 1836.

35) E. Danjou, *Des prisons*, 1821, s. 180.

tomností víry a platí za princip všeho dobra. Práce se musí stát náboženstvím věznic. Pro společnost-stroj je třeba, aby prostředky nápravy byly čistě mechanické.“³⁶⁾ Výroba individuálních strojů je ovšem také výrobou proletářů; v důsledku toho, že máme jen „dvě ruce dobré pro všechno“, dá se žít jen „z výsledku naší práce, vykonáváním nějakého povolání, nebo z výsledku práce jiných, prováděním krádeží“; nuže, pokud by vězení nenutilo zločince k práci, zavádělo by z fiskálního hlediska znovu do samotné své instituce situaci, kdy si jedni vybírají dávky z práce druhých. „Otázka zahálčivosti je zde stejná jako v samotné společnosti; pokud nejsou vězni schopni existovat ze své práce, jsou živi z práce druhých.“³⁷⁾ Práce, kterou odsouzený přispívá k naplňování svých vlastních potřeb, přetváří zloděje na poslušného dělníka. A právě zde vstupuje do hry otázka užitečnosti odměny za trestní práci; ukládá vězněnému „morální“ formu platu jakožto podmínky jeho existence. Mzda vštěpuje „lásku a návyk“ k práci;³⁸⁾ ukazuje těmto zlosynům, kteří ignorují rozdíl mezi mým a tvým, smysl vlastnictví – smysl „toho, co je dobýváno v potu tváře“;³⁹⁾ naučí také ty, kteří žili marnotratně, co je to prozíravost, šetrnost, co to znamená myslet na budoucnost;⁴⁰⁾ konečně tím, že předkládá měřítko vykonané práce, umožňuje kvantitativně vyjádřit píli vězně a pokrok v jeho polepšení.⁴¹⁾ Mzda za

36) L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 64. V Anglii zajišťovaly „šlapací mlyn“ (tread-mill) a pumpa disciplinární mechanizaci bez jakéhokoli cílového produktu.

37) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 313–314.

38) *Tamtéž*, s. 243.

39) E. Danjou, *Des prisons*, 1821, s. 210–211; viz také *L'Atelier*, listopad 1845, roč. 6, č. 2.

40) Ch. Lucas, *tamtéž*. Třetina denního platu byla každému vězněnému dávana stranou pro dobu, kdy bude propuštěn.

41) E. Ducpétiaux, *Du système de l'emprisonnement cellulaire*, 1857, s. 30–31.

trestní práci neodměňuje produkci; slouží jako pobídka k proměně jedince a měřítko jejího uskutečňování: je to právní fikce, neboť nereprezentuje „svobodné“ poskytování pracovní síly, ale úskok, u něhož se předpokládá, že bude účinný při technikách nápravy.

Co je tedy užitek trestní práce? V žádném případě to není zisk; dokonce ani formování užitečných dovedností; jde o ustavení vztahu moci, prázdné ekonomické formy, schématu podřízení jedince a jeho přizpůsobení aparátu výroby.

Dokonalým obrazem práce ve vězení byla ženská dílna v Clairvaux; tichá přesnost lidského soustrojí se zde spojovala s předepsanou přísností kláštera: „V křesle, nad kterým visel krucifix, sedí jedna ze sester; před ní vykonávají vězeňkyně, sedící ve dvou řadách, úkol, jenž jim byl uložen, a poněvadž jako práce převládá téměř výhradně šití, vládne zde neustále nejprísnější ticho... Zdá se, že v těchto sálech vše dýše pokáním a usmířením. Vracíme se tu jakoby přirozeně do dob ctihodných zvyklostí tohoto starého místa; připomínají se nám ty dobrovolné kajicnice, které se zde uzavíraly proto, aby daly sbohem okolnímu světu.“⁴²⁾

3. Vězení ovšem přesahuje prosté zbavení svobody ještě důležitějším způsobem. Směřuje k tomu stát se nástrojem modulace trestu: aparátem, který by skrze vykonávání rozsudku, jimž je pověřen, měl právo převzít, přinejmenším zčásti, jeho princip. Toto „právo“ nebylo samozřejmě instituci vězení přiznáno v 19. a ani ve 20. století jinak než v zlomkovité podobě (v komplikované formě podmíněčného pro-

42) Srovnajme to s následujícím textem Faucherovým: „Vstupte do předelny; poslechněte si, jak spolu rozmlouvají dělníci, a hvízdání strojů. Existuje ve světě truchlivější kontrast než srovnání pravidelnosti a předpověditelnosti těchto mechanických pohybů s nepořádkem myšlenek a mravů způsobeným kontaktem takového množství mužů, žen a dětí?“ *De la réforme des prisons*, 1838, s. 20.

puštění, částečného osvobození či organizování center reformy). Je však třeba poznamenat, že bylo velmi záhy požadováno těmi, kdo byli odpovědni za správu věznic, jako sama podmínka dobrého fungování vězení a jeho účinnosti v onom úkolu napravování, jež mu sama justice svěřila.

Tak tomu je i v případě trvání trestu: dovoluje přesně kvantifikovat tresty, stupňovat je podle okolností a dodávat legálnímu trestání více či méně explicitní formu mzdy; riskuje ale, že zůstane bez nápravné hodnoty, pokud setrvá jednou provždy na rovině rozsudku. Délka trestu nesmí být měřítkem pro „směnnou hodnotu“ přestupku; musí se přizpůsobovat „užitečné“ přeměně vězněného po dobu, na niž je odsouzen. Nikoli čas jako měřítko, nýbrž čas finalizovaný. Spíše ve formě operace než ve formě mzdy. „Tak jako moudrý lékař zastaví léčení nebo v něm pokračuje podle toho, jestli nemocný již dospěl do stavu uzdravení, tak by v první z těchto dvou hypotéz mělo odpykání trestu skončit ve chvíli úplného napravení odsouzenec; neboť v takovém případě se všechno další věznění stává neužitečným, a proto i nehumánním vůči napravovanému, jenž by jen marně zatěžoval stát.“⁴³⁾ Spravedlivá délka trvání trestu se tedy musí měnit nejen podle spáchaného činu a jeho okolností, ale i podle trestu samého, podle toho, jak se bude konkrétně odvíjet. To se ukazuje ve vyjádření, že musí-li být trest individualizovaný, pak nikoliv vzhledem k individu-u-zločinci, právnímu subjektu zloči-

43) A. Bonneville, *Des libérations préparatoires*, 1846, s. 6. Bonneville navrhol zavést měřítko „předběžného propuštění na svobodu“, ale také „osobních doplňkových postihů“ nebo navýšení trestu, jestliže se ukáže, že „trestní předpis, stanovený aproximativně podle předpokládaného stupně delikventovy zatvrzelosti, nedostačuje k tomu, aby dosáhl očekávaného účinku“. Tento doplněk neměl přesahovat osminu trestu; předběžné propuštění na svobodu mohlo být uplatněno po uplynutí tří čtvrtin trestu. (*Traité des diverses institutions complémentaires*, s. 251n.)

nu, původci zodpovědnému za přestupek, ale vzhledem k trestanému individu-u, předmětu řízené transformace, individu-u uvězněnému, vsazenému do vězeňského aparátu, modifikovanému jím nebo reagujícím na něj. „Jde pouze o reformování zločince. Jakmile je tato reforma provedena, kriminálník se musí navrátit do společnosti.“⁴⁴⁾

Kvalita a obsah uvěznění již nesmí být určovány samotnou povahou přestupku. Právní závažnost zločinu nemá v žádném případě hodnotu znaku, který by jednoznačně určoval, je-li odsouzený povahy napravitelné či nikoli. Zejména distinkce zločin – delikt, kterou zákoník vystihoval v rozlišení mezi vězením a káznicí, případně nucenými pracemi, není funkční v případě polepšování. To byl téměř obecně rozšířený názor, vyjádřený řediteli věznic v anketě pořádané ministerstvem v roce 1836: „Drobní delikventi obecně jsou nejzkaženější... Mezi zločinci se lze setkat s mnoha muži, kteří podlehli nátlaku svých vášní a potřebám početné rodiny. Chování zločinců je mnohem lepší než chování drobných delikventů; ti první jsou poddajnější, pracovitější než ti druzí, což jsou obecně darebáci, podvodníci a lenoši.“⁴⁵⁾ Odtud tedy myšlenka, že přísnost trestu nemusí být v přímém poměru k trestní závažnosti spáchaného zločinu, ani definitivně stanovená pro všechny stejně.

Jako nápravná operace má uvěznění své nároky a své vlastní obtíže. Jsou jimi jeho účinky, které musí určovat jeho etapy, jeho dočasná zotřetí, jeho následná ulehčení; to, co Charles Lucas nazval „mobilní klasifikace mravů“. Progre-

44) Ch. Lucas, citováno v *Gazette des tribunaux*, 6. dubna 1837.

45) V *Gazette des tribunaux*. Viz také J. J. Marquet-Wasselot, *La Ville du refuge*, 1832, s. 74–76. Ch. Lucas poznamenává, že „drobní delikventi pocházejí převážně z městského prostředí“ a že „většina trestanců odsouzených za těžké zločiny je z venkovské populace“. *De la réforme des prisons*, 1836, díl I, s. 46–50.

sivní systém, užívaný v Ženevě od roku 1825,⁴⁶⁾ byl často vyžadován i ve Francii. Například ve formě tří areálů: zkušební areál pro většinu vězňených, areál trestání a areál odměn pro ty, kteří jsou na cestě k nápravě.⁴⁷⁾ Nebo ve formě čtyř fází: perioda zastrašování (zbavení práce a všech vnitřních i vnějších vztahů); perioda práce (izolace, ale s prací, která bude po fázi nucené nečinnosti působit jako dobrodíní); režim umravňení (více či méně časté „pohovory“ s řediteli nebo oficiálními návštěvami); a perioda společné práce.⁴⁸⁾ Ačkoli princip trestu byl spíše rozhodnutím justice, jeho spravování, jeho kvalita a jeho přísnost musí vyzdvihovat autonomní mechanismus, který řídí účinky trestání v samém vnitřku aparátu, jenž je produkuje. Je to celý režim trestů a odměn, který není pouze cestou, jak si vynutit respektování pravidel vězení, ale také jak dosáhnout toho, aby vězení působilo efektivně na uvězněné. Došlo k tomu, že to uznala i sama právní autorita: „Neměli bychom být překvapeni, tvrdil kasační soud, když projednával návrh zákona o vězeních, myšlenkou udělování odměn, které může představovat z velké části úložné ze mzdy nebo zlepšení stravování, nebo dokonce zkrácení doby trestu. Může-li něco probudit v duších odsouzených pojmy dobra a zla, přivést je k morálnímu uvědomění a povznést je trochu výše v jejich vlastních očích, pak je to možnost dosíci určité odměny.“⁴⁹⁾

Je nutné připustit, že vzhledem ke všem těm procedurám, které opravují trest podle toho, jak probíhá, nemohou mít právní instance bezprostřední autoritu. Je to ve skutečnosti

46) R. Fresnel, *Considérations sur les maisons de refuge*, 1829, s. 29–31.

47) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 440.

48) L. Duras, článek otištěný v *Le Progressif* a citovaný v *La Phalange*, 1. prosince 1838.

49) Ch. Lucas, *tamtéž*, s. 441–442.

záležitost měřítek, jež podle definice mohou intervenovat jen po vynesení rozsudku a mohou být vznesena jen na něco jiného než souzený čin. V důsledku toho musí být personál, který spravuje vězení, ve věcech individualizace a různého aplikování trestu nutně zcela autonomní: dozorcí, ředitel celého zařízení, katecheta či vychovatel jsou schopni vykonávat tuto korektivní funkci lépe než držitelé trestní moci. Je to jejich souzení (chápané jako pozorování, diagnóza, charakterizace, upřesňování, rozlišující klasifikace) a nikoliv verdikt ve formě připsání viny, co musí sloužit jako podklad této vnitřní modulaci trestu – jeho zmírnění, nebo dokonce jeho přerušování. Když Bonneville v roce 1846 předložil svůj projekt podmíněného propuštění, definoval ho jako „právo, jež by měla administrativa s předcházejícím souhlasem soudní autority, po uplynutí doby dostatečné k pokání a za určitých podmínek propustit provizorně na svobodu zcela polepšeného vězně s tím, že by byl při vznesení i té nejmenší stížnosti ihned navrácen do vězení“.⁵⁰⁾ Zdá se, že všechna ta „svévole“, která ve starém trestním režimu dovolovala soudcům modulovat trest a panovníkům učinit tomu přítrž, všechna tato svévole, kterou moderní zákoníky odebraly soudní moci, se postupně znovu ustavuje na straně moci, která spravuje a kontroluje trestání. Je to svrchovanost dozorcova vědění: „Opravdový úředník je povolán svrchovaně vládnout ve vězení... a musí, aby neselhal ve svém poslání, spojit neobyčejný důvtip s hlubokou znalostí lidí.“⁵¹⁾

A tak se zde dostáváme k principu, jasně formulovanému Charlesem Lucasem, který by si jen málo právníků dnes troufalo bez výhrad přijmout, ačkoli vyznačuje linii zásadní-

50) A. Bonneville, *Des libérations préparatoires*, 1846, s. 5.

51) A. Bérenger, *Rapport à l'Académie des sciences morales et politiques*, červen 1836.

ho počátku fungování moderního způsobu trestání; nazvěme jej Deklarace nezávislosti vězeňství. Požaduje se v něm právo být mocí, která nemá jen administrativní autonomii, ale existuje jako součást trestající suverenity. Toto potvrzení práv vězení stanovuje jako princip, že trestní rozsudek je arbitrární jednotka, že je třeba ji rozložit, že sestavovatelé trestních zákoníků již měli důvod rozlišovat rovinu legislativní (na které se klasifikují činy a připisují se jim tresty) a rovinu soudní (na které se vynášejí rozsudky); že úkolem dneška je analyzovat naopak tu druhou rovinu, že je třeba rozlišovat to, co je v pravém slova smyslu věcí soudní (posuzovat méně činy a spíš pachatele, poměřovat „záměry, které dodávají lidským činům tolik odlišných morálních stránek“, a tak opravit, je-li to možné, hodnocení zákonodárců), a poskytovat autonomii „trestnímu souzení“, jež je patrně nejdůležitější; ve vztahu k němu je hodnocení tribunálu pouze „způsobem prejudikování“, neboť morálka pachatele nemůže být posouzena „jinak než zkouškou. Soudce tedy naopak nutně potřebuje kontrolu a opravení svých hodnocení: a tuto kontrolu poskytuje právě trestní vězení.“⁵²⁾

Můžeme tu tedy mluvit o přesahu či o řadě přesahování vězeňství ve vztahu k legálnímu uvěznění – „vězeňského“ ve vztahu k „právnímu“. Vždyť tento přesah lze pozorovat velmi brzy, již od zrodu vězení, jednak ve formě skutečných praktik, jednak ve formě projektů. Nedostavil se následně, jako druhotný efekt. Veliká vězeňská mašinerie je přímo spjata s fungováním vězení. Za znak této autonomie lze považovat „nadbytečné“ násilnosti dozorců nebo despotismus správy věznic, která má všechna privilegia uzavřeného prostředí. Její kořeny však leží jinde: právě ve skutečnosti, že na vězení se požaduje, aby bylo „užitečné“, ve faktu, že zbavení svobody

52) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 418–422.

– toto právní vymáhání ideálního statku – muselo od počátku vykonávat pozitivní technickou roli, provádět transformace jedince. A při této činnosti se vězeňský aparát uchýlil ke třem velkým schémátům: k politicko-morálnímu schématu individuální izolace a hierarchizace; k ekonomickému modelu síly užitě při povinné práci; k technicko-medicínskému modelu léčby a normalizace. Cela, dílna, nemocnice. Okraj, do něž vězení překračuje prostě zadržení, je ve skutečnosti vyplněn technikami disciplinárního typu. A tento doplněk disciplinárního vzhledem k právnímu je zhruba to, co se nazývá „vězeňské“.

*

Tento doplněk nebyl přijat bez potíží. Jako první tu byla otázka principu: trest nesmí být ničím více než zbavením svobody; Decazes to říká stejně jako naši dnešní vládní činitelé, avšak mnohem živějším jazykem: „Zákon musí následovat odsouzeného i do vězení, do kterého jej poslal.“⁵³⁾ Ovšem velmi rychle – a to je vskutku charakteristické – se debata proměnila v bitvu o přivlastnění si kontroly nad oním vězeňským „doplňkem“; soudci se dožadovali práva dohlížet nad vězeňskými mechanismy: „Umravňování vězňů vyžaduje bezpočet spolupracovníků; je možné jej uskutečnit pouze prostřednictvím inspekčních návštěv dohlížecích komisí či patronačních společností. Je tedy třeba pomocníků, a ty může poskytnout jedině prokuratura.“⁵⁴⁾ Od této doby se vězeňský řád stal dostatečně solidním na to, aby bylo možné snažit se jej rozložit; šlo však o to dostat

53) E. Decazes, „Rapport au Roi sur les prisons“, *Le Moniteur*, 11. dubna 1819.

54) Vivien, v G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850, s. VIII. Nařízení z roku 1847 vytvořilo komise pro dozor.

jej pod kontrolu. Tak se objevila postava soudce stíženého touhou ovládnout vězení. O století později se z ní zrodil silně znetvořený bastard: soudce dohlížející nad výkonem trestu.

Jestliže se však vězeňství, ve svém „přebytku“ ve srovnání s pouhým uzavřením, mohlo ve skutečnosti nejen prosadit, ale i polapit celou trestní justici a zavřít samotné soudce, bylo tomu tak proto, že mohlo uvést trestní justici do vztahů k vědění, které se pro ni nyní staly jejím nekonečným labyrintem.

Vězení, místo výkonu trestu, je současně i místem pozorování trestaných jedinců. V dvojím smyslu. Ve smyslu dohlížení, to zajisté. Ovšem i ve smyslu shromažďování poznatků o každém vězni, o jeho chování, o jeho nejhlubších schopnostech, o jeho postupném zlepšování; vězení musí být považována za místa formování klinického vědění o odsouzených; „vězeňský systém nemůže být apriorní koncepcí; je indukován ze společenského stavu. Existují zde morální choroby, jakož i poruchy zdraví, u nichž léčení závisí na sídle a směru nemoci.“⁵⁵⁾ To implikuje dva zásadní mechanismy. Musí být možné, aby byl vězeň držen pod neustálým dohledem; každý záznam, který o něm lze učinit, musí být zaregistrován a započten. Téma Panoptikonu – současné dohlížení a pozorování, jistota a vědění, individualizace a totalizace, izolace a transparence – nachází ve vězení privilegované místo svého uskutečnění. Ačkoli panoptikální procedury, jakožto konkrétní formy vykonávání moci, byly velice rozšířené přinejmenším v rozptýleném stavu, byly to téměř výhradně vězeňské instituce, kde mohla být Benthamova utopie plně uskutečněna v materiální formě. Panoptikon se stal okolo let 1830 až 1840 architektonickým programem většiny vězeň-

55) L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, s. 6.

ských projektů. Byl to nejpřímější způsob, jak převést „inteligenci disciplíny do kamene“;⁵⁶⁾ jak učinit architekturu transparentním projevem výkonu moci;⁵⁷⁾ jak dovolit, aby síla či násilná omezení byly nahrazeny uhlazenou účinností vyčerpávajícího dohledu; jak zorganizovat prostor podle nedávné humanizace zákoníků a podle nové teorie vězeňství: „Na jedné straně úřady a na straně druhé architekt by měli vědět, zda by vězení měla být plánována na základě principu zmírňování trestů nebo podle systému napravování viníků, a v souladu s legislativou, která se, vracejíc se ke kořenům lidských neřestí, stává regenerací ctností, podle nichž se musí žít.“⁵⁸⁾

Celkově jde tedy o konstituování vězení-stroje⁵⁹⁾ s celou viditelností, v níž se nalézá vězeň, polapený jako „ve skleněném domě řeckého filozofa“,⁶⁰⁾ a s centrálním místem, ze kterého může neustálý pohled kontrolovat zároveň vězně a vězeňský personál. Okolo těchto dvou požadavků existovalo několik možných variací: benthamovský Panoptikon ve své striktní formě, ve tvaru půlkruhu, s půdorysem kříže nebo v hvězdicovitém rozvržení.⁶¹⁾ Uprostřed všech těchto diskusí připomenul v roce 1841 ministr vnitra zá-

56) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1836, díl I, s. 69.

57) „Pokud chcete pojednat otázku administrativy tak, že abstrahujete od otázky konstrukce budov, vystavujete se nebezpečí, že budete etablovat principy, z nichž se vytrácí skutečnost; zatímco architekt, dostatečně si vědom potřeb administrativy, může docela dobře přijmout ten či onen systém uvěznění, který by teorie patrně zařadila mezi utopie.“ (A. Blouet, *Projet de prison cellulaire*, 1843, s. 1)

58) L. Baltard, *Architectonographie des prisons*, 1829, s. 4–5.

59) „Angličané projevíli ve všech svých dílech nadání pro mechaniku... a snažili se, aby jejich stavby fungovaly jako stroje podřízené činnosti jediného motoru.“ (L. Baltard, *tamtéž*, s. 18)

60) N. P. Harou-Romain, *Projet de pénitencier*, 1840, s. 8.

61) Viz obr. č. 18–26.

kladní principy: „Centrální inspekční hala je pilířem celého systému. Bez centrálního bodu inspekce přestává být dohlížení zajištěné, nepřetržité a všeobecné; neboť je nemožné mít naprostou důvěru v činnost, v horlivost a v inteligenci zaměstnance, který neustále dohlíží nad celami... Architekt tedy musí soustředit všechnu svou pozornost na tento cíl; jde tu současně o otázku disciplíny a ekonomie. Čím bude dohlížení přesnější a snazší, tím méně bude třeba hledat v působení staveb záruky proti pokusům o útěk a proti komunikaci vězňů mezi sebou. Neboť dohlížení bude dokonalé, jestliže ředitel nebo vedoucí dozorce vidí, aniž by byl viděn a aniž by se hnul z místa, z centrální haly nejen přístupy do všech cel a dokonce vnitřek většiny cel, když jsou otevřeny vnější plně dveře, nýbrž i dozorce, dohlížející nad vězni na všech poschodích... S typem kruhových či polokruhových věznic se objevila možnost sledovat z jediného centra všechny vězně v jejich celách a všechny dozorce na inspekčních galeriích.“⁶²⁾

Avšak vězeňský Panoptikon je také systémem individualizující a nepřetržité dokumentace. Ve stejném roce, v němž byly pro výstavbu věznic doporučeny různé varianty benthamovského projektu, byl povinně zaveden systém „morálního účetnictví“: individuální hlášení zavedené podle uniformního modelu ve všech věznicích, do něhož ředitel nebo vedoucí dozorce, katecheta, vychovatel mají zapisovat svá pozorování týkající se každého vězněného jedince. „Je to v jistém smyslu vademecum správy vězení, které mu umožňuje přímo posoudit každý případ, každou okolnost a následně ozřejmit, jakou terapii užít u každého jednotlivého vězně.“⁶³⁾ Bylo navrhováno a zkoušeno i množství jiných, mnohem

62) Ducatel, *Instruction pour la construction des maisons d'arrêt*, 1841, s. 9.

63) E. Dupétioux, *Du système de l'emprisonnement cellulaire*, 1857, s. 56–57.

úplnějších systémů registrace.⁶⁴⁾ V každém případě jde o to, aby bylo z vězení učiněno místo, kde se konstituuje vědění, jež musí sloužit regulativnímu principu vykonávání vězeňské praxe. Vězení nemá pouze znát rozhodnutí soudců a aplikovat je ve fungování etablovaných předpisů: musí z vězně neustále získávat vědění, které dovolí transformovat trestní měřítko ve vězeňskou operaci; které učiní z trestu, nezbytně odpovídajícího určitému přestupku, přeměnu vězněného užitečnou pro společnost. Autonomie vězeňského režimu a vědění, které ji umožňuje, dovolují rozmnožovat tuto užitečnost trestu, kterou učinil zákoník principem své trestní filozofie: „Pokud jde o ředitele, tento nesmí ztratit z dohledu žádného vězně. Ať se vězeň nachází v kterékoli části věznice, ať už do ní vstupuje, ať z ní vychází či ať odpočívá, ředitel je stejnou měrou povinován prokázat motivy jeho setrvání v dané třídě či jeho přechodu z jedné do druhé. Je vpravdě účetním. Každý vězeň je pro něj, ve sféře individuální výchovy, kapitálem investovaným v trestním zájmu.“⁶⁵⁾ Vězeňská praxe, tato důmyslná technologie, zužitkovává kapitál investovaný do trestního systému a do výstavby těžkých věznic.

Souběžně s tím se delikvent stává poznávaným individuem. Tento požadavek poznání neleží, v prvním stadiu, v samotném soudním procesu, aby sloužil k lepšímu odůvodnění rozsudku a k určení pravdy o míře viny. Teprve jako odsouzený, a z titulu jednoho z prvků aplikace trestních mechanismů, se zločinec konstituuje jako předmět možného vědění.

To však implikuje fakt, že vězeňský aparát, se vším tím technologickým programem, jenž je s ním spojen, uskuteč-

64) Viz např. G. de Gregory, *Projet de Code pénal universel*, 1832, s. 199n.; Grellet-Wammy, *Manuel des prisons*, 1839, díl II, s. 23–25 a s. 199–203.

65) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 449–450.

ňuje kuriózní substituci: z rukou justice dostává odsouzeného člověka; avšak předmětem, na nějž má působit, není samozřejmě přečin, a dokonce přesně vzato ani zločinec, nýbrž objekt poněkud odlišný, definovaný proměnnými, které přinejmenším zpočátku nebyly obsaženy v rozsudku, neboť byly podstatné pouze pro technologii korekce. Touto jinou osobou, kterou vězeňský aparát dosazuje za odsouzeného zločince, je *delikvent*.

Delikvent se odlišuje od zločince tím, že pro jeho charakterizaci je relevantní spíše jeho život než jeho čin. Vězeňská operace, chce-li být skutečnou převýchovou, musí totalizovat existenci delikventa, učinit z vězení jistý druh umělého a donucovacího divadla, v němž je třeba jeho existenci od základů obnovit. Právní trest proběhne v určitém aktu; trestní technika působí na život; následkem toho jí připadá úkol rekonstituovat malost a strach ve formě vědění, modifikovat jeho účinky či zaplňovat jeho mezery donucovací praxí. Je to znalost biografie a technika vycvičení lidské existence. Pozorování delikventa „se musí vracet nejen k okolnostem, nýbrž i k příčinám jeho zločinu; musí je vyhledávat v běhu jeho života podle trojího hlediska organizovanosti, společenského postavení a vzdělání, aby poznalo a zjistilo nebezpečné sklonky toho prvního, nepřijemné predispozice toho druhého a špatnou minulost toho třetího. Tento biografický výzkum je podstatnou součástí soudního vyšetřování, jež vede k roztržení trestů dříve, než se stanou podmínkou vězeňského systému pro třídění morálky. Musí vězně doprovázet od soudu do vězení, kde povinností ředitele není pouze jej převzít, ale i doplnit, zkontrolovat a zpřesnit jeho prvky během doby věznění.“⁶⁶⁾ Za zločincem, jemuž vyšetřování faktů může připisat odpovědnost za zločin, se rýsuje osobnost delikventa, je-

66) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 440–442.

žij pomalé formování ukazuje biografický výzkum. Zavedení „biografického“ prvku je pro historii trestání důležité. Nechává totiž existovat „zločince“ před zločinem a v krajním případě dokonce mimo zločin. Právě odtud vychází psychologická kauzalita, která zdvojuje přírůstek odpovědnosti soudem a tak směšuje jeho účinky. Vstupujeme tak do „kriminologického“ bludiště, ze kterého jsme dosud ještě nevystoupili: každá rozhodující příčina, jež slouží pouze ke snižování odpovědnosti, vede k poznamenání pachatele zločinu kriminalizací o to pochybnější, vyžadující o to přísnější měřítko trestání. Tak jako biografie zločince zdvojuje v trestní praxi analýzu okolností, když jde o posouzení zločinu, vidíme, že trestní a psychologický diskurz vzájemně prostupují své hranice; a tady, v jejich průsečíku, se formuje onen pojem „nebezpečného“ individua, který dovoluje ustavit síť kauzálních souvislostí v celém biografickém vývoji a stanovit trestně-nápravný verdikt.⁶⁷⁾

Delikvent se odlišuje od zločince také tím, že není pouze pachatelem svého činu (pachatelem odpovědným ve smyslu určitých podmínek svobodné a vědomé vůle), nýbrž že je se svým činem spojen celým svazkem složitých nitek (instinkty, pudy, sklony, charakter). Technika vězeňského trestání

67) Bylo by třeba studovat, jak se biografická praxe rozšířila od chvíle konstituování delikventa jako individua v rámci trestního mechanismu: biografie nebo autobiografie vězňů u Apperta; formování biografických sešitů po vzoru psychiatrie; využití biografie při obhajobě obžalovaných. V posledním bodě lze srovnávat rozsáhlé memoáry z konce 18. století, ospravedlňující tři muže odsouzené k lámání v kole či týkající se Jeanne Salmonové, a řeči na obhajobu zločinců z doby Ludvíka Filipa. Chaix d'Este-Ange hájil La Roncière: „Půjdete-li hluboko před zločin, daleko před moment obvinění, můžete zkoumat život obviněného, proniknout jeho srdce, ohledat jeho nejkrytější zákoutí, obnažit veškeré jeho myšlenky, celou jeho duši...“ (*Discours et plaidoyers*, díl III, s. 166)

směřuje nikoli ke vztahu pachatele a činu, nýbrž ke spřízněnosti delikventa s jeho zločinem. Delikvent, konkrétní manifestace obecného fenoménu kriminality, se dělí na kvazipřirozené třídy, jež jsou vybaveny každá svými definitivními charakteristikami, vyžadujícími určitý způsob léčby, což nazval Marquet-Wasselot v roce 1841 *Etnografií vězení*: „Odsouzení, to jsou... jiní lidé uvnitř týchž lidí: mají své zvláštní zvyky, své instinkty, své mravy.“⁶⁸⁾ Zde jsme stále ještě velice blízko „pitoreskním“ popisům světa zlosynů – staré tradici, která sahá daleko a která nabývá nové síly v první polovině 19. století, ve chvíli, kdy se nad vnímáním jiné třídy a jiného lidského druhu začíná artikulovat vnímání jiné formy života. Zoologie společenských poddruhů, etnologie civilizací zlosynů, s jejich rituály a s jejich jazykem, se načrtávají ve formě parodie. Avšak přesto se tu manifestuje i úsilí o ustavení nové objektivitu, kde kriminálník náleží typologii zároveň přirozené i deviantní. Delikvence, patologická odchylka lidského druhu, může být analyzována jako chorobné syndromy nebo jako velké teratologické formy. Ve Ferrusově klasifikaci máme nepochybně jednu z prvních proměn staré „etnografie“ zločinu v systematickou typologii delikventů. Analýza je zajisté chybná, ale zcela jasně zde vidíme působení principu stanovujícího, že delikvence se musí specifikovat spíše podle normy než podle zákona. Existují tři typy odsouzených: ti, kteří jsou nadáni „intelektuálními schopnostmi, jež převyšují průměrnou inteligenci, kterou jsme stanovili“, avšak kteří se stali zvrácenými jednak „tendencemi ve své konstituci“ či „vrozenými sklony“, jednak „zhoubnou logikou“, „nespravedlivou morálkou“ nebo „nebezpečným posuzováním společenských povinností“. Odsouzení tohoto typu vyžadují izolaci ve dne v noci, osamocené procházky, a je-li nezbytné

68) J. J. Marquet-Wasselot, *L'Ethnographie des prisons*, 1841, s. 9.

připustit jejich styk s jinými, pak musí mít „lehkou masku z drátěného pletiva ve stylu těch, jež se užívají při tesání kamene nebo při šermu“. Druhá kategorie se skládá z odsouzenců „zkažených, omezených, otupělých či pasivních, kteří jsou vedeni ke zlu svou lhostejností k hanbě stejně jako ke cti, svou zbabělostí, dalo by se skoro říci leností a nedostatkem odporu k špatným podnětům“; spíše než režim represe je pro ně vhodný režim vzdělávání a výchovy, a je-li to možné, tak výchovy vzájemné: izolace v noci, společná práce ve dne, konverzace pod podmínkou, že probíhá nahlas, společná četba následovaná vzájemným kladením otázek, což může být dokonce odměňováno. Nakonec jsou zde „neschopní a nezpůsobilí“ odsouzení, které „jejich neúplná konstituce činí nevhodnými pro jakékoli zaměstnání, jež vyžaduje uvážlivé úsilí a souvislou vůli, a pro něž je tudíž nemožné snášet konkurenci při práci s inteligentními dělníky a kteří, nemajíce ani dostatek vzdělání, aby poznali své společenské povinnosti, ani dostatek inteligence, aby svým osobním instinktům porozuměli či aby proti nim bojovali, jsou vedeni ke zlu samotnou svou nedostatečností. Pro ně by samota znamenala jen posílení jejich netečnosti; musejí proto žít společně, nicméně tak, aby formovali nepočetné skupinky, neustále stimulované kolektivním zaměstnáním a podřízené přísnému dohledu.“⁶⁹⁾ Tak se postupně ustavuje „pozitivní“ vědění o delikventech a o jejich druzích, silně odlišné od soudní klasifikace zločinů a jejich okolností; odlišné však také od lékařského vědění, které dovoluje prosadit šilenství jedince a v důsledku toho vymazat trestný charakter činu. Ferrus vyslovuje tento princip zcela jasně: „Pojímání jako celek nejsou delikventi nic menšího než šilenci; bylo by však vůči těm druhým nespravedlivé srovnávat je s vědomě

69) G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850, s. 182n., s. 278n.

zvrácenými lidmi.“ V tomto novém vědění jde o to kvalifikovat „vědecky“ čin jakožto trestný čin, a především jedince jakožto delikventa. Zde se otevírá možnost kriminologie.

Korelativem trestní justice je nepochybně zločinec, ale korelativem vězeňského aparátu je někdo jiný; je to delikvent, biografická jednotka, jádro „nebezpečnosti“, reprezentant jistého typu anomálie. A jestliže k zadržení, jež zbavuje svobody, jak je definováno právem, připojilo vězení vězeňský „doplňek“, tento doplňek zavedl naopak nadbytečnou osobu, která se vkradla mezi toho, koho zákon soudí, a toho, kdo tento zákon vykonává. Tam, kde zmizelo označené, rozčtvrcené, pálené, mučením vyhlazované tělo, objevilo se tělo vězně, zdvojené o individualitu „delikventa“, o tu malou duši zločince, kterou vyrobil sám trestní aparát jako místo aplikace trestní moci a jako předmět toho, co se ještě dnes nazývá věda o vězeňství. Říká se, že vězení produkuje delikventy; pravdou je, že téměř nevyhnutelně přivádí zpět před tribunály ty, kteří mu byli svěřeni. Avšak produkuje je i v tom smyslu, že uvádí do hry mezi zákonem a přestupkem, mezi soudcem a zločincem, mezi odsouzencem a katem netělesnou realitu delikvence, která jedny s druhými spojuje a která je, všechny pohromadě, drží již jeden a půl století ve stejné pasti.

*

Vězeňská technika a delikvent jsou v určitém smyslu dvojčata. Nevěřte tomu, že to, co přivolalo do starých věznic rafinovanost vězeňských technik, bylo odhalení delikventa vědeckou racionalitou. Nevěřte ani tomu, že interní vypracování vězeňských metod skončilo, když byla ukázána „objektivní“ existence delikvence, kterou soudcovská abstraktnost a neústupnost nemohla zahlédnout. Vězeňská technika a delikvence se objevily obě společně a v návaznosti jedna na druhou jako technologický celek, jenž tvaruje a rozčleňuje objekt,

na který aplikuje své nástroje. A tato delikvence, jež se zformovala v podzemí soudního aparátu, na úrovni „nízkých činů“, od nichž justice odvrací oči v hanbě, kterou zakouší při trestání těch, jež odsoudila, tato delikvence nyní přichází, aby pronásledovala bezstarostné tribunály a vznešenost zákonů; tuto delikvenci je třeba poznat, posoudit, změřit, diagnostikovat a zpracovat, jakmile jsou vyneseny rozsudky; tuto delikvenci, tuto anomálii, tuto deviaci, toto neurčité nebezpečí, tuto chorobu, tuto formu existence je nyní třeba vzít v úvahu při přepisování zákoníků. Delikvence, to je msta vězení na justici. Pomsta dostatečně hrozná na to, aby nechala soudce ztichnout. Vystupuje tedy hlas kriminologů.

Je však třeba mít na paměti, že vězení, tento koncentrovaný a přísný obraz všech disciplín, není endogenním prvkem v trestním systému, tak jak je definován na přelomu 18. a 19. století. Univerzální použití vězení nebylo vyvoláno tématem trestní společnosti či tématem obecné sémio-techniky trestání, jež stálo v pozadí „ideologických“ zákoníků, beccariovského nebo benthamovského. Toto vězení vzešlo odjinud – z mechanismů vlastních disciplinární moci. Vždyť navzdory této heterogenitě jsou mechanismy a účinky vězení rozptýleny po celé moderní kriminální justici; delikvence a delikventi na ní skrz naskrz parazitovali. Bude třeba hledat důvod této ohromné „účinnosti“ vězení. Jednu věc však můžeme poznamenat již nyní: trestní justice definovaná reformátory v 18. století vytyčila dvě možné, ale divergentní linie objektivace zločince – první byla sérií morálních a politických „zrůd“, které upadly za hranice společenské smlouvy; druhá byla linií právního subjektu, rekvafikovaného trestáním. Právě „delikvent“ dovolil sloučit tyto dvě linie a ustanovit pod zárukou medicíny, psychologie nebo kriminologie individuum, v němž se porušitel zákona a objekt vědecké techniky – téměř – překrývají. To, že naroubování vězení na trestní systém nebylo doprovázeno násilnou odmí-

tavou reakcí, muselo mít nepochybně mnoho důvodů. Jedním z nich je ten, že produkováním delikvence dodalo vězeňní trestní justici unitární pole objektů, ověřené „vědami“, a že jí tak umožnilo fungovat v obecném horizontu „pravdy“.

Vězení, ta nejtemnější oblast v aparátu justice, je místem, kde moc trestat, která si již netroufá působit s otevřeností a viditelně, tiše organizuje pole objektivitu, kde bude trestání moci fungovat na denním světle jako terapie a rozsudek se zapíše do diskurzu vědění. Je pochopitelné, že justice tak snadno adoptovala vězení, ačkoli vůbec nebylo dítětem jejich myšlenek. Určitě mu toto uznání dlužila.

KAPITOLA II

NEZÁKONNOSTI A DELIKVENCE

Z hlediska zákona může být zadržení docela dobře zbavením svobody. Uvěznění, které jej zajišťuje, však vždy zahrnuje technický projekt. Přejít od veřejných mučení s jejich zjevnými rituály, s jejich uměním, smíšeným s ceremoniemi bolesti k trestům vězením, jež jsou ukryty v masivních architekturách a střeženy tajemstvím administrací, není přechodem k nediferencovanému, abstraktnímu a zmatenému trestání; je to přechod od jednoho umění trestat k jinému, které není o nic méně zručné než to první. Je to proměna techniky. Z tohoto přechodu vzešel její symptom a zároveň shrnutí: nahrazení průvodu trestanců v řetězech v roce 1837 uzavřeným vozem.

Průvod trestanců v řetězech – tradice, která odkazovala zpět až k časům galejí – se udržel až do červencové monarchie. Zdá se, že význam, který mu byl na počátku 19. století jako představení příkládán, byl spjat s faktem, že v jedné manifestaci slučoval dva způsoby trestání: cesta k uvěznění se odvíjela jako ceremoniál veřejného mučení.¹⁾ Ličení „posledního průvodu trestanců“ – ličení, která se šířila po Francii v létě 1836 – a s ním spojených skandálů dovolují poznat toto jeho fungování, tak cizí pravidlům „vězeňské vědy“. Na

1) Faucher poznamenal, že trestanci v řetězech byli populární podívanou, „zejména v době, kdy popraviště byla již téměř zrušena“.

počátku je rituál popravisti: nasazování řetězů a okovů kolem krku na dvoře v Bicêtre; trestancova šije byla přiložena ke kovadlině jako k popravčímu špalku, avšak v tomto případě katovo umění vésti úder nespočívalo v utěti hlavy – byla to zručnost opačná, jež dokázala nezabít. „Velký dvůr v Bicêtre vystavoval na odiv mučící nástroje: několik řad řetězů s jejich železnými obojkami. *Artoupan* [vrchní strážcové], sloužící i jako dočasní kováři, připraví kovadlinu a kladivo. Za mříží ochozu jsou vsazeny všechny ty hlavy se zasmušilým či sveřepým výrazem, které má vykonavatel vsadit do okovů. O něco výše, na každém poschodí věznice, lze pozorovat údy a paže míhající se mezi mřížemi cel, znázorňující bazar s lidskými těly; to jsou vězni, kteří přišli asistovat úpravě svých bývalých kamarádů... Nyní jsou tu v postavení obětí. Sedí na zemi, spárování náhodně a podle velikosti; okovy vážící 8 liber, jež musí každý z nich nést, je tíží na kolenou. Vykonavatel je prohlédne, poměřuje jejich hlavy a přizpůsobuje masivní okovy o tloušťce jednoho palce. Pro přikování obojku je třeba přispění tří katů; první podpírá kovadlinu, druhý přidržuje dva okraje obojku u sebe a svými pažemi chrání hlavu postiženého a třetí opakovanými údery obrovitým kladivem roztlučká spojovací šroub. Každá rána otřásá hlavou i tělem... Nepřemítá se ostatně o nebezpečí, jež by mohlo stihnout oběť, kdyby se kladivo odchýlilo ze své dráhy; takový dojem zmizí, či je spíš potlačen dojmem otřesné hrůzy, kterou zakoušíme při pomyslení na boží stvoření nacházející se ve stavu takového pokoření.“²⁾ Dále je tu dimenze veřejné podívané; podle *Gazette des tribunaux* sledovalo

2) *Revue de Paris*, 7. června 1836. Ta část, kdy šlo o podívanou, nebyla již v roce 1836 veřejná; přístup byl povolen jen několika privilegovaným divákům. Příběh o přikování vězňů, jak jej nacházíme v *Revue de Paris*, přesně odpovídá – dokonce doslovně – tomu, co je uvedeno v knize *Le Dernier jour d'un condamné*, 1829.

průvod vycházející z Paříže 19. července přes 100 000 lidí: „Sestup od Courtille k Mardi Gras...“ Pořádek a bohatství přišly zdálky pozorovat, jak zde prochází velký kmen nomádů, kteří byli spoutáni v řetězech, toho jiného druhu, „odlišné rasy, jež měla privilegium zalidnit galeje a věznice“.³⁾ Diváci z řad nižších vrstev, tak jako za časů veřejných mučení, pokračovali s odsouzenými ve svých dvojznačných výměnách urážek, hrozeb, povzbuzení, ran, projevů nenávisti či přízně. Něco násilného se vzbouřilo a nepřestávalo průvod následovat po celou dobu: hněv na příliš přísnou nebo příliš shovívavou justici; pokřikování na nenáviděné zločince; iniciativy ve prospěch vězňů, kteří byli známí a uctívání; konfrontace s policií: „Po celou dobu, než průvod urazil cestu od brány ve Fontainebleau, vyrazely skupinky rozvášněných diváků rozhořčené výkřiky proti Delacollongovi: Pryč s velebným pánem, křičeli, pryč s tím hanebným člověkem; měl dostat, co mu patřilo. Bez energie a tvrdosti městské gardy mohlo dojít k vážným nepokojům. Ve Vaugirardu byly těmi nejvzteklejšími přihlížejícími ženy. Křičely: Pryč s tím hříšným knězem! Pryč s tou zrůdou zvanou Delacollonge! Policejní komisaři z Montrouge, z Vaugirardu a několik starostů a zástupců starostů přispěchali s rozvinutými šerpami, aby dopomohli respektování rozsudku soudu. Nedaleko před Issy, spatřiv M. Allarda a četníky jeho brigády, vrhl po nich François svou dřevěnou jídelní misku. Tak si připomněli, že rodiny některých z dřívějších kamarádů odsouzeného žijí v Ivry. Od té chvíle se policejní inspektori seřadili podél cesty a sledovali z těsné blízkosti káru s trestanci. Ti z pařížského kordonu, všichni bez výjimky, házeli každý svou dřevěnou jídelní misku po hlavách četníků, z nichž někteří byli zasaženi. V tu chvíli davem proniklo horečnaté vzrušení.

3) *Gazette des tribunaux*, 20. července 1836.

Vrhli se jedni na druhé.⁴⁾ Během pochodu trestanců v řetězech mezi Bicêtre a Sèvres bylo vyplněno povážlivé množství domů.⁵⁾

V této slavnosti odcházejících odsouzců bylo něco z rituálu obětního kozla, jenž je zabit během rituálního lovu, něco ze svátku bláznů, kdy dochází k převrácení rolí, část starého ceremoniálu popraviště, kde pravda musí zazářit na denním světle, a také část z těch lidových představení, za nichž docházelo k uznání oslavovaných osobností nebo tradičních postav: hra pravdy a ponížení, defilé slávy a hanby, útoky proti viníkům, kteří byli odhaleni, a na druhé straně radostná přiznání zločinů. Byla to snaha objevit tvář zločinců, kteří měli svou slávu; deníky přinášely již předem jejich jméno a líčily jejich život; někdy podávaly i jejich popis, popisovaly jejich oblečení, aby jejich totožnost nikomu nemohla uniknout: jako by to byly programy pro diváky.⁶⁾ Uvažovalo se také o typech zločinců, lidé se pokoušeli podle šatů či podle vzezření tváře rozeznat „specializaci“ odsouzeného, je-li to vrah nebo zloděj: hra maškar a loutek, do níž se však, pro vzdělanější pohledy, vplížila jakási empirická etnografie zločinu. Od představení na pódiu po Gallovu frenologii, podle toho, ke kterému prostředí kdo náležel, užívala se taková sémiologie zločinu, pro jakou měl kdo předpoklady: „Fyziognomie jsou stejně rozmanité jako šaty: tu hlava vznešená, jako jsou

4) *Tamtéž*.

5) *La Phalange*, 1. srpna 1836.

6) *Gazette des tribunaux* publikovaly pravidelně tyto seznamy a tyto „kriminální“ noticky. Zde je příklad popisu, v němž lze snadno rozpoznat Delacollonge: „Staré soukenné kalhoty, jež zakrývají pár holínek, čapka se štítkem z těžé látky a šedá halena... kabát z modrého sukna.“ (6. června 1836) O něco později bylo rozhodnuto Delacollonge přestrojit, aby byl ochráněn před násilím davu. *Gazette des tribunaux* signalizuje i toto přestrojení: „Pruhované kalhoty, halena z modrého plátna, slaměný klobouk.“ (20. července)

výrazy tváře Murillovy; tam tvář neřestná, zarámovaná huským obočím, která vypoovídá o energii odhodlaného ničemníka... Jindy se tvář Araba rýsuje nad tělem uličníka. Tady máme zženštilé a líbezné rysy kompliců, tam si povšimněte lesklých tváří zhýralců, to jsou učitelé.“⁷⁾ Sami odsouzení odpovídali na tuto hru tím, že vystavovali své zločiny na odív a zpřítomňovali své špatné skutky: to je jedna z funkcí tetování, známky jejich činů nebo jejich osudu. „Nesou na sobě své insignie, ať gilotinu vytetovanou na levé paži, nebo dýku na prsou, vraženou do krvácejícího srdce.“ Za pochodu napodobují scénu svého zločinu, vysmívají se soudcům či policii, vychloubají se svými špatnostmi, které ještě nebyly odhaleny. François, bývalý Lacenairův komplic, vykládal, že objevil metodu, jak zabit člověka, aniž by vykřikl a aniž by byla prolita kapka krve. Velký kočovný jarmark zločinu měl své kejklíře a své maškary, v nichž komická afirmace pravdy odpovídala zvědavosti a urážkám. Celá série takových scén se v onom létě 1836 objevila okolo Delacollonge: na jeho zločinu (rozsekal na kusy svou těhotnou paní domácí) přispívalo k pobouření především to, že byl knězem; to mu také pomohlo uniknout popravišti. Zdá se, že mezi lidmi vzbudil silnou zášť. Již v káře, kterou byl převážen do Paříže v červnu 1836, byl urážen a nebyl schopen zadržet slzy; ohrazoval se nicméně proti tomu, aby byl vezen v uzavřeném voze, neboť se domníval, že ponižování je součástí jeho trestu. Při odjezdu z Paříže „nebylo možné si představit, kolik počestného rozhořčení, mravního hněvu a nízkosti si dav vybije na tom člověku; kameny jej zasypávaly spolu s nadávkami rozzuřeného publika... Byl to výbuch neslýchané zuřivosti; především ženy, opravdové fúrie, předváděly neuvěřitelné vzky-

7) *Revue de Paris*, červen 1836. Srov. *Claude Gucux*: „Vezměte si lebku každého z oněch lidí, skrývající uvnitř svůj druh bestie... Zde máme rysa, zde kočku, tady opici, tam supu, tady hyenu.“

pění nenávisti.⁸⁾ Aby jej ochránili, vyměnili mu šaty. Někteří oklamání diváci uvěřili, že jej poznali ve Françoisovi. Ten přistoupil na hru a přijal tuto roli; avšak ke komedii zločinu, který nespáchal, přidal ještě komedii kněze, jímž nebyl; líčení „svého“ zločinu prokládal modlitbami a velkolepými gesty požeňání adresovanými davu, jenž ho urážel a jenž se mu smál. Několik kroků stranou podstupoval skutečný Delacollonge, „který se podobal mučedníkovi“, dvojí potupu urážek, jež se sice nesnášely na jeho hlavu, ale ve skutečnosti byly určeny jemu, a posměchu, jenž způsobil, že se znovu objevil kněz v postavě jiného zločince, jímž byl a jehož by rád skryl. Jeho utrpení bylo před jeho očima předváděno tím vrahem komediantem, k němuž byl připoután.

Do všech měst, jimiž procházel, přinášel průvod trestanců v řetězech svou slavnost; byly to saturnálie trestání; trest se zde proměnil v privilegium. A díky velice podivné tradici, která, jako by se vymkla obvyklým rituálům veřejného mučení, vyžadovala od odsouzených nikoli obligátní známky lítosti, nýbrž předvádění této bláznivé hry, která trestání popírala. K ozdobě okovů a řetězů si trestanci sami připojovali jako okrasu stužku, pletenou slámu, květinu nebo ozdobnou šňůrku. Průvod v řetězech, to je kruh a tanec; to je také zpárování, vynucená svatba zakázané lásky. Svatební veselí, slavnost a posvěcení v řetězech: „Přiběhli před průvod s kyticemi, se stuhami či se slaměnými střapci zdobícími jejich čepice a ti nejšikovnější měli nasazeny přílby s chocholem... Jiní na sobě měli obvyklé punčochy v dřevácích či módní vestu pod nádenickou halenou.“⁹⁾ A během celého večera, který následoval

8) *La Phalange*, 1. srpna 1836.

9) *Revue de Paris*, 7. června 1836. Podle *Gazette des tribunaux* si kapitán Thorez, který velel průvodu z 19. července, přál tyto okrasy odstranit: „Je nevhodné, aby vám, jdete-li na galeje odpykat své zločiny, byla dovolena taková nestydatost, jako je upravování vlasů. Jako by šlo o svatbu.“

po přikování, se trestanci v řetězech bez přestání točili dokola ve veliké farandole na dvoře v Bicêtre: „Běda dozorcům, jestliže je dav trestanců poznal; obklopili je a zasypali svými okovy; trestanci zůstali pány bitevního pole až do sklonku dne.“¹⁰⁾ Sabat odsouzených odpovídal soudnímu ceremoniálu okázalostmi, jež vynalézal. Převracel nádheru, řád moci a jeho znaky formou zábavy. Ovšem bylo tu už něco z politického sabatu. Člověk by musel být hluchý, aby zde nezaslechl jisté nové akcenty. Trestanci zpívali pochodové písně, jejichž proslulost se rychle šířila a které se ještě dlouho a všude opakovaly. Bezpochyby tu lze nalézt ozvěnu žalozpěvů, kterými volně šířené letáky opěvovaly zločince – potvrzení pravdivosti zločinů, temná heroizace, evokace hrůzných trestů a všeobecná nenávist, která je obklopovala: „Pro dobrou pověst nechte nám trumpety hrát... Odvahu, děti, podrobme se bez zachvění strašnému osudu, jenž se vznáší nad našimi hlavami... Naše okovy jsou těžké, ale my je uneseme. Trestancům nezbyvá nic než hlas, jenž se za nimi vznáší: ulehčete jim.“ Přesto zaznívá v těchto kolektivních písních jiný podtón; morální kód, jímž se řídila většina starých žalozpěvů, se převrátil. Veřejné popravy namísto toho, aby přinášely výčitky, vyostřovaly hrdost; justice, jež vynesla rozsudek, byla zavržována a odsuzována davem, který se přišel obdivovat tomu, co pokládal za projevy lítosti či ponížení: „Tolik vzdálení od našich domovů někdy naříkáme. Naše tváře, vždy vážné, budou soudcům nahánět strach... Chtíví neštěstí obrátíte k nám své pohledy, abyste se setkali se sklíčeným, plačícím a ponižujícím se lidským plemenem. Avšak naše pohledy jsou hrdé.“

10) *Revue de Paris*, 7. června 1836. K tomuto datu byl průvod zkrácen, aby se zabránilo farandole, a vojáci byli pověřeni udržováním pořádku až do odchodu průvodu. Sabat trestanců je popsán v *Le Dernier jour d'un condamné*. „Společnost tu byla zastoupena dozorcí a vyděšenými zvědavci; zločinci ji poněkud pohrdali a udělali z toho hrůzyplného potrestání rodinnou slavnost.“

Nalézáme zde i potvrzení toho, že životu galejníka a jeho druhů jsou vyhrazeny radosti, které svobodný život nezná: „Časem si podmaníme své radosti. I pod okovy se zrodí dny slavnosti... Radosti se stanou zběhy. Uniknou katům, jsou tam, kam je vedou písně.“ A především nebude dnešní stav trvat věčně; nejenže budou vězni osvobozeni a budou jim navráce- na jejich práva, ale ti, co je obviňovali, zaujmou jejich místa. Mezi zločinci a jejich soudci nadejde den velkého soudu, kdy se jejich role obrátí: „Nám trestancům je určeno lidské opovr- žení. Nám patří také všechno zlato, které lidé zbožňují. Toto zlato přejde jednoho dne do našich rukou. Vykupujeme jej ce- nou našich životů. Jiní se chopí těchto řetězů, které nás dnes necháváte nést; stanou se otroky. Až zpřetrháme svá pouta, zazáří pro nás hvězda svobody... Sbohem, neboť my se vzepřeme jak vašim okovům, tak vašim zákonům.“¹¹⁾ Zbožné divadlo, jak si je představovaly ony letáky, při němž by od- souzený bedlivě nabádal dav k tomu, aby jej nikdy nenapodo- bil, se změnil v hrozivou scénu, v níž je dav vyzýván, aby vo- lil mezi barbarstvím katů, nespravedlností soudců a neštěstím odsouzených, kteří, ač dnes poraženi, jednoho dne zvítězí.

Velkolepé představení průvodu v řetězech odpovídalo starobylé tradici veřejných poprav; odpovídalo rovněž mno- honásobné reprezentaci zločinu, již přinesla doba žurnálů, pochybných plátek, šarlatánů a bulvárních divadel;¹²⁾ ale od- povídalo i střetnutím a bojům, jejichž první zaburácení s se-

11) Píseň téhož druhu je citována v *Gazette des tribunaux* z 10. dubna 1836. Zpívala se na nápěv Marseillaisy. Patriotická válečná píseň se stala očividně písní války společenské: „Co nám chce tento pitomý lid, jde se nám posmívat v našem neštěstí? Zírají na nás chladným pohledem. Naši kati jim hrůzu nenahánějí.“

12) Existuje třída spisovatelů, kteří „se přiklonili k tomu, že oslavují zlo- činy bídačů nadaných udivující zručností, nechávají je hrát hlavní roli a dodávají jejich vystřelkům, jejich posměchu a jejich nezastírané uštěpačnosti zastávce autority.“ Kdokoli, kdo viděl představení Au-

bou přinášelo; dodávalo jim jakési symbolické vyústění: ar- máda rozvratu, ač poražena zákonem, slibuje návrat; to, co bylo vypuzeno násilím řádu, přinese při svém návratu osvo- bozující zvrat. „Byl jsem zděšen, když jsem viděl, kolik jisker se znovu objevuje v tomto popelu.“¹³⁾ Rozčilení, které vždy obklopovalo veřejné poprav, se nyní setkalo s ohlasem v konkrétních hrozbách. Je zřejmé, že červencová monarchie se rozhodla pro potlačení průvodů trestanců v řetězech ze stejných důvodů – jež však působily naléhavěji –, které vyža- dovaly zrušení veřejných poprav v 18. století: „Neslučuje se s našimi mravy vést lid tímto způsobem; je nutné vyhnout se tomu, aby v městech, jimiž konvoj prochází, bylo konáno tak-ové ohyzně představení, které nadto nepřináší lidu žádně ponaučení.“¹⁴⁾ Bylo proto nutné skoncovat s těmito veřejný- mi rituály; podrobit přepravu odsouzených stejné proměně, jakou prošlo samo trestání; a umístit i je pod znamení úřed- nické zdrženlivosti.

Jenže to, co bylo v červnu roku 1837 přijato, aby nahra- dilo průvod trestanců v řetězech, nebyl pouze uzavřený vůz, o němž se tehdy hovořilo, nýbrž celý stroj, jenž byl ve- lice pečlivě připraven. Byl to vůz, pochopený jako pohybliv- é vězení, jako mobilní ekvivalent Panoptikonu. Centrální chodba jej rozdělovala po celé délce: na obou stranách bylo šest cel, v nichž seděli vězni čelem k sobě. Na kotníky jim byly navlečeny okovy, zvnitřku obložené vlnou a spojené mezi sebou osmnáctipalcovým řetězem; nohy byly sevřeny

berge des Adrets či *Robert Macaire*, drama oslavované mezi lidem, roz- pozná bez obtíží správnost mých pozorování. To je triumf, apoteóza opovázlivosti a zločinu. Čestní lidé a síly veřejnosti jsou tu mystifi- kováni od začátku do konce. (H. A. Fregier, *Les classes dangereuses*, 1840, díl II, s. 187–188).

13) *Le Dernier jour d'un condamné*, 1829.

14) *Gazette des tribunaux*, 19. července 1836.

v kovových nákolenicích. Odsouzený seděl na „svého druhu trychtýři ze zinku a dubového dřeva, jenž se vyprazdňoval na veřejnou cestu“. Cela neměla žádné okno směrem ven; byla zcela oplechovaná; jediné špěhyrka, rovněž z plátu (proděravěného) plechu nechávala průchod „přiměřenému proudu vzduchu“. Na straně směřující do chodby byly v každé cele dveře opatřené okénkem se dvěma přihrádkami: jedna sloužila podávání stravy, druhá, zamřížovaná, dohledu. „Otevírání a šikmé nasměrování okének jsou kombinovány tak, aby měl dozorce zrak bez přestání upřený na vězně a zaslechl každé jejich slovo, aniž by oni mohli zahlédnout nebo zaslechnout jeden druhého.“ Vše je uspořádáno takovým způsobem, že „totéž vozidlo pojme bez nejmenších potíží zároveň trestance a pouhého zadrženého, muže a ženy, děti a dospělé. Ať je převoz jakkoli dlouhý, všichni budou dopraveni na místo určení, aniž by měli možnost jeden druhého si povšimnout či spolu promluvit.“ Konečně neustálý dohled dvou dozorců, kteří jsou vyzbrojeni krátkou dubovou holí „se silnými, otupenými diamantovými hroty“, umožňuje rozehrát celý systém trestů v souladu s interními nařízeními vozu: stravovací režim o chlebu a vodě, palečnice, žádné polštáře, jež by dovoľovaly spát, spoutání řetězem na obou rukou. „Je zakázáno jakékoli čtení vyjma knih o morálce.“

I kdyby jen pro svou mírnost a rychlost „dělal tento stroj čest vnímavosti svého tvůrce“; jeho přednost však spočívá v tom, že byl vozidlem opravdu vězeňským. Svými vnějšími účinky dosahoval naprosté benthamovské dokonalosti: „V rychlém průjezdu tohoto pojižděného vězení, které na svých tichých a temných bocích nenese jiný nápis kromě slov ‚Převrha vězňů‘, je něco tajemného a pochmurného, co Bentham požaduje při vykonávání kriminálních rozsudků a co zanechává v duši přihlízejících prospěšnější a trvalejší dojem než pohled na ty cynické a rozesmáté cestovate-

le.“¹⁵⁾ Má také vnitřní účinky; již po několika dnech přepravy (během nichž nejsou vězňové ani na okamžik osvobozeni od pout) začíná fungovat jako nápravné zařízení. Vycházejí z něj překvapivě umodření: „Z hlediska morálního je tento druh přepravy, která netrvá déle než sedmdesát dvě hodiny, strašlivým mučením, jehož důsledky se na tom, kdo jej podstoupil, tedy na vězni, projevují dlouhodobě.“ Dosvědčují to i sami trestanci: „Pokud v celulárním voze nespíte, můžete pouze přemýšlet. A když jsem tak přemýšlel, připadalo mi, že musím litovat toho, čeho jsem se dopustil; víte, po čase bych ještě mohl mít strach polepšit se, a to nechci.“¹⁶⁾

Historie panoptického vozu byla poměrně skromná. Přesto je ve způsobu, jakým nahradil průvod trestanců v řetězech, a v příčinách této proměny zhuštěn celý proces, při němž během osmdesáti let trestní věznění nastoupilo na místo veřejného mučení jakožto promyšlená technika modifikování jednotlivců. Celulární vůz je nástroj reformy. Veřejná mučení nenahradilo masivní uvěznění, nýbrž pečlivě artikulovaný disciplinární mechanismus. Přinejmenším v principu.

*

Neboť vězení, ve své realitě a v svých viditelných účincích, bylo ihned odsouzeno jako největší omyl trestní justice. Jistým, poměrně podivným způsobem se historie vězeňství nepodřizovala chronologii, podle níž, jak by se dalo soudit,

15) *Gazette des tribunaux*, 15. června 1837.

16) *Gazette des tribunaux*, 23. července 1837. 9. srpna *Gazette* informuje, že vůz se převrhl na předměstí Guingampu: vězňové namísto toho, aby se vzbouřili, „pomohli svým strážcům obrátit jejich společné vozidlo zpět na kola“. Přesto je 30. října hlášen jeden útěk ve Valence.

má vše rozumně následovat: stanovení trestnosti věznění a následné uznání jeho chybnosti; poté pomalý vzestup reformních projektů, které by vyústily ve více či méně koherentní definici vězeňské techniky; dále uskutečnění takového projektu; nakonec konstatování jeho úspěchu či omylu. Ve skutečnosti došlo k určité srážce, anebo v každém případě k jiné distribuci těchto prvků. A tak jako se projekt nápravné techniky přidružil k principu trestního věznění, kritika věznění a jeho metod se objevila příliš brzy, v těchže letech 1820–1845; mimoto ustrnula v jistém počtu formulací, které jsou – až na čísla – i dnes opakovány téměř beze změny:

– Věznice nesnižují míru kriminality: je dost dobře možné je rozšiřovat, násobit jejich počet nebo je transformovat, a množství zločinů a zločinců zůstane stejné či se, což je ještě horší, zvýší. „Ve Francii se odhaduje, že počet jedinců, kteří se nacházejí ve stavu očividného nepřátelství vůči společnosti, je asi 108 000. Represivní prostředky, jež máme k dispozici, jsou: popravistiště, železný obojek, 3 galejní vězení, 19 centrálních věznic, 86 soudních vězení, 362 věznic pro vyšetřovací vazbu, 2800 kantonálních vězení, 2238 cel pro zajištění na četnických stanicích. Navzdory celé řadě těchto prostředků podržuje si nectnost svou troufalost. Počet zločinů se nesnižuje; ... počet recidiv spíše vzrůstá, místo aby klesal.“¹⁷⁾

– Věznění vyvolává recidivu; po propuštění z vězení má člověk více šancí než předtím, že se do něj vrátí; odsouzení jsou ve značné míře bývalí vězni; 38 % z těch, kteří opustí centrální věznice, a 33 % galejníků je znovu odsouzeno;¹⁸⁾ od roku 1828 do roku 1834 bylo z téměř 35 000 lidí odsouzených za zločin přibližně 7400 recidivistů (tj. 1 z 4,7 odsouzených);

17) *La Fraternelle*, únor 1842, č. 10.

18) Počet citovaný G. de la Rochefoucauldem v průběhu diskuse o reformě trestního zákoníku z 2. prosince 1831, *Archives parlementaires*, sv. LXXII, s. 209–210.

z necelých 200 000 drobných delikventů bylo skoro 35 000 rovněž recidivisty (tj. 1 ze 6); vcelku tedy jeden recidivista z 5,8 odsouzených;¹⁹⁾ v roce 1831 bylo z 2174 odsouzených pro recidivu 350 těch, kteří byli propuštěni z galejních vězení, 1682 z centrálních věznic, 142 ze čtyř nápravných zařízení, která podléhala stejnému režimu jako centrální věznice.²⁰⁾ A diagnostika se stávala čím dál tím přísnější po celou dobu trvání červencové monarchie: v roce 1835 bylo napočítáno 1486 recidivistů z 7223 odsouzených zločinců; v roce 1839 to bylo 1749 z 7858; v roce 1844 již 1821 z 7195. V Loosu bylo z 980 vězňů 570 recidivistů a v Melunu 745 z 1088 vězňů.²¹⁾ V důsledku toho vězení, místo aby propouštělo na svobodu napravené jedince, rozšiřovalo ve společnosti nebezpečné delikventy: „Každoročně se navrácí do společnosti 7000 osob. ... je to 7000 zárodků zločinu nebo korupce rozestých po těle společnosti. A když pomyslíme na to, že tato populace neustále roste, že žije a pohybuje se okolo nás, připravena chopit se každé příležitosti k narušení pořádku a využít všech zločinů ve společnosti jako zkoušku jejich sil, můžeme zůstat chladní při této podívané?“²²⁾

– Vězení nemůže selhat při produkování delikventů. Vytváří je určitým způsobem existování, který nutí vězněné vést: když je izoluje v celách nebo když jim ukládá zbytečnou práci, pro niž nenajdou žádné využití, v žádném případě přitom „nemyslí na člověka ve společnosti; vytváří nepřirozenou, neúčelnou a nebezpečnou existenci“; vězení by mělo vězně vychovávat, avšak může mít systém vzdělání, který se obrací k člověku, odůvodněně za svůj předmět jednání proti vůli

19) E. Ducpétiaux, *De la réforme pénitentiaire*, 1837, díl III, s. 276n.

20) E. Ducpétiaux, *tamtéž*.

21) G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850, s. 363–367.

22) E. de Beaumont a A. de Tocqueville, *Note sur le système pénitentiaire*, 1831, s. 22–23.

přírody²³⁾ Vězení produkuje delikventy také tím, že jim vnučuje násilná omezení; je určeno k aplikování zákonů a k učení se je respektovat; jenže veškeré jeho fungování probíhá díky zneužívání moci. Zneužívání svévolné moci administrativy: „Pocit nespravedlnosti, který vězněný zakouší, je jednou z příčin, jež nejvíce přispívá k nezkratnosti jeho charakteru. Když pozoruje, jak je zde vystaven utrpením, která zákon nejen nenařizuje, nýbrž dokonce ani nepředpokládá, dostává se do obvyklého stavu, kdy má vztek na vše, co ho obklopuje; vidí ve všech zástupcích moci pouze své katy; nevěří již, že byl vinen: obviňuje samu justici.“²⁴⁾ Zneužívání korupce, strachu a neschopnosti strážců: „1000 až 1500 odsouzených žije pod dohledem 30 či 40 strážců, kteří udržují nějakou bezpečnost pouze tak, že se spoléhají na donášení, tedy na korupci, kterou pečlivě rozeseli mezi sebou. Kdo jsou tito strážci? Propuštění vojáci, lidé bez vzdělání, bez porozumění, jež je nutné pro jejich funkci, kteří jen provozují řemeslný dohled nad zločinci.“²⁵⁾ Zneužívání vykořisťování trestní práce, která za těchto podmínek nemůže mít výchovný charakter: „Horlí se proti obchodu s černochoy. Nejsou však vězni tak jako otroci prodáváni podnikateli a nakupováni výrobci... Dostávají snad věznění v tomto ohledu lekce z poctivosti? Nejsou nadto těmito hanebnými příklady vykořisťování demoralizováni?“²⁶⁾

23) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1836, díl I, s. 127 a 130.

24) F. Bigot Prémeneu, *Rapport au conseil général de la société des prisons*, 1819.

25) *La Fraternité*, březen 1842.

26) Text adresovaný *L'Atelier*, říjen 1842, roč. 3., č. 3, od dělníka uvězněného za členství v dělnickém sdružení. Tento protest bylo možné zaznamenat v době, kdy tytéž noviny vedly kampaň proti konkurenci trestní práce. V tomto čísle lze najít i dopis od jiného dělníka na stejném téma. Srov. rovněž *La Fraternité*, březen 1842, roč. 1., č. 10.

– Vězení umožňuje – či přesněji napomáhá – organizování prostředí delikventů, solidarizujících spolu, hierarchizovaných, připravených ke všem budoucím spolčením: „Společnost zakazuje spolčování více než 20 osob... a sama ustavuje spolky 200, 500, 1200 odsouzených v centrálních věznicích, jež jsou pro ně budovány *ad hoc*, a rozděluje je pro jejich větší pohodlí do dílen, do dvorů, do společných ložnic, do společných jídelen... A rozmnožuje je po celém území Francie tak, že kde je věznice, tam je spolek... a stejně tolik antisociálních klubů.“²⁷⁾ Právě v těchto klubech se odehrává výchova mladého delikventa, který si zde odpykává svůj první trest: „První touhou, jež se v něm zrodí, bude naučit se od těch obratných, jak uniknout krutostem zákona; první lekcí bude čerpat z této strohé logiky zlodějšů, jež jim velí považovat společnost za nepřítel; první moralitou mu bude donášení – špehování dodává v našich věznicích vážnosti; první vášní, která se v něm roznítí, bude děsit svou mladou mysl těmi ohavnostmi, jež se musely zrodit v kobkách a jež pero odmítá jmenovat... Od nynějška se rozešel se vším, co ho poutalo ke společnosti.“²⁸⁾ Faucher hovořil o „kasárnách zločinu“.

– Podmínky, jimž jsou vystaveni propuštění vězni, je nevyhnutelně odsuzují k recidivě: protože jsou pod dohledem policie; protože byli přiděleni na nějaké místo pobytu, nebo jim byl pobyt na určitých místech zakázán; protože „vycházejí z vězení jen s průkazem, který musejí předkládat všude, kam přijdou, a který připomíná odsouzení, jež nad nimi bylo vyneseno“.²⁹⁾ Porušení zákazu pobytu, nemožnost najít

27) L. Moreau-Christophe, *De la mortalité et de la folie dans le régime pénitentiaire*, 1839, s. 7.

28) *L'Almanach populaire de la France*, 1839, podepsáno D., s. 49–56.

29) F. Barbé-Marbois, *Rapport sur l'état des prisons de Calvados, de l'Eure, la Manche et la Seine-Inférieure*, 1823, s. 17.

práci a potulka jsou nejčastější činitele při recidivě. *Gazette des tribunaux*, ale také dělnické deníky referovaly pravidelně o takových osudech, jako byl případ dělníka odsouzeného za krádež, umístěného pod dohled do Rouenu a opětovně chyceného při krádeži, kterého advokáti odmítali obhajovat; sám tedy předstoupil před tribunál se svou obhajobou, stal se dějepiscem svého života, vysvětlil, jak – když byl propuštěn z vězení a bylo mu vymezeno místo pobytu – se nemohl vrátit ke své práci zlatiče, neboť jako propuštěnec byl všude odmítnut; policie mu upřela právo hledat si práci jinde: byl tedy připoután k Rouenu, aby tu zemřel hladem a bídou v důsledku onoho úmorného dohledu. Ucházel se o práci na radnici; osm dní byl zaměstnán na hřbitově za 14 sou na den: „Ale, řekl, jsem mladý, mám chuť k jídlu a sním více než dvě libry chleba, 5 sou stojí jedna libra; co mohu dělat se 14 sou, abych se najedl, vypral si a měl střechu nad hlavou? Byl jsem v beznadějně situaci, chtěl jsem se opět stát řádným člověkem; policejní dohled mne znovu uvrhl do neštěstí. Všechno jsem si zošklivil; tak jsem se tedy seznámil s Lemaîtrem, který žil rovněž v bídě; chtělo se nám žít a hanebná myšlenka na krádež se nám vrátila.“³⁰⁾

– Nakonec produkuje vězení delikventy nepřímo tím, že uvrhuje rodinu vězněného do bídy: „Tentýž rozsudek, který posílá do vězení hlavu rodiny, odsuzuje matku ke každodennímu nedostatku, děti k opuštěnosti, celou rodinu pak k potulce a žebrání. Z tohoto hlediska tedy hrozí, že zločin zde zapustí kořeny.“³¹⁾

Nutno podotknout, že tato monotónní kritika vězení se neustále odvíjela ve dvou směrech: proti tomu, že vězení ne-

30) *Gazette des tribunaux*, 3. prosince 1829. Srov. v témže smyslu *Gazette des tribunaux*, 19. července 1839; *La Ruche populaire*, srpen 1840; *La Fraternelle*, červenec–srpen 1847.

31) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 64.

vedlo účinně k nápravě, že vězeňská technika zde ustrnula v zárodečném stavu; a proti tomu, že ve snaze působit nápravu ztratilo vězení svou moc trestat,³²⁾ že pravou vězeňskou technikou má být přísnost³³⁾ a že vězení je dvojnásobným ekonomickým omylem – přímým, pro náklady na jeho vnitřní organizaci, a nepřímým, pro škody způsobované delikvencí, kterou nepotlačuje.³⁴⁾ Nicméně odpověď na tyto kritiky byla beze změny tatáž: pokračování podle neměnných principů vězeňské techniky. Již jeden a půl století je vězení vždy podáváno jako svůj vlastní lék; obnovování vězeňských technik je předkládáno jako jediný prostředek nápravy jejich vytrvalé chyby; realizace projektu korekce jako jediná metoda pro překonání nemožnosti uvést je v skutek.

32) Tato diskuse byla velmi živá před novým nařízením upravujícím postavení věznic z roku 1839 i po něm. Nařízení byla přísná (ticho, zákaz vína a tabáku, snížení přidělů jídla) a byla doprovázena vzpourami. *Moniteur* z 3. října 1840 píše: „Bylo skandální sledovat vězně, jak se nalévají vínem, cpou se masem, zvěřinou, pamlsky všeho druhu a jak považují vězení za pohodlný hostinec, kde si mohou opatřit všechny příjemnosti, které jim život na svobodě často odpírá.“

33) V roce 1826 množství Rad distriktů požadovalo, aby bylo stále a neefektivní věznění nahrazeno deportacemi. V roce 1842 požadovala Rada distriktu Hautes-Alpes, aby se vězení stala místy „opravdového pykání“; v podobném duchu se vyjádřily i distrikty Drôme, l'Eure-et-Loir, Nièvre, Rhône a Seine-et-Oise.

34) Podle ankety uspořádané v roce 1839 mezi řediteli věznic. Ředitel věznic v Embrunu podotkl: „Přemrštěné pohodlí věznic pravděpodobně velmi přispívá k hrozivému nárůstu počtu recidivistů.“ Ředitel z Eysses: „Současný režim není dostatečně přísný, a je-li něco jisté, pak to, že pro mnoho vězňů má vězení svůj půvab a že zde nacházejí zvrácené rozkoše, které jsou zcela v jejich duchu.“ Ředitel z Limoges: „Současný režim ve věznicích, jež se pro recidivisty ve skutečnosti ničím neliší od obvyklých penzionátů, není v žádném směru represivní.“ (Srov. L. Moreau-Christophe, *Polémiques pénitentiaires*, 1840, s. 86.) Srovnej s prohlášeními učiněnými v červenci 1974 představiteli Syndikátu zaměstnanců ve vězeňství, jež se týká účinků liberalizace ve věznicích.

Presvědčivým dokladem toho byly vzpoury vězňů, jež se odehrály v uplynulých týdnech*) a jež byly připisovány faktu, že reforma definovaná v roce 1945 neměla nikdy skutečný efekt; bylo tedy nutné vrátit se k základním principům vězeňství. Avšak tyto principy, od nichž jsou ještě dnes očekávány tak báječné výsledky, jsou dostatečně známy: již před 150 lety ustavily sedm univerzálních maxim dobrého „stavu vězeňství“.

1. Trestní věznění musí mít jako svou základní funkci transformaci chování jedince: „Polepšení odsouzeného jako principiální úkol trestu – to je posvátný princip, jehož formální proniknutí do oblasti vědy, a zejména do vědy o legislativě, je záležitostí zcela nedávnou.“ (*Congrès pénitentiaire de Bruxelles*, 1847) A komise Amor v květnu 1945 věrně opakuje: „Trest zbavení svobody má za základní cíl polepšení odsouzeného a jeho opětovné zařazení do společnosti.“ *Princip korekce*.

2. Věznění musí být izolováni či přinejmenším roztrženi podle trestní závažnosti svých činů, avšak především podle věku, podle dispozic, podle techniky nápravy, jejíž užití se předpokládá s ohledem na ně, podle fáze své transformace. „Při zapojení prostředků pozměňujících velké fyzické i morální rozdíly, jež s sebou přinášejí konstituce vězněných, je třeba mít stále na mysli míru jejich zkaženosti, jejich rozdílné možnosti nápravy, které mohou nabídnout.“ (únor 1850) Roku 1945: „Rozdělení jednotlivců ve vězeňských zařízeních s mírným trestem do jednoho roku má za základ pohlaví, osobnost a stupeň zkaženosti delikventa.“ *Princip klasifikace*.

3. Tresty, jejichž průběh musí být možné modifikovat podle individuality vězněných, podle dosažených výsledků, zlepšení či zhoršení. „Jelikož základním cílem trestu je reforma vězněného, bylo by žádoucí propustit na svobodu všech-

ny vězně, u nichž je dostatečně zaručeno jejich morální obrození.“ (Ch. Lucas, 1836) Roku 1945: „Je aplikován progresivní režim... z hlediska přízpůsobení jednání s vězňem podle jeho postoje a podle stupně jeho polepšení. Tento režim sahá od umístění na samotce až k podmíněnému propuštění... Výsada podmíněného propuštění je rozšířena na všechny dočasné tresty.“ *Princip modulace trestů*.

4. Práce musí být jednou z podstatných součástí transformace a postupné socializace vězně. Trestní práce „nesmí být chápána jako doplněk, a takřka jako zesílení trestu, nýbrž spíše jako zmírnění, jež by již nemělo být možné vězni upřít“. Je nutné umožnit vězněnému naučit se a provozovat určité řemeslo a poskytnout jemu i jeho rodině prostředky obživy. (Ducpétiaux, 1857) Roku 1945: „Každý odsouzený podle obecného práva je povinen pracovat... Nikdo nesmí být přinucen zůstat bez zaměstnání.“ *Princip práce jako povinnosti a jako práva*.

5. Výchova vězněného je ze strany veřejné moci zároveň nevyhnutelnou opatrností v zájmu společnosti a povinností vzhledem k vězněnému. „Sama výchova může sloužit jako nástroj trestání. Otázka trestního uvěznění je otázkou výchovy.“ (Ch. Lucas, 1838) Roku 1945: „Zacházení, jemuž je vězeň vystaven krom veškeré té korumpující promiskuity... musí principiálně směřovat k jeho obecnému a profesionálnímu vzdělávání a k jeho zlepšování.“ *Princip vězeňské výchovy*.

6. Režim ve vězení musí být, přinejmenším zčásti, kontrolovaný a musí se o něj starat kvalifikovaná osoba, mající morální a technickou způsobilost bdít nad správným formováním individuí. Ferrus píše v roce 1850 o lékaři ve vězení: „Jeho pomoc je prospěšná u všech forem uvěznění... nikdo se nemůže těšit intimnější důvěře vězňů než lékař, nikdo nemůže znát lépe jejich povahu, působit účinněji na jejich citění tím, že ulevuje jejich fyzickým potížím a využívá těchto prostředků vlivu na to, aby je přesvědčil přísnymi slovy ne-

*) Mezi lety 1972–1974. Pozn. překl.

bo vhodným povzbuzením.“ Roku 1945: „V každém vězeňském zařízení pracuje sociální a lékařsko-psychologická služba.“ *Princip kontroly techniky věznění.*

7. Uvěznění musí být doprovázeno nástroji dohledu a pomoci, až dokud nedojde k definitivní readaptaci bývalého vězně. Nemělo by jít jen o to, aby nad ním byl ustaven ochranný dohled při odchodu z vězení, „nýbrž aby mu byla zajištěna pomoc a podpora“. (Boulet a Benquot v Chambre de Paris) Roku 1945: „V průběhu trestu i po jeho ukončení je vězňům poskytována pomoc pro usnadnění jejich opětovného začlenění do společnosti.“ *Princip doplňkových institucí.*

Od jednoho století k druhému se slovo za slovem opakuje tytéž základní propozice. A vydávají se pokaždé za definitivně získanou, konečně přijatelnou formulaci reformy, jež byla až do té chvíle postrádána. Stejně, či téměř stejné fráze by si bylo možné vypůjčit i z jiné „plodné“ periody reformy: z konce 19. století, od „hnutí za obranu společnosti“; anebo ještě z let zcela nedávných s jejich vězeňskými vzpourami.

Není proto nutné považovat vězení, jeho „nezdar“ a jeho více či méně úspěšně provedenou reformu za tři po sobě jdoucí momenty. Spíš je třeba přemýšlet o simultánním systému, který se historicky překrývá s právním zbavením svobody; systém čtyř prvků, který obsahuje: disciplinární „supplement“ vězení – prvek nad-moci [*surpouvoir*]; produkci objektivitu, techniku, vězeňské „rationality“ – prvek s tím souvisejícího vědění; faktické zachování, ne-li vystupňování kriminality, které mělo vězení zamezit – prvek inverzní účinnosti; a konečně opakování jakési „reformy“ disciplinární funkce vězení, která je izomorfní navzdory své „idealitě“ – prvek utopického zdvojování. Tento komplexní soubor konstituuje „systém vězeňství“ [*système carcéral*] a nikoli jen instituci vězení s jeho zdmí, s jeho zaměstnanci, s jeho nařízeními a s jeho násilím. Systém vězeňství spojuje v téže figuře diskurzy a architektury, donucovací nařízení a vědecká tvr-

zení, reálné společenské účinky a nepřekonatelné utopie, programy pro korekci delikventů a mechanismy, které delikvenci upevňují. Netvoří potom předpokládaný neúspěch součást fungování vězení? Neměl by být zahrnut v těch účincích moci, které disciplína a připojené techniky uvěznění zavedly do aparátu justice, či obecněji do celé společnosti a jež je možné shrnout pod pojmenování „systém vězeňství“? Jestliže se instituce vězení udržela tak dlouhou dobu a nehybně stejná, jestliže princip trestního věznění nebyl nikdy vážně zpochybněn, tedy zajisté proto, že tento systém vězeňství zakořenil do hloubky a vykonával přesné funkce. Vezměme si za svědky této odolnosti nedávné skutečnosti; model věznice, která byla otevřena v Fleury-Mérogis v roce 1969, pouze převzal do svého rozvrhu tvar hvězdice, který dodával lesk již v roce 1836 vězení Petite-Roquette. Je to stejná mašinerie moci, jež se tu zmocňuje skutečného těla a symbolické formy. Jakou však má hrát úlohu?

*

Připusťme, že zákon je určen k tomu, aby definoval přestupky, že funkcí trestního aparátu je tyto přestupky potlačit a že vězení je nástrojem tohoto potlačení; pak by bylo nutné konstatovat jeho selhání. Avšak spíš – neboť aby bylo toto selhání stanoveno v termínech historie, bylo by třeba mít možnost měřit dopad trestání vězněním na globální rovině kriminality – bychom se měli podívat tomu, že po 150 let bylo vyhlášení selhání vězení vždy spojeno se snahou o jeho zachování. Jedinou skutečně zamýšlenou alternativou byla deportace, od které Anglie upustila na počátku 19. století a kterou Francie obnovila za druhého císařství, i když spíše jako přísnou a odlehlou formu uvěznění.

Ale snad bychom měli problém obrátit a ptát se, čemu slouží úpadek vězení; čemu jsou prospěšné tyto rozličné je-

vy, které kritika neustále pranýřuje: udržování delikvence, indukování recidivy, proměna příležitostných pachatelů v navyklé delikventy, organizování uzavřeného prostředí delikvence. Snad by bylo třeba hledat to, co se skrývá pod zjevným cynismem trestní instituce, která odsouzené poté, co je donutila odpykat si své tresty, pronásleduje celou řadou znamení (dohled, který byl kdysi právem a dnes je skutečností; průvodní listy galejníků tehdy a trestní rejstřík nyní) a která také stihá jako „delikventa“ každého, kdo se jednou zhostil trestu jako pachatel. Neměli bychom zde vidět raději konsekvenci než kontradikci? Bylo by pak třeba předpokládat, že vězení a nepochybně i trest v obecném smyslu slova nejsou určeny k tomu, aby pachatele napravovaly, ale spíš k tomu, aby je odlišily, rozmístily, využily; že tolik neusilují o to učinit poslušnými ty, kdo mají blízko k překročení zákonů, nýbrž že směřují k tomu uzpůsobit překračování zákonů pro všeobecnou taktiku podrobení. Trestání by pak bylo prostředkem k ovládnutí nezákonností, k vytyčení hranic tolerance, k poskytnutí volného pole některým, k potlačování jiných, k vylučování určité skupiny, k získávání prospěchu pro jinou, k neutralizování těch a využívání oněch. Zkrátka trestání prostě a jednoduše nezákonnosti „nestihá“; „diferencuje“ je, zajišťuje jejich obecnou „ekonomii“. A je-li možné mluvit o třídní spravedlnosti, není to jen proto, že zákon sám či způsob jeho užití slouží zájmům jedné třídy, nýbrž proto, že celé rozmanité spravování nezákonností prostřednictvím trestání tvoří součást tohoto mechanismu ovládnutí. V globální strategii byly legální tresty nahrazeny nezákonnostmi. Odtud lze jistě porozumět „selhání“ vězení.

Obecné schéma reformy trestání se na konci 18. století ohlásilo v boji proti nezákonnostem: zhroutila se celá rovnováha tolerance, vzájemné podpory a oboustranného zájmu, jež za starého režimu udržovala nezákonnosti různých společenských vrstev jednu vedle druhé. Zformovala se tedy

utopie společnosti trestající univerzálně a veřejně, kde by vždy aktivní trestní mechanismy pracovaly bez zpoždění, zprostředkování či nejistoty; kde by byl zákon ve dvojnásobném smyslu ideální, protože dokonalý ve svých kalkulacích a vrytý v představách každého občana, který by blokoval veškeré nezákonné praktiky v jejich počátku. Avšak na přelomu 18. a 19. století a navzdory novým zákoníkům se zde náhle vynořilo nebezpečí nových lidových nezákonností. Či přesněji, lidové nezákonnosti se patrně rozvinuly podle nových dimenzí: těch, které s sebou přinesla všechna hnutí, jež od osmdesátých let 18. století až do revoluce v roce 1848 propletala společenské konflikty, odpor vůči pohybu industrializace a důsledky ekonomických krizí. Schematicky lze vyznačit tři charakteristické procesy. Nejprve rozvinutí politické dimenze lidových nezákonností, a to ve dvou směrech: praktiky až do té doby lokalizovatelné a v jistém smyslu omezené na sebe samé (jako odmítání platit daně, odvody, nájemné dávky, úřední poplatky; násilná konfiskace zboží, s nímž se spekovalo; drancování obchodů a nucený prodej výrobků za „spravedlivou cenu“; střety s reprezentanty moci) mohly v průběhu revoluce vyústit v přímé politické boje, jejichž cílem bylo dosáhnout nejen ustoupení moci či odvolání nepřijatelného opatření, ale i změny vlády a celé struktury moci. Na druhé straně měla některá politická hnutí zcela zjevně oporu v existujících formách nezákonností (jako například royalistická agitace v západní a střední Francii, jež využívala toho, že venkované odmítali nové zákony o vlastnictví, církvi a o odvodech); tato politická dimenze nezákonností se stala současně komplexnější a vyhraněnější ve vztazích mezi dělnickým hnutím a republikánskými stranami v 19. století, v přechodu od dělnických bojů (stávky, zákazy spolčování, ilegální sdružení) k politické revoluci. V každém případě se na horizontu těchto nezákonných praktik – jejichž počet se násobil se stále restriktivnější legislativou – rýsuji

konflikty ve vlastním smyslu politické; případný zvrat politické situace je neprovází ani zdaleka všechny, nicméně podstatná část z nich se může nashromáždit a být pak využita ve všeobecných politických bojích, a někdy k nim mohou dokonce přímo vést.

Na druhé straně lze v odmítání zákona a nařízení snadno rozeznat boj proti těm, kteří je vyhlášují v souladu se svými zájmy: nebojuje se již proti nájemcům daní, finančníkům, královským zastupitelům, úředníkům zneužívajícím svou moc nebo špatným ministrům, proti všem těmto zástupcům nespravedlivosti; bojuje se proti samotnému zákonu a proti justici, která je pověřena zákon naplňovat, proti nejbližším pozemkovým vlastníkům, kteří prosazují nová práva, proti zaměstnavatelům, kteří se spolu domlouvají, ale zakazují spolčování dělníků, proti podnikatelům, kteří zvyšují počet strojů, snižují platy, prodlužují pracovní dobu, zavádějí do továren čím dál přísnější řád. Bojovalo se také proti novému systému pozemkového vlastnictví – nastolenému buržoazií těžící z revoluce –, když se rozvinulo celé hnutí nezákonností na venkově, jež doznaly svých nejnásilnějších forem nepochybně mezi Thermidorem a konzulátem, avšak nezmizelo ani potom; proti novému režimu legálního vykořisťování práce, když se rozvinuly dělnické nezákonnosti na počátku 19. století: od těch nejnásilnějších, jako bylo rozbíjení strojů, anebo nejtrvanlivějších, jako bylo zakládání sdružení, až k těm každodenním, jako absence, vyhánění se práci, potulka, šizení na surovinách, podvádění jak v množství, tak v úrovni vykonané práce. Celá řada nezákonností se zapsala do bojů, v nichž je zřejmé, že je tu napadán současně zákon i třída, která tento zákon prosadila.

A konečně bylo-li v průběhu 18. století možno sledovat,³⁵⁾ jak kriminalita směřuje k specializovaným formám, jak stále

35) Srov. výše, s. 122n.

silněji inklinuje k obratnějším krádežím a jak se stává do jisté míry záležitostí lidí stojících na okraji společnosti, izolovaných od populace, jež jim byla nepřátelská – bylo v posledních letech 18. století možné pozorovat znovunavázání některých spojení či ustavení nových vztahů; nikoli proto, jak tvrdili někteří současníci, že by vůdcové populární agitace byli zločinci, avšak proto, že nové formy práva, přísnost pracovních nařízení, požadavky jak státu, tak velkých vlastníků půdy či zaměstnavatelů a těsnější techniky dohlížení rozmnožovaly příležitosti k přečinům a nechávaly sklouznout na druhou stranu zákona množství jedinců, kteří by za jiných okolností nepřešli k specializované kriminalitě; na základě nových zákonů o vlastnictví a také na základě odmítání placení odvodů se rozvinuly nezákonnosti venkovanů v posledních letech revoluce, rozmnožily se násilnosti, útoky, krádeže, drancování, a dokonce i velké formy „politického lupičství“; rovněž na základě legislativy nebo příliš tíživých nařízení (týkajících se pracovních knížek, nájmu, hodinové mzdy, absence) se rozvinula potulka dělníků, jež se často křížila i s přímou delikvencí. Zdá se, že celá řada nezákonných praktik, které měly po celé uplynulé století tendenci se vytříbit a navzájem izolovat, obnovuje nyní mezi sebou svazky, aby tak zformovala novou hrozbu.

V průběhu dvou století (tedy bez ohledu na kvantitativní rozměr, jenž je problematický a jež ještě zbývá prozkoumat) tak proběhlo celkem trojí zevšeobecnění lidových nezákonností: šlo o jejich zařazení do obecného politického horizontu, o jejich explicitní artikulaci v sociálních bojích a o komunikaci mezi rozdílnými formami a rovinami trestných činů. Tyto procesy se ovšem plně nerozvinuly; na počátku 19. století se jistě nezformovalo masivní hnutí nezákonností, politické a zároveň i sociální. Avšak ve své zvolna se rýšující formě a navzdory svému rozptýlení byly dostatečně vyhraněné k tomu, aby sloužily jako podpora velkého strachu z plebsu,

o němž se věřilo, že jako celek je naprosto zločinný a podvrtný, mýtu o barbarské, nemorální a mimo zákon stojící třídě, kterou od císařství po červencovou monarchii pronásledoval diskurz zákonodárců, filantropů anebo vyšetřovatelů, zkoumajících dělnický život. Právě tyto procesy lze nalézt v pozadí celé série prohlášení, tak cizích trestní teorii 18. století: že zločin není možností, kterou zájem nebo vášně vkládají do srdcí všech lidí, nýbrž že je to záležitost téměř výlučně jedné sociální třídy; že zločinci, s nimiž bylo dříve možné se setkat ve všech sociálních třídách, pocházejí nyní „téměř všichni z nejnižší příčky společenského žebříčku“;³⁶⁾ že „devět desetin vrahů, násilníků, zlodějů a ničemů je ukázkou toho, co jsme nazvali společenskou základnou“;³⁷⁾ že to není zločin, co odcizuje člověka společnosti, nýbrž že spíš zločin sám je zaviněn faktem, že člověk existuje ve společnosti jako cizinec, že přísluší k té „zrůdné rase“, o níž hovoří Target, k té „třídě degradované bídou, jejíž neřesti stojí jako nepřemožitelná překážka bránící ušlechtilým záměrům proti ní bojovat“;³⁸⁾ že by v této situaci bylo pokrytectvím nebo naivitou věřit, že zákon je vytvořen pro všechny ve jménu všech; že je rozumnější uznat, že je vytvořen pro některé a že doléhá na ostatní; že v principu zákon zavazuje všechny občany, že je však namířen zejména proti nejpočetnějším a nejméně osvíceným třídám; že na rozdíl od toho, co se považuje za politické či občanské zákony, se jejich aplikace nevztahuje stejnou měrou na všechny,³⁹⁾ že společnost jako celek, prostřednictvím soudních tribunálů, nesoudí jednoho ze svých členů, nýbrž že je to

36) Ch. Comte, *Traité de législation*, 1833, s. 49.

37) H. Lauvergne, *Les Forçats*, 1841, s. 337.

38) E. Buré, *De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France*, 1840, díl II, s. 391.

39) P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1829, díl I, s. 32.

jedna sociální kategorie určená k dodržování řádu, která zde soudí jinou, jež se oddává nepořádku: „Projděte si místa, kde jsou lidé souzeni, kde jsou uvězněni, kde jsou popravováni... Všude se vás dotkne jedna věc; všude uvidíte dvě jasně odlišené třídy lidí, z nichž s jedněmi se setkáte vždy v křeslech žalobců a soudců, a s druhými vždy na lavicích obžalovaných a obviněných“, což se vysvětluje skutečností, že ti druzí, kvůli nedostatku prostředků či vzdělání „neumějí setrvat v rámci mezi počestné zákonnosti“;⁴⁰⁾ takže řeč zákona, jež se považuje za univerzální, je v tomto ohledu neadekvátní; má-li být účinná, pak musí být diskurzem jedné třídy namířeným proti třídě druhé, jež nemá s tou první ani stejné myšlenky, ani shodná slova: „Vždyť jak by pro nás, s našimi prudérními, opovrženíhodnými jazyky, jež jsou zcela zatemněny etiketou, bylo možné porozumět těm, kteří nikdy neslyšeli nic než hrubý, nebohý, nepravidelný dialekt, tento přesto živý, svobodný, pitoreskní jazyk tržiště, kabaretu či jarmarku... Který jazyk, která metoda by měla být použita při redakci zákonů, aby se tím dosáhlo účinného působení na nevzdělaného ducha těch, kteří nejméně dokážou vzdorovat svodům zločinu?“⁴¹⁾ Zákon a justice tedy neváhaly s vyhlášením nutnosti třídní nesouměřitelnosti.

Je-li tomu tak, potom se vězení ve zdánlivém „neúspěchu“ svým cílem nemíjí; naopak, dosahuje jej v té míře, v jaké podněcuje, uprostřed dalších, určitou formu nezákonnosti, jež je vězení schopno izolovat, vyvést na světlo a organizovat jako relativně uzavřené, nicméně proniknutelné prostředí. Přispívá k ustavení viditelné, označitelné nezákonnosti, neredukovatelné na jistou úroveň a tajně užitelné – nezákonnosti zároveň vzpurné i poslušné; vězení na-

40) Ch. Lucas, *De la réforme des prisons*, 1838, díl II, s. 82.

41) P. Rossi, *Traité de droit pénal*, 1829, díl I, s. 33.

črtává, izoluje a vyzdvihuje formu nezákonnosti, která jako by symbolicky resumovala všechny ostatní, která však dovoluje nechat ve stínu ty, jež společnost hodlá nebo musí tolerovat. Touto formou je, přesně řečeno, delikvence. Není třeba vidět v ní tu nejsilnější a neškodlivější formu nezákonnosti, kterou se trestní aparát musí snažit pomocí vězení vyhladit pro nebezpečí, jež představuje; je spíš důsledkem způsobu trestání (a to trestání vězněním), jež dovoluje nezákonnosti diferencovat, uspořádat a kontrolovat. Není pochyb o tom, že delikvence je jednou z forem nezákonnosti; v každém případě zde má své kořeny; je však právě tou nezákonností, kterou „vězeňský systém“ se všemi svými odvětvími obstoupil, rozdělil, izoloval, pronikl, zorganizoval, uzavřel v ohraničeném prostředí a již dal, s ohledem na jiné nezákonnosti, roli nástroje. Zkrátka, jestliže z právního hlediska existuje protiklad mezi legalitou a nezákonnými praktikami, ze strategického hlediska stojí protiklad mezi nezákonnostmi a delikvencí.

Konstatování, že vězení neuspělo při potlačování zločinu, by tedy bylo asi třeba nahradit hypotézou, že vězení velice dobře uspělo při produkování delikvence specifického typu, politicky či ekonomicky méně nebezpečné – v krajním případě i užitečné – formy nezákonnosti; při produkování delikventů ve zdánlivě marginalizovaném, nicméně centrálně kontrolovaném prostředí; při produkování delikventů jako patologizovaných subjektů. Úspěchem vězení v zápasech okolo zákona a nezákonnosti bylo, že se specifikovala „delikvence“. Viděli jsme, jak vězeňský systém nahradil pachatele „delikventem“ a také k juristické praxi přispědlil celý horizont možného vědění. Nuže, tento proces, který ustanovil delikvenci jako objekt vědění, vytvořil celek s politickou operací, která odděluje nezákonnosti a v rámci toho izoluje delikvenci. Vězení je svorníkem těchto dvou mechanismů: umožňuje jim, aby jeden druhý neustále posilovaly, dovoluje

jim objektivovat delikvenci v pozadí trestných činů, utužit delikvenci v hnutí nezákonnosti. Byl to takový úspěch, že i po jednom a půl století „nezdarů“ vězení dále existuje a produkuje tytéž výsledky a že při jeho odvrhování se projevují ty největší rozpaky.

*

Jako by trestní uvěznění produkovalo – odtud nepochybně pramení jeho životnost – uzavřenou, oddělenou a užitečnou nezákonnost. Okruh delikvence by nebyl podproduktem vězení, které by při trestání nedosahovalo cíle, jímž je napravování; byl by spíš přímým důsledkem trestání, jež proto, aby ovládlo nezákonné praktiky, zavádí některé z nich do mechanismu „trestání-reprodukce“, u něhož tvoří uvěznění jednu ze základních částí. Avšak proč a jak by bylo vězení povoláno k tomu, aby se podílelo na produkování delikvence, když se předpokládá, že proti ní bude bojovat?

Vznik delikvence, která představuje něco jako uzavřenou nezákonnost, přináší ve skutečnosti jistý počet výhod. Především je možné ji kontrolovat (označováním jedinců, infiltrováním skupiny, organizováním vzájemného donašečství): nejasně se hemžící populace praktikující příležitostnou nezákonnost, která je vždy náchylná se rozmnožovat, nebo dále neurčité tlupy tuláků, mezi něž se rekrutují podle toho, kudy se tyto tlupy přesouvají, a podle okolností nezaměstnaní, žebráci, vojenští zběhové, a které někdy nabývají takového rozsahu – jak lze vidět ke konci 18. století –, až formují obávané síly, podněcující drancování a vzpoury, jsou nahrazeny relativně omezenou a uzavřenou skupinou jedinců, nad nimiž je možné dodržovat neustálý dohled. Kromě toho je možné orientovat tuto delikvenci zavínutou v sobě samé směrem k formám nezákonnosti, jež jsou nejméně nebezpečné: udržování tlakem neustálé kontroly na okraji společnosti, omezení

na podmínky nejisté existence, bez spojení se společností, která by je mohla podpořit (jako tomu bylo v nedávné době v případech pašeráků či určitých forem lupičství),⁴²⁾ se delikventi nevyhnutelně spokojili s lokalizovanou kriminalitou, bez možnosti upoutat pozornost, bez politické nebezpečnosti a bez ekonomických následků. A tato koncentrovaná, kontrolovaná a odzbrojená nezákonnost je přímo užitečná. Může být užitečná ve vztahu k jiným nezákonnostem: izolována na jejích okrajích, uzavřena do své vlastní interní organizace, odsouzena k násilné kriminalitě, jejímiž prvními oběťmi jsou často nejchudší vrstvy společnosti, obklíčena ze všech stran policií, vystavena dlouhodobým trestům ve vězení, poté doživotně „specializována“, delikvence, tento jiný, nebezpečný a často nepřátelský svět, blokuje či přinejmenším udržuje na dostatečně nízké úrovni běžné nezákonné praktiky (drobné krádeže, drobné násilnosti, každodenní nedodržování nebo obcházení zákona), brání jim v tom, aby se uvolnily v rozsáhlejších a viditelnějších formách, tak trochu jako účinkem příkladu, který byl dříve vyžadován od zjevnosti veřejného mučení, a nyní je nacházen nikoli v příslosti trestání, nýbrž ve viditelné, označitelné existenci samotné delikvence: delikvence, tím že se odlišuje od ostatních lidových nezákonností, je potlačuje.

Avšak delikvence je nadto vhodná i k přímému využití. Jako příklad přichází v úvahu kolonizace. Přesto to není příklad nejpřesvědčivější: ve skutečnosti, ačkoli byla deportace zločinců požadována několikrát při různých příležitostech během restaurace, ať už Sněmovnou poslanců nebo Generálními stavy, bylo tomu tak v zásadě proto, aby se ulehčilo finančním nákladům, které vyžadoval vězeňský trestní aparát; a navzdory všem projektům, které mohly být uskutečněny za červencové monarchie, v nichž měli delikventi, nedisciplinovaní vojáci,

42) Srov. E. J. Hobsbawm, *Les Bandits*, fr. překlad, 1972.

prostitutky a opuštěné děti možnost podílet se na kolonizaci Alžíru, byla tato kolonizace formálně znemožněna zákonem z roku 1854, který zřizoval galeje v zámořských koloniích; popravdě řečeno, deportace na Guyanu nebo o něco později na Novou Kaledonii neměly žádný skutečný ekonomický význam, navzdory povinnosti, ukládané odsouzenecům, setrvat v koloniích, kde si měli odpykat svůj trest, po dobu rovnající se přinejmenším počtu let, po která měli být uvězněni (v některých případech byli dokonce donuceni strávit tam celý zbytek života).⁴³⁾ Využívání delikvence jako zároveň odděleného a manipulovatelného prostředí se fakticky uskutečňovalo především na okrajích zákonnosti. To tedy znamená, že v 19. století se tu objevil jistý druh podřízené nezákonnosti a že jeho organizace v rámci delikvence, se všemi způsoby dohlížení, které to implikovalo, byla zárukou jeho poslušnosti. Delikvence, tato řízená nezákonnost, je agentem nezákonnosti vládnoucích skupin. V tomto smyslu je charakteristický vznik sítě prostitutev v 19. století.⁴⁴⁾ policejní a lékařské kontroly prostitu-

43) O problému deportací srov. F. de Barbé-Marbois (*Observations sur les votes de 41 conseils généraux*) a diskuse mezi Blossevillem a La Pilongeriem (týkající se Botany Bay). Buré, plukovník Marengo a L. de Carné vypracovali, stejně jako mnoho dalších, plány na kolonizaci Alžíru delikventy.

44) Jednou z prvních epizod bylo organizování veřejných domů pod policejním dohledem (1823), které dalece překračovalo nařízení zákona z 14. července 1791 o dohledu nad nevěstinci. Srov. k tomuto tématu sbírky rukopisů z Policejní prefektury (s. 20–26). Zejména tento oběžník policejního prefekta z 14. června 1823: „Zřízení nevěstinců se přirozeně setkává s nelibostí všech lidí, kteří se zajímají o veřejnou mravnost; nepřekvapuje mne ani v nejmenším, že pánové policejní komisaři se staví všemi svými silami proti zřízení těchto domů ve svých jednotlivých městských čtvrtích... Policie věřila, že se dostatečně postarala o veřejný pořádek, když dosáhla toho, že prostitute byla uzavřena ve veřejných domech, na něž může nepřetržitě a jednotně působit a které nemohou uniknout dozoru.“

tek, jejich pravidelný pobyt ve vězení, široká škála nevěstinců, pečlivě vybudovaná hierarchie, jež byla v prostředí prostituce udržována, kontrola této hierarchie prostřednictvím delikventů-informátorů, toto vše umožňovalo usměrňovat a přivlastňovat si skrze celou řadu prostředníků enormní zisk z pohlavní rozkoše, kterou čím dál tím naléhavější dennodenní moralizování odsoudilo do poloilegality a činilo přirozeně velmi nákladnou; při stanovování ceny za rozkoš, při vytváření zisku z potlačované sexuality a při shromažďování tohoto zisku se prostředí delikvence spolčovalo se zainteresovaným puritanismem: neoprávněný fiskální činitel působící při nezákonných praktikách.⁴⁵⁾ Podloudný obchod se zbraněmi, obchod s alkoholem v zemích, kde byla vyhlášena prohibice, či o něco později obchod s drogami ukazovaly stejným způsobem fungování této „užitečné nezákonnosti“: existence legálního zákažu okolo něj vytváří pole ilegálních praktik, nad nimiž se dařilo vykonávat kontrolu a získávat z nich neoprávněný zisk prostřednictvím prvků, jež jsou samy o sobě nezákonné, avšak stávají se manipulovatelnými díky jejich organizovanosti v prostředí delikvence. Ta je zde nástrojem pro spravování a vykořisťování nezákonností.

Je ovšem také nástrojem nezákonnosti, která díky němu okolo sebe vyvolává skutečný výkon moci. Politické využití delikventů – jako donašečů, provokatérů – bylo skutečností, provozovanou již před devatenáctým stoletím.⁴⁶⁾ Avšak po re-

45) Kniha Parent-Duchateleta *Prostitution à Paris*, 1836, může být čtena jako svědectví tohoto napojení prostředí delikventů na prostituci, jež bylo podporováno policií a trestními institucemi. Případ italské mafie, přesídlené do USA a užívané zároveň k vybírání neoprávněných výdělků a k prosazování politických cílů, je dobrým příkladem kolonizace nezákonnosti lidového původu.

46) O této roli delikventů v policejním a zejména v politickém dohledu srov. paměti redigované Lemairem. „Donašeči“ jsou lidé, kteří „očekávají pro sebe samé shovívavost“; jsou to „obvykle nebezpečné typy,

voluci nabyta tato činnost zcela jiných rozměrů: infiltrování politických stran a dělnických spolků, nábor rozvracečů proti stávkujícím a proti vzbouřencům, organizování „subpolice“ – spolupracující přímo s legální policií a schopné stát se v krajním případě jakousi paralelní armádou –, všechno to mimozákonné fungování moci bylo zčásti zajišťováno masou nádeníků, jež se utvořila z delikventů: byla to tajná policie a záložní armáda v rukou moci. Zdá se, že ve Francii dosáhly tyto praktiky svého plného rozkvětu během revoluce roku 1848 a uchopení moci Ludvíkem Napoleonem.⁴⁷⁾ Lze říci, že delikvence, pevně zasazená v trestním systému soustředěném okolo vězení, reprezentuje zneužití nezákonností v neoprávněných oblastech zisku a moci vládnoucí třídy.

Organizování nezákonnosti, izolované a uzavřené v delikvenci, by nebylo možné bez rozvinutí policejního dozoru. Všeobecný dohled nad populací, „němá, záhadná, nepostřehnutelná bdělost... to je oko vlády, neustále otevřené a bez odstupu hlídající všechny občany, aniž by je však v jakékoli míře podržovalo nějakému donucení... Tento dohled nepotřebuje být zapsán v zákoně.“⁴⁸⁾ Je to individuální dohled, předpokládaný zákoníkem z roku 1810, nad propuštěnými vězni a vůbec nad všemi, kteří kdy stanuli před soudem pro závažné činy a kteří tedy byli legálně podezříváni, že vytvářejí nové ohrožení klidu společnosti. Je to ovšem také dohled nad prostředními a skupinami považovanými za nebezpečné donašeče nebo nad policejními agenty, z nichž

jež však slouží k odhalování těch, co jsou ještě horší. Navíc i to málo, totiž že je někdo od té chvíle zapsán v policejním registru, stačí k tomu, že se již více neztratí z očí.“

47) K. Marx, *Le 18-Brumaire de Louis-Napoléon Bonaparte*, Éd. Sociales, fr. překlad, 1969, s. 76–78.

48) A. Bonneville, *Des institutions complémentaires du système pénitencier*, 1847, s. 397–399.

téměř všichni byli bývalými delikventy a jako takoví byli kontrolováni policií: delikvence, jeden z mnoha objektů policejního dohledu, patří přitom k jednomu z privilegovaných nástrojů. Všechny tyto způsoby dohlížení předpokládají organizaci jisté hierarchie, částečně oficiální, částečně tajné (v případě pařížské policie to byly v podstatě „bezpečnostní složky“, které zahrnovaly kromě „zjevných agentů“ – inspektorů a policejních důstojníků – také „tajné agenty“ a policejní informátory, kteří byli poháněni strachem z trestu či příslibem odměny).⁴⁹⁾ Předpokládají rovněž zřízení dokumentačního systému, jehož jádro tvořily určení a identifikace zločinců: povinný popis osoby spojený s příkazy k zatčení a s rozsudky porotních soudů, popisy zanesené ve vězeňských rejstřících, kopie rejstříků porotních a trestních soudů, zasílané každé tři měsíce ministerstvům spravedlnosti a obecného pořádku, organizované o něco později na ministerstvu vnitra v trestním rejstříku podle abecedního pořádku a používající od roku 1833 po vzoru metod „přírodovědců, knihovníků, velkoobchodníků, podnikatelů“ systém kartiček či osobních listů, který umožnil zjednodušit zanášení nových údajů a zároveň se jménem hledaného jedince najít všechny záznamy, které zde o něm byly učiněny.⁵⁰⁾ Delikvence s tajnými agenty, které obstarává, ale rovněž s všeobecným policejním rozdělením, ke kterému opravňuje, konstituuje prostředek nepřetržitého dohlížení nad populací: aparát, který dovoluje kontrolovat skrze samotné delikventy celé pole společnosti. Delikvence funguje jako politická observatoř. Nicméně statistici a sociologové ji začnou využívat až mnohem později než politici.

49) Srov. H. A. Frogier, *Les Classes dangereuses*, 1840, díl I, s. 142–148.

50) A. Bonneville, *De la récidive*, 1844, s. 92–93. Vedle objevu kartotéčního listku či konstituování humanitních věd jde o další vynález, který se těšil jen malé pozornosti historiků.

Avšak toto dohlížení mohlo fungovat pouze ve spojení s vězením. Protože vězení usnadňuje kontrolu jedinců, když jsou propuštěni, protože umožňuje nábor policejních informátorů a znásobuje vzájemné udavačství, protože uvádí pachatele do vzájemného kontaktu, urychluje organizování prostředí delikvence uzavřeného v sobě samém, avšak snadno kontrolovatelného; a všechny účinky nepřijetí ve společnosti (nezaměstnanost, zákaz pobytu na určitých místech, nucený pobyt, povinnost hlásit se a být k dispozici) otevíraly široké pole možností, jak ukládat dříve vězněným úkoly, jež pro ně byly určeny. Policie a vězení tvoří zdvojený dispozitiv; obě společně zajišťují v celém poli nezákonností diferenciaci, izolaci a využití delikvence. Systém policie – vězení odděluje ovladatelnou delikvenci od nezákonností. Tato delikvence, se svými zvláštnostmi, je účinkem systému; avšak stává se také jeho součástí a jeho nástrojem. Měli bychom proto mluvit spíš o celku, jehož tři části (policie – vězení – delikvence) podporují jedna druhou a tvoří kruh, který není nikdy porušen. Policejní dohled zajišťuje pachatele pro vězení, jež je proměňuje v delikventy; ti jsou terčí i pomocníky policejních kontrol, navracejících pravidelně některé z nich zpět do vězení.

Neexistuje trestní justice, která by byla určena k potírání všech nezákonných praktik a která by přitom používala policii jako svého pomocníka a vězení jako nástroj trestání, i kdyby měla nepřizpůsobivý zbytek „delikvence“ ponechat jeho osudu. Na trestní justici by se mělo pohlížet jako na nástroj diferencované kontroly nezákonností. Kriminální justice hraje ve vztahu k ní roli legální záruky a principu přenosu. Vytváří spojení v rámci obecné ekonomie nezákonností, jejímž ostatními součástmi (ležícími nikoli pod ní, nýbrž vedle ní) jsou policie, vězení a delikvence. Průnik policie do justice, setrvačná síla, kterou instituce vězení vzdoruje justici, to není nová věc, ani to není důsledek sklerózy nebo

progresivního přesunutí moci; je to charakteristický rys struktury, která značí trestní mechanismy v moderních společnostech. Úředníci mluví marně; trestní justice s celým svým aparátem podívaná je stvořena proto, aby odpovídala každodenním požadavkům aparátu kontroly, zpola ponořeného ve stínu, který usiluje o to, aby policie a delikvence zapadaly jedna do druhé. Soudci jsou zaměstnanci tohoto aparátu, kteří se sotva zmohou na odpor.⁵¹⁾ Pokud jim to jejich prostředky dovolují, napomáhají konstituování delikvence, to znamená diferencování nezákonností, kontrole, kolonizování a využívání některých z nich prostřednictvím nezákonností vládnoucí třídy.

O tomto procesu, který se odvíjí během prvních třiceti či čtyřiceti let 19. století, podávají svědectví dvě osoby. První z nich je Vidocq. Ten byl mužem starých nezákonností,⁵²⁾ zatímco Gil Blas z druhého konce tohoto století sklouzl brzy tím horším směrem: nezkrotnost, dobrodružství, podvody, jejichž obětí byl nejčastěji on sám, rvačky a souboje, neustále se střídající naverbování a dezerce, styky s prostředím prostituce, hazardních her, kapsářství a záhy i grandiózní loupeže. Avšak ona téměř mytická důležitost, které Vidocq nabyl v očích svých současníků, se nezakládala na této, jakkoli příkrášlené, minulosti; nezakládala se dokonce ani na skutečnosti, že po-

51) O odporu mužů zákona k zaujetí místa v této funkci máme velmi raná svědectví, již z doby restaurace (což dostatečně dokazuje, že to není jev ani reakce z doby pozdní). Zejména likvidace, či spíše opětovné využití napoleonské policie kladlo problémy. Avšak obtíže pokračovaly. Srov. proslov, jímž se Belleyme inauguruje do svých funkcí a hledá, jak by se odlišil od svých předchůdců: „Jsou nám otevřeny legální cesty... Vyzdvihujte ve škole zákony, vychovávejte ve škole úřednictvo tak důstojně... Jsme pomocníci justice.“ (Srov. M. de Belleyme, *Histoire de l'administration*); viz rovněž velice zajímavý Molénův pamflet *De la liberté*.

52) Viz také jeho *Mémoires*, které publikoval pod vlastním jménem jako *L'Histoire de Vidocq racontée par lui-même*.

prvé v historii se bývalý trestanec z galejí, ať podplacený či vykoupený, stal náčelníkem policie; zakládala se spíše na tom, že delikvence v jeho osobě viditelně přijala své dvojnásobné postavení objektu i nástroje policejního aparátu, který pracuje proti ní i spolu s ní. Vidocq označuje moment, ve kterém byla delikvence, oddělená od ostatních nezákonností, pohlcována mocí a obrácena naruby. Tehdy došlo k přímému a institucionálnímu zdvojení delikvence a policie. Byl to znepokojivý moment, kdy se kriminalita stala jedním z mechanismů moci. Předcházející věky zneklidňovala jedna postava, postava strašného krále, jenž byl zdrojem vši spravedlnosti, a přece byl pošpiněn zločiny; nyní se objevuje nový postrach, jímž je temná a podezřelá úmluva mezi těmi, kteří prosazují zákon, a těmi, kteří ho porušují. Končí shakespearovská doba, kdy se moc střetávala s ohavností v jedné osobě panovníka; brzy začne každodenní melodrama policejní moci a jejího spojení s delikventy, které svazuje zločin s mocí.

Naproti Vidocqovi stojí jeho současník Lacenaire. Jeho přítomnost, zvýrazněná jednou provždy rájem estétů zločinu, je dosti překvapující: navzdory veškeré dobré vůli, navzdory svému neofytskému nadšení nebyl nikdy schopen spáchat nic jiného než několik přízemních zločinů, a to ještě se značnou neobratností; byl tolik podezírán jako policejní špicl, že ho úřady musely chránit před jeho spoluvězni, kteří se ho snažili zavraždit,⁵³⁾ a pařížská lepší společnost z doby Ludvíka Filipa mu poskytla před jeho popravou takové přivítání, vedle něhož byla jeho nespočetná literární vzkříšení pouhými akademickými poctami. Jeho sláva za nic nevdělila rozsahu jeho zločinů ani umění jejich osnování; to, co udivovalo, bylo jeho nesmělé tápání. Za mnohé však vdělila

53) Obvinění bylo formálně obnoveno Canlerem, *Mémoires* (vydání z roku 1968), s. 15.

viditelné partii, která se v jeho životě a v jeho projevech roze-
hrála mezi nezákonností a delikvencí. Podvádění, dezerce,
drobné krádeže, uvěznění, obnovovaná přátelství uzavíraná
v cele věznic, vzájemné vydírání, recidiva až k poslednímu,
neúspěšnému pokusu o vraždu – je zřejmé, že Lacenaire je ty-
pickým „delikventem“. Nesl s sebou ovšem, přinejmenším
ve stavu možnosti, horizont nezákonností, které ještě dodnes
představují hrozbu: tento zruinovaný drobný buržoa, vzdělaný
na dobré koleji, který umí řečnit i psát, by byl o generaci
dříve revolucionářem, jakobínem, kralovrahem;⁵⁴⁾ kdyby byl
Robespierrovým současníkem, jeho opovržení zákony by
mohlo mít bezprostřední účinek na poli historie. Jelikož se
narodil roku 1800, víceméně v tutéž dobu jako Julien Sorel,
nese v sobě jeho osobnost stopy těchto možností; ty se však
obracejí směrem ke kradení, zabíjení a pomlouvání. Všechny
ty možnosti se stávají delikvencí poměrně malého rozsahu:
v tomto smyslu je Lacenaire osobností spíš uklidňující. A ob-
jeví-li se tyto možnosti přece, pak v tom, co říká ohledně teo-
rie zločinu. V momentě své smrti demonstruje Lacenaire tri-
umf delikvence nad nezákonností, či přesněji podobu
nezákonnosti na jedné straně konfiskované delikvencí a na
straně druhé posunutě směrem k estetice zločinu, to jest smě-
rem k umění privilegovaných tříd. Existuje jistá symetrie me-
zi Lacenaiem a Vidocqem, který v téže době nechal de-
likvenci spoutat jí samou tím, že se konstituovala jako
uzavřené a kontrolovatelné prostředí a že posunula veškerou
činnost delikvence, jež se stala povolenou nezákonností mo-
ci, směrem k policejním technikám. To, že pařížská buržoazie
uvítala Lacenaira, že jeho cela byla otevřena slavným návště-
vám, že byl zasypán přívaly slávy v posledních dnech živo-

54) O tom, za koho byl považován Lacenaire svými současníky, viz do-
kumentace shromážděná M. Lebaillym v jeho edici Lacenairových
Mémoires, 1968, s. 297–304.

ta, že jeho plebejští spoluvězni vyžadovali před jeho soudci,
aby byl popraven, on, který učinil před soudem vše, co moh-
l, aby dostal svého komplice Françoise na šibenici, to vše
mělo jediný důvod: oslavovala se tu symbolická postava ne-
zákonnosti, podrobená delikvencí a přeměněná v diskurz –
to znamená nadvakrát zneškodněná; buržoazie si zde vy-
myslela novou rozkoš, k jejímuž vyčerpání měla tehdy ještě
daleko. Nesmíme zapomenout, že ta tolik oslavovaná Lace-
nairova smrt zastavila odezvu Fieschiho atentátu, té téměř
současné kralovraždy, jež představuje opačnou figuru
k drobné kriminalitě, ústící v politické násilí. Nesmíme za-
pomenout ani na to, že k ní došlo jen několik měsíců před
vypravením posledního průvodu trestanců v řetězech a oně-
mi skandálními demonstracemi, které jej provázely. Tyto dvě
slavnosti se v dějinách překryly; ostatně François, Lacenai-
rův komplic, patřil v průvodu trestanců z 19. července k nej-
nápadnějším osobám.⁵⁵⁾ Ta první byla pokračováním starých
rituálů veřejného mučení a popravy s rizikem, že okolo zlo-
činců znovu ožijí lidové nezákonnosti. Musí být zakázána,
protože zločinec nesmí zaujmout místo jinde než v prostoru,
který si přivlastnila delikvence. Ta druhá uvedla teoretickou
hru nezákonnosti privilegovaných; nebo spíš označila
moment, kdy se politické a ekonomické nezákonnosti, jež
buržoazie ve skutečnosti prováděla, zdvojují teoretickou

55) To je kruh let 1835–36: Fieschi, jenž spadal pod trest společný pro
otcovraždy i kralovraždy, zavdal důvod pro to, aby byl otcovrah Ri-
vière odsouzen k trestu smrti navzdory memorandu, jehož ohromu-
jící charakter byl bezpochyby potlačen Lacenairovým výstupem, je-
ho procesem a jeho zápisky, které byly vydány díky řediteli Súreté
(nikoli bez jistých cenzorských zásahů) na počátku roku 1836, něko-
lik měsíců předtím, než jeho komplic François poskytne, spolu
s průvodem trestanců z Brestu, jedno z posledních velkých pouťo-
vých představení zločinu. Kruh ilegalismů a delikvencí, kruh
diskurzů zločinu a o zločinu.

a estetickou reprezentací: „Metafyzika zločinu“, jak se říká v souvislosti s Lacenaiem. De Quinceyho *Vražda jako jedno z krásných umění* byla ve Francii publikována roku 1849.

*

Tato produkce delikvence a její obklíčení trestním aparátem nechť jsou brány jako to, čím skutečně jsou: nikoli jako výsledky dosažené jednou provždy a pro všechny, nýbrž jako taktiky, jež se přesouvají natolik, že nikdy zcela nedosáhnou svého cíle. Zlom mezi delikvencí a ostatními nezákonnostmi, její obrácení proti nim, její kolonizace dominujícími nezákonnostmi – to vše se zřetelně ukazuje jako důsledky způsobu, jímž pracuje systém policie – vězení; přesto se neustále setkávaly s odporem; podněcovaly boje a provokovaly k reakcím. Narýsovat hranici, která by oddělovala delikventy od všech lidových vrstev, z nichž pocházeli a s nimiž udržovali styky, byl obtížný úkol, nepochybně především v městských aglomeracích.⁵⁶⁾ Bylo zde zapotřebí dlouhodobého a vytrvalého úsilí. Využily se všeobecné procesy oné „moralizace“ nižších tříd, jež měla jinak hlavní význam právě tak ekonomický, jako politický (dosažení toho, co by bylo možné nazvat „základní zákonnost“, neoddelitelné od momentu, kdy bylo zvykové právo nahrazeno systémem zákoníku; naučení se základních pravidel týkajících se vlastnictví a šetrnosti; výcvik k poslušnosti při práci, k stabilitě pobytu a rodiny atd.). Uváděly se v činnost specifitější metody pro udržování nepřátelství vůči delikventům v lidovém prostředí (používání bývalých vězňů jako policejních informátorů, špiclů, stávkokazů nebo pomahačů). Systematicky byly směřovány pře-

56) Na konci 18. století vyslovil Colquhoun myšlenku o obtížnosti takového úkolu pro město, jako byl Londýn. *Traité de la police de Londres*, francouzský překlad z roku 1807, díl I, s. 32–34; s. 299–300.

stupky proti obecnímu právu s přestupky proti tvrdým zákonným opatřením týkajícím se pracovních knížek, stávek, spolčování, dělnických sdružení,⁵⁷⁾ pro něž se dělníci dožadovali uznání politického statusu. Akce dělníků byly naprosto pravidelně obviňovány z toho, že byly vyvolány, ne-li ovládány, obyčejnými zločinci.⁵⁸⁾ V rozsudcích se často projevovala mnohem větší přísnost vůči dělníkům než vůči zlodějům.⁵⁹⁾ Obě tyto kategorie odsouzených byly ve vězení promíchány a zvýhodněného zacházení se dostávalo odsouzeným podle obecního práva, zatímco věznění žurnalisté či političtí vězni měli nejčastěji právo na samotku. Všechna ta taktika zmatení měla zkrátka za cíl udržovat stav neustálého konfliktu.

K tomu se připojilo trvalé úsilí vnutit vnímání, jakému se obecně těšili delikventi, velmi přesně určený rastr: zpřítomnit je jako naprosto blízké, všudypřítomné a všude obávané. To byla funkce drobných zpráv, které zaplavily jistou část tisku a které začaly mít i své vlastní noviny.⁶⁰⁾ Drobná kriminální zpráva (černá kronika) učinila svou každodenní mnohmluvností přijatelný soubor soudních a policejních kontrol, které rozčlenily společnost; líčila den po dni určitý druh vnitřního boje proti neviditelnému nepříteli; v této válce znamenala taková zpráva denní hlášení o poplachu nebo o vítězství. Kriminální román, jenž se začal šířit jako román na pokračo-

57) „Žádná jiná třída není podřízena dozoru tohoto druhu; je praktikován téměř stejným způsobem jako dozor nad propuštěnými odsouzenými; zdá se, že zařazuje dělníky do kategorie, jež se nyní nazývá třídou společensky nebezpečnou.“ (*L'Atelier*, březen 1845, roč. 5, č. 6, týkající se dělnických pracovních knížek)

58) Srov. například J. B. Monfalcon, *Histoire des insurrections à Lyon*, 1834, s. 142.

59) Srov. *L'Atelier*, říjen 1840, či ještě *La Fraternité*, červenec–srpen 1847.

60) Mimo *Gazette des tribunaux* a *Courrier des tribunaux* také *Journal des concierges*.

vání v novinách a v brakové literatuře, přijal zjevně opačnou roli. Jeho funkcí bylo především ukázat, že delikvent patří ke zcela jinému světu, který nemá žádnou spojitost se světem každodenním a důvěrně známým. Tou cizostí byla především cizost spodiny společnosti (*Tajnosti Paříže, Rocambolova dobrodružství*), později cizost šilenství (zejména v druhé polovině století), a nakonec cizost zlatonosného zločinu, delikvence „loupeží na vysoké úrovni“ (Arsène Lupin). Tyto drobné kriminální zprávy spolu s policejní literaturou vyprodukovaly dosud za více než jedno století nezměrnou masu „příběhů zločinu“, v nichž se delikvence objevuje současně jako příliš blízká a jako naprosto cizí, neustále ohrožující každodenní život, avšak ve svém původu a ve svých pohnutkách extrémně vzdálená, vytvářející prostředí, v němž se rozvíjí jak obyčejný, tak exotický život. Díky významu, který je jí přikládán, a díky diskurzivní okázalosti, která ji provází, je okolo ní vedena linie, jež vynášejíc ji vzhůru ji zároveň odsouvá stranou. V té tolik obávané delikvenci, jež pochází z tak cizího podněbí – která nezákonnost by se v ní mohla poznat?

Tato mnohonásobná taktika nezůstala bez účinku: to dokázaly kampaně lidových deníků proti trestní práci,⁶¹⁾ proti „přepychu věznic“ a za to, aby vězňům byla vyhrazena ta nejtvrděší a nejnebezpečnější práce; proti přílišnému zájmu, který věnují filantropové delikventům, proti literatuře, která opěvuje zločin;⁶²⁾ dokazovala to také nedůvěra obecně proje-

61) Srov. *L'Atelier*, červen 1844, petice na Chambre de Paris proti tomu, že by věžňové měli být zaměstnáváni při „nezdravé a nebezpečné práci“; v dubnu 1845 citují noviny zkušenost z Bretaně, kde velký počet vojenských trestanců, pracujících na stavbě kanalizace, zemřel v hořečkách. Proč v listopadu 1845 nepracovali věžňové s rtutí nebo s olovnatou bělobou? Atd. Srov. také *Démocratie politique*, ročníky 1844-1845.

62) V *L'Atelier* z listopadu 1843 je výpad proti *Tajnostem Paříže* kvůli tomu, že jsou zde delikventi ukazováni v příliš dobrém světle, že je po-

vovaná v celém dělnickém hnutí ohledně bývalých odsouzců podle obecního práva. „Na úsvitu dvacátého století,“ píše Michèle Perrotová, „dosahuje vězení, obklopené pohrdáním, těmi nejvyššími hradbami, toho, že v sobě uzavírá nepopulární populaci.“⁶³⁾

Tato taktika má však přesto daleko k triumfu či k tomu, aby ve všech případech dosáhla naprostého odříznutí delikventů od lidových vrstev. Vztahy nejnižších tříd k trestné činnosti, reciproční pozice proletariátu a městského plebsu by musely být ještě prostudovány. Jedna věc je však jistá: delikvence a represe jsou chápány dělnickým hnutím z let 1830-1850 tak, jako by zde bylo v sázce něco velmi důležitého. Je tu jistě nepřátelství vůči delikventům; ale také bitva okolo trestání. Dělnické deníky často předkládaly politickou analýzu kriminality, jež se slovo od slova stavěla do opozice proti důvěrně známým popisům filantropů (chudoba – marnotratnost – lenost – opilství – neřest – krádež – zločin). Původ delikvence nepřipisují kriminálnímu individuu (to je pouze příležitostí či první obětí), nýbrž společnosti: „Člověk, jenž zabíjí, není tak svoboděn, aby mohl nezabíjet. Viníkem je společnost či, řečeno přesněji, špatná organizace společnosti.“⁶⁴⁾ A to proto, že jednak není schopna zajišťovat své základní potřeby, a rovněž proto, že v člověku ničí nebo likviduje možnosti, touhy a potřeby, které později vyjdou na světlo v zločinu: „Špatné vzdělání, nevyužitá schopnosti a síly, rozum i srdce potlačené nucenou prací již v příliš raném věku.“⁶⁵⁾ Avšak tato kriminalita potřeb či represí maskuje po-

ukazováno na jejich pitoresknost, na jejich slovník a že je zde příliš zdůrazňován fatální charakter sklonu k zločinnosti. V *La Ruche populaire* nalezneme výpady stejného druhu, tentokrát proti divadlu.

63) *Déliquance et système pénitentiaire de France au XIXe siècle* (rukopis).

64) *L'Humanitaire*, srpen 1841.

65) *La Fraternité*, listopad 1845.

zorností, která je jí věnována, a ztrátou vážnosti, jež jí obklopuje, jinou kriminalitu, která je zde někdy příčinou a vždy zesílením. Je to delikvence shora, skandální příklad, pramen bídy a princip revolty pro chudé. „Zatímco bída zasypává vaše ulice mrtvolami, plní vaše věznice zloději a vrahy, kde nacházíme podvodníky vysokého světa? Nejzkorumpovanější příklady, nejvzpornější cynismus, nejbezostyšnější loupění... Nemáte strach, že chudák, jenž se ocitne na lavici obžalovaných za to, že urval kus chleba skrz mříže pekařství, se za pár dnů nerozčílí tak, až rozbije kámen po kameni celou Burzu, další ohnisko barbarství, kde je nestydatě rozkrádána státní pokladna i rodinná jmění?“⁶⁶⁾ Nicméně tato delikvence náležející bohatým vrstvám je zákony tolerována, a když už to dospěje tak daleko, že na ni dolehnou jejich rány, může si být jista shovívavostí soudních tribunálů a diskretností tisku.⁶⁷⁾ Zde má svůj původ myšlenka, že kriminální procesy se mohou stát příležitostí k politické debatě, že je třeba zužitkovat nejednoznačné procesy nebo jednání zaměřená proti dělníkům k denunciaci obecného fungování trestní justice: „Soudní síně již nejsou tak jako dříve místy pro předvedení béd a neštěstí naší doby, jistým způsobem cejchování, při kterém byly ukazovány smutné oběti naší sociální nerovnosti jedna vedle druhé; je to aréna, kde se rozléhá křik bojovníků.“⁶⁸⁾ A zde má rovněž původ myšlenka, že političtí vězni, kteří již mají, tak

66) *La Ruche populaire*, listopad 1842.

67) Srov. v *La Ruche populaire* (prosinec 1839) Vinčardovu repliku na Balzakův článek v *Le Siècle*. Balzac tvrdil, že obvinění z krádeže muselo být vedeno s obezřetností a diskretností, když šlo o bohatého člověka, jehož drobná nečestnost vejde ihned ve známost: „Řekněte, pane, s nejlepším svědomím, zdali se opak nestává každý den, zdali se nesetkáváme s tisíci takových řešení, s tisíci prostředků, jimiž lze, s velkým štěstím a na vysoké světové úrovni, ututlat nepříjemnou aféru.“

68) *La Fraternité*, listopad 1841.

jako delikventi, přímou zkušenost s trestním systémem, kteří však jsou, na rozdíl od delikventů, v pozici, kdy je jim nasloucháno, mají povinnost stát se mluvčími všech vězňených: je na nich osvitit „tu dobrou francouzskou buržoazii, která nikdy nepoznala tresty, jež jsou ukládány na základě pompézních obžalovacích řečí veřejných žalobců.“⁶⁹⁾

V tomto opětovném položení otázky trestní justice a hranic, které bedlivě vytyčuje okolo delikvence, je charakteristická taktika, kterou bychom mohli nazvat „padělání drobného kriminálního zpravodajství“. Jde o to, že lidové deníky obrátily užití, kterého se dostávalo skutkům zločinu či kriminálním procesům v těch novinách, které po způsobu *Gazette des tribunaux* „lačnily po krvi“, „sytily se vězením“ a nechávaly každodenně rozehrát „melodramatický repertoár“.⁷⁰⁾ Taktika padělání drobných kriminálních zpráv systematicky zdůrazňuje skutky delikvence v řadách buržoazie, ukazuje, že tato třída podstupuje „fyzickou degeneraci“, „morální rozklad“; líčení zločinů spáchaných obyčejnými lidmi nahrazuje popisem bídy, do níž se potápějí ti, kdo je vykořisťovali a kdo je v přímém smyslu trápili hladem a zabíjeli;⁷¹⁾ při kriminálních procesech proti dělníkům ukazuje, že část odpovědnosti musí být připsána zaměstnavatelům a vůbec celé společnosti. Je zde zkrátka vyvíjeno velké úsilí směřující k tomu, aby se zvrátil onen jednotvárný diskurz o zločinu, jenž se jej snaží současně izolovat jako obludnost a zároveň přistihnout v plném světle jako záležitost těch nejchudších tříd.

69) *Almanach populaire de la France*, 1839, s. 50.

70) *Pauvre Jacques*, roč. 1, č. 3.

71) V *La Fraternité*, březen 1847, jde o problematiku Drouillardovy aféry a o odkazy ke krádežím u námořní správy v Rochefortu. V červnu 1847 je to článek o procesu s Boulmym a o aféře Cubière-Pellaprat; v čísle z července až srpna 1847 jde o aféru zpronevěry Benier – Lagrange – Jussieu.

Během této protitrestní polemiky došli fourierovci nepochybně mnohem dále než všichni ostatní. Vypracovali, patrně jako první, politickou teorii, která je současně pozitivním hodnocením zločinu. Je-li zločin podle nich důsledkem „civilizace“, je rovněž, a dokonce právě proto, i zbrání proti ní. Nese v sobě jistou platnost a budoucnost. „Společenský řád ovládaný osudovostí svého potlačovatelského principu pokračuje v zabíjení – pomocí katů či pomocí věznic – těch, jejichž robustní povaha odmítá jeho předpisy či jimi opovrhuje, těch, kteří příliš silní na to, aby zůstali sevřeni těmito těsnými pouty, je zpřetrhávají a rozbíjejí na kusy, mužů, kteří nechtějí zůstat dětmi.“⁷²⁾ Neexistuje tedy zločinná povaha, nýbrž pole sil, které, podle toho, k jaké třídě jedinci náležejí,⁷³⁾ je dovedou k moci či do vězení: kdyby se dnešní úředníci narodili chudí, seděli by bezpochyby na galejích; a trestanci, pokud by se narodili lépe, by „dnes zasedali v soudních tribunálech a určovali by zde spravedlnost“.⁷⁴⁾ V jádru vyjadřuje existence zločinu šťastnou „nepotlačitelnost lidské povahy“; spíš než slabost či nemoc je třeba v něm vidět energii, která se zotavuje, „pronikavý protest lidské individuality“, jenž mu zajisté dodává v očích všech onu podivnou moc fascinace. „Bez zločinu, který v nás probouzí množství otupených citů a napůl vyhaslých vášní, bychom ještě déle setrvali v nesouladu, ve stavu ochablosti.“⁷⁵⁾ Může se tedy stát, že zločin se ustaví jako politický nástroj, kte-

72) *La Phalange*, 10. ledna 1837.

73) „Povolená prostituce, přímá hmotná krádež, krádež vloupáním, vražda, loupení v případě nižších tříd; zatímco obratné vydírání, nepřímá a rafinovaná krádež, chytré využívání lidského stáda, pečlivě promyšlené podvody, transcendentální darebáctví a konečně i všechny ty elegantní a lukrativní neřesti a zločiny, nad kterými je zákon až příliš povznesen, aby je postihoval, zůstávají monopolem vyšších tříd.“ (1. prosince 1838)

74) *La Phalange*, 1. prosince 1838.

75) *La Phalange*, 10. ledna 1837.

rý bude, podle potřeby, rovněž cenný pro osvobození naší společnosti, jako tomu bylo v případě emancipace černochů. Uskutěčnila by se tato emancipace bez něj? „Otrava, žhárství a několikrát dokonce vzpoura svědčí o palčivých útrapách společenských podmínek.“⁷⁶⁾ A věznění? Ti jsou tou „nejnešťastnější a nejutiskovanější částí lidstva“. *La Phalange* se sice někdy připojila k soudobé estetice zločinu, avšak proto, aby bojovala za něco úplně jiného.

Z toho plyne ono využití drobných kriminálních zpráv, jež nemá za cíl jednoduše obrátit výčítku nemorálnosti nazpět proti odpůrcům, nýbrž odhalit hru sil, které se staví jedny proti druhým. *La Phalange* analyzuje trestní aféry jako střetnutí kódovaná „civilizací“, grandiózní zločiny nikoli jako obludnosti, ale jako osudový návrat a revoltu toho, co bylo potlačeno,⁷⁷⁾ drobné nezákonnosti nikoli jako nezbytné okraje společnosti, nýbrž jako ústřední burácení bitvy, která se zde odehrává.

Umístíme sem, do doby po Vidocqovi a Lacenaireovi, ještě třetí postavu. Objevil se tu jen nakrátko; jeho proslulost trvala stěží déle než jeden den. Nebyl více než figurou, procházející drobnými nezákonnostmi: třináctileté dítě, nemající domov ani rodinu, obviněné z tuláctví, jež odsouzení do vězení na dva roky přivedlo bezpochyby na dlouhou dobu do okruhu delikvence. Jistě by zapadl bez povšimnutí, kdyby neoponoval diskurzu zákona, který z něj učinil delikventa (spíš ve jménu disciplíny než ve smyslu zákoníku), diskurzu nezákonnosti, který se nepřestával vzpouzet všem donucením a který prosadil systematicky dvojznačným způsobem nekázeň jako neuspořádaný řád společnosti a jako stvrzení nezczizitelných práv. Všechny nezákonnosti, které soudní tribunál klasifiko-

76) *Tamtéž*.

77) Srov. například, co se psalo v *La Phalange* o Delacollongeevi nebo o d'Elirabideovi, 1. srpna 1836 a 2. října 1840.

val jako trestné činy, přeformuloval obviněný jako potvrzení životní síly: absenci bydliště jako tuláctví, absenci pána jako autonomii, absenci práce jako svobodu, absenci časového rozvrhu jako plnost dní a nocí. Toto střetnutí nezákonnosti se systémem disciplína – trestání – delikvence bylo vnímáno současníky, či přesněji žurnalisty, kteří se při tom nacházeli, jako komický účinek kriminálního zákona svářícího se s drobnými detaily nekázně. A bylo to přesně tak: sama aféra a rozsudek, který následoval, míří přímo do srdce problému legálního trestání v 19. století. Ironie, s níž se soudce pokoušel zaobalit nedisciplinovanost do majestátu zákona, a drzost, s níž obviněný opětovně přepisoval tuto nedisciplinovanost do základních práv, představují pro trestání jakousi exemplární scénu.

V tomto smyslu je pro nás bezesporu cenné vyličení publikované v *Gazette des tribunaux*.⁷⁸⁾ „Předseda: Spát se má doma. – Béasse: Mám snad já nějaký domov? – Žijete nepřetržitě potulkou. – Pracuju, abych se uživil. – Jaké je vaše postavení? – Moje postavení? Tak především, cítím se nejmíň na třicet šest, a potom, nepracuju pro nikoho. Už nějaký čas pracuju na svém. Mám svoje zaměstnání ve dne i v noci. Ve dne, například, rozdávám letáky, co jsou zadarmo, všem kolemjdoucím; během za dostavníky, které přijíždějí, abych odnesl zavazadla cestujícím; roztáčím kolo štěstěny na třídě Neuilly; v noci, to mám mnoho podívané; otevírám dvířka kočárů; prodávám vrácené lístky na představení; mám dost práce. – Muselo by pro vás být lepší, kdybyste byl poslán do lepšího domu a tam se vyučil. – Ale kdež, lepší dům, učení, to je otrava. A potom, buržoa pořád jen bručí a taky tam není žádná svoboda. – Váš otec vás nežádá zpět? – Nemám už otce. – A vaše matka? – Ani matku, žádné rodiče, žádné přátele, jsem svobodný a nezávislý.“ Poté, co vyslechl rozsudek odsuzující jej na dva roky do nápravného věze-

78) *Gazette des tribunaux*, srpen 1840.

ni, „ušklíbl se Béasse dostatečně ošklivě, načež se mu opět vrátila jeho dobrá nálada: „Dva roky, to je vždycky jenom čtyřicetadvacet měsíců. Tak jdem, ať to utíká.““

Tuto scénu rekapitulovala *La Phalange*. A důležitost, kterou jí tyto noviny přisoudily, tento velice trpělivý a pečlivý rozbor, ve skutečnosti ukazuje, že fourierovci viděli v této tak všední aféře hru základních sil. Na jedné straně sílu „civilizace“, reprezentovanou předsedou soudu, „živoucí zákonností, duchem a písmem zákona“. Ta má svůj systém donucení, jímž se zdá být zákoník a jímž je ve skutečnosti kázeň. Každý musí mít místo, lokalizaci, vynucené zařazení: „Spát se má doma, říká předseda soudu, protože pro něj opravdu musí všechno mít svůj domov, nádherný či nepatrný příbytek, na tom mu nezáleží; není povinován někomu nějaký opatřit; je povinován donutit každého nějaký mít.“ Mimoto musí mít každý nějaké postavení, nějakou rozeznatelnou totožnost, nějakou individualitu, fixovanou jednou provždy: „Jaké je vaše postavení? Tato otázka je tím nejprostším výrazem řádu, který se vytvořil ve společnosti; takové tuláctví je jí odporné a znepokojuje ji; každý musí mít pevné, trvalé, dlouhodobé postavení, myslet na budoucnost, na zajištěnou budoucnost, aby ji ubránil proti jakémukoli útoku.“ Nakonec musí mít každý nějakého pána, musí být zachycen a situován uvnitř určité hierarchie; člověk existuje, jen pokud je fixován v definovaných vztazích ovládnání: „U koho pracujete? To znamená, že nejste-li pánem, musíte být sluhou, bez ohledu na vaše postavení; není to věc vašeho uspokojení jako osobnosti, jde o zachování pořádku.“ Proti disciplíně v masce zákona tu máme nezákonnost, která se prosazuje jako právo; je to spíš nedisciplinovanost než trestný čin, co způsobuje tuto roztržku. Nedisciplinovanost jazyka: nesprávnost gramatiky a tón odpovědí „naznačují násilný rozkol mezi obžalovaným a společností, která se k němu prostřednictvím předsedy soudu obrací se správnými výrazy“. Nedisciplinovanost prame-

nící z vrozené, bezprostřední svobody: „Je si dobře vědom, že učeň či dělník je otrok a že otroctví je smutné... Ta svoboda, ta nutnost pohybu, již je posedlý – je si dobře vědom, že v řádném životě by se jí nikdy netěšil... Dává přednost svobodě, a je-li to proti pořádku, co na tom záleží? Tato svoboda je, řekneme, nejspontánnější rozvoj jeho individuality, rozvoj divoký a v důsledku brutální a omezený, ale rozvoj přirozený a instinktivní.“ Nedisциплиnovanost v rodinných vztazích: nezáleží na tom, zda bylo toto osiřelé dítě opuštěno či zda se svévolně osvobodilo, protože „by beztak nebylo schopné snášet zotročení výchovou rodičů nebo cizích lidí“. A nakonec je například těmito drobnými případy nekázně odmítnuta celá „civilizace“ a na světlo vystupuje „divokost“: „Je tu práce, je tu zahálka, je tu bezstarostnost, je tu zhýralost; je tu vše kromě řádu; nehledě na rozdíl mezi zaneprázdněním a hýřením, je tu divoký život ze dne na den, který nezná žádné zítra.“⁷⁹⁾

Analýzy *La Phalange* nemohou být zajisté považovány za reprezentativní ukázky diskusí, které probíhaly v té době v lidových denících ohledně zločinů a trestání. Jsou nicméně situovány v kontextu této polemiky. Lekce *La Phalange* nebyly tak docela ztraceny. V druhé polovině 19. století byly oživeny velice silnou ozvěnou, jež byla odpovědí anarchistům, když berouce si trestní aparát za cíl svého útoku otevřeli politický problém delikvence; když se domnívali, že v ní rozpoznali nejbojovnější formu odmítání zákona; když se ani tak nesnažili heroizovat vzpouru delikventů, jako spíš osvobodit delikvenci od buržoazního vztahu k legalitě a nezákonnosti, který ji kolonizoval; když se pokoušeli znovu ustavit či konstituovat politickou jednotu lidových nezákonností.

79) *La Phalange*, 15. srpna 1840.

KAPITOLA III

VĚZEŇSTVÍ

Kdybych měl stanovit datum, kdy se dovršilo formování vězeňského systému, nezvolil bych rok 1810, rok Trestního zákoníku, dokonce ani rok 1844, rok zákona, který zavedl princip celulární internace; nezvolil bych patrně ani rok 1838, kdy byly přece publikovány knihy Charlese Lucase, de Moreau-Christophea a de Fauchera o reformě věznic. Zvolil bych 22. leden 1840, datum oficiálního otevření polepšovny v Mettray. Nebo ještě lépe den, jenž nebyl nikde slavnostně zaznamenán, kdy jeden chlapec z Mettray ve smrtelné agonii poznamenal: „Jaká škoda, že jsem odešel tak brzy z polepšovny.“¹⁾ To byla smrt prvního vězněného svatého. Mnoho blahoslavených jej bezpochyby následovalo, je-li pravda, že chovanci, pějíce chválu na novou trestní politiku těla, běžně říkali: „Dávali jsme přednost ranám, ale cela nám sluší lépe.“

Proč Mettray? Protože to je disciplinární forma ve stavu nejvyšší intenzity, model, kde se koncentrují všechny donucovací technologie působící na chování. Je tu „klášter, vězení, škola, armáda“. Malé, silně hierarchizované skupiny, do nichž byli vězňové roztrženi, se řídily současně pěti modely: modelem rodiny (každá skupina je „rodinou“, složenou z „bratrů“ a dvou „nejstarších“); modelem armády (každá rodina, řízená náčelníkem, je rozdělena do dvou částí,

1) E. Ducpétiaux, *De la condition physique et morale des jeunes ouvriers*, 1854, díl II, s. 383.

z nichž každá má svého podnáčelníka; každý vězněný má své pořadové číslo a musí provádět základní vojenská cvičení; každý den je kontrolována tělesná čistota, každý týden šatstvo; nástup s vyvoláváním podle jména se provádí třikrát denně); modelem dílny se šéfy a mistry, kteří zajišťují organizaci práce a vyučení mladších vězňů; modelem školy (hodina či hodina a půl školní výuky denně; vyučování je vedeno vychovatelem nebo podnáčelníky); a konečně modelem soudu; každý den se v hovorně provádělo „rozdílení spravedlnosti“: „sebemenší neposlušnost je postihnuta trestem a nejlepším prostředkem, jak se vyhnout těžkým přečinům, je trestat co nejpřísněji i ty nejmenší prohřešky: i zbytečné slovo je v Mettray stíháno“; hlavním trestem, jenž byl ukládán, bylo uvěznění v cele; neboť „izolace je tím nejlepším prostředkem působení na morálku dětí; právě zde hlas církve, ačkoli nikdy nepromlouvá k jejich srdcím, dosahuje vši své síly citu“;²⁾ celá tato parapeňální instituce, jež byla vytvářena tak, aby nebyla vězením, ústí do cel, na jejichž zdech je napsáno černými písmeny: „Bůh vás vidí.“

Toto překrývání se rozličných modelů umožňuje vymezit funkci „výcviku“ v její specifičnosti. Náčelníci a podnáčelníci v Mettray nemusí být ve skutečnosti ani soudci, ani učitelé, ani dílenskými mistry, ani nižšími úředníky, ani „rodiči“, ale tak trochu každým z nich se zcela specifickými možnostmi zasahování. Jsou v jistém smyslu praktickými odborníky na chování: inženýry výchovy, ortopedy individuality. Na nich je, aby produkovali zároveň poslušná a schopná těla: devět či deset hodin denně dohlížejí na práci (v dílně či na poli); řídí seřazování při přesunech, tělesná cvičení vězňů, výcvik v četách, ranní vstávání, ukládání se k spánku, pochodování za zvuku trubky a píšťaly; trénují

2) Tamtéž, s. 377.

gymnastiku;³⁾ kontrolují tělesnou čistotu, dohlížejí při koupání. Výcvik je spojen s nepřetržitým pozorováním; o každodenním chování vězňů se bez ustání shromažďují poznatky; organizují se jako nástroj neustálého hodnocení: „Při vstupu do polepšovny je třeba podrobit dítě určitému zkoumání, aby bylo možno vzít v úvahu jeho původ, postavení jeho rodiny, přestupek, pro nějž byl postaven před soud, i všechny ostatní přečiny, z nichž sestával jeho krátký a často tak smutný život. Tyto informace jsou zapsány do tabulky, v níž se postupně zaznamenává vše, co se týče každého jednotlivého chovance, jeho pobytu v polepšovně i jeho umístění poté, co odtud odešel.“⁴⁾ Modelování těla vede k určitému poznání individua, výuka technik zavádí způsoby chování a osvojení si schopností se proplétá s fixováním mocenských vztahů; formují se dobří zemědělství dělníci, zdatní a zruční; při práci samé, za předpokladu, že je technicky řízena, se produkují podřízené subjekty a vytváří se o nich vědění, na něž se lze spolehnout. To je dvojitý efekt disciplinární techniky, která se zaměřuje na tělo: poznávání „duše“ a udržování podřízenosti. Práci, kterou vykonával tento výcvik, prověřil jeden výsledek: v roce 1848, ve chvíli, kdy „fantazie všech vzplála revoluční horečkou, kdy se bouří školy v Angers, v La Flèche, v Alfortu, dokonce i koleje, chovanci v Mettray ještě zesílili svůj klid.“⁵⁾

Mettray je příkladné především specifičností, kterou tu lze rozpoznat v provádění výcviku. Ten zde sousedí s ostatními formami kontroly, o něž se opírá: s medicínou, s vše-

3) „Vše, co přispívá k únavě, přispívá i k zahnání chmurných myšlenek; je rovněž třeba pečovat o to, aby se hry skládaly z cvičení síly. Večer pak upadnou v spánek, jakmile se uloží.“ (Tamtéž, s. 375–376.) Viz obr. č. 27.

4) E. Dupcétiaux, *Des colonies agricoles*, 1851, s. 61.

5) G. Ferrus, *Des prisonniers*, 1850.

obecným vzděláváním, s náboženským vedením. Avšak na-prosto se s nimi nesměšuje. Ani se spravováním ve vlastním slova smyslu. Náčelníci či podnáčelníci rodin, instruktoři nebo dílenští mistři, zaměstnanci, ti všichni museli žít v těsné blízkosti chovanců; nosili oděv „téměř stejně skromný“ jako oni; prakticky nikdy je neopouštěli, dohlíželi na ně dnem i nocí; vytvářeli mezi nimi permanentní síť pozorování. A pro výchovu jich samotných byla v rámci polepšovny zřízena speciální škola. Podstatným prvkem jejího programu bylo podrobit budoucí zaměstnance stejnému vyučení a stejným donucením jako samotné vězně: byli „jako žáci podřízeni disciplíně, kterou jim později jako učitelům bylo souzeno vyžadovat“. Učili se umění mocenských vztahů. Byla to první pedagogická škola čisté disciplíny: „vězeňství“ tu není pouhým projektem, jenž hledá své ospravedlnění v „humanitě“ či své základy ve „vědě“; byla to také technika, která se učila obecným normám, která je přenášela a která se jimi řídila. Praxe, jež násilím normalizuje chování nedisciplinovaných nebo nebezpečných, může být technologickým zpracováním a racionální reflexí naopak „normalizována“. Disciplinární technika se stala „disciplínou“, která má rovněž svou školu.

Ukazuje se, že historikové humanitních věd umísťují do této epochy akt zrodu vědecké psychologie: v těchto letech začal Weber připravovat svou pomůcku pro měření vjemů. To, co se děje v Mettray (a o něco dříve či později i v jiných evropských zemích), je evidentně zcela jiného řádu. Je to vynoření se, či přesněji institucionální určení, a jakýsi křest nového typu kontroly – zároveň věděním i mocí – nad jedinci, kteří odporují disciplinární normalizaci. A přece se při formování a vývoji psychologie skutečnost, že se objevili profesionální disciplíny, normalizace a podrobování, nepochybně stává měřítkem rozdílového prahu. Bude řečeno, že kvantitativní odhad sensorických odpovědí by mohl přinejmenším oprávnit prestiž rodičí se fyziologie a že z tohoto titulu si za-

sluhuje, aby figuroval v historii věd. Avšak kontroly normalizace byly pevně zarámované medicínou či psychiatrií, jež jim garantovala formu „vědeckosti“; opíraly se o soudní aparát, který jim dodával, přímo či nepřímo, legální oprávnění. Tak se v bezpečí těchto dvou znamenitých poručníků a sloužíc jim ostatně jako spojení či jako místo směny vyvíjí promyšlená technika kontroly norem bez přerušení dodnes. Specifické institucionální opory tohoto procesu se rozmnožují počínaje onou malou školou v Mettray; jejich aparáty se rozrůstají co do množství i co do rozsahu; znásobují se jejich styky s nemocnicemi, se školami, s veřejnou správou i se soukromými podniky; vzrůstá počet, moc a technická kvalifikace jejich agentů; odborníci na nedisciplinovanost se stali zakladateli celého rodu. Při normalizování normalizující moci, při uspořádávání moci-věděním o individuích znamenají Mettray a jeho škola novou epochu.

*

Proč však volit právě tento moment jako cílový bod formování určitého umění trestat, jež je nám více či méně stále ještě vlastní? Právě proto, že tato volba je poněkud „nespravedlivá“. Protože umísťuje „konec“ tohoto procesu do postranních uliček trestního práva. Protože Mettray je vězení, ale vězení nedomyšlené: je to vězení, jelikož jsou zde drženi mladí delikventi, odsouzení soudními tribunály; a přece je to něco jiného, jelikož jsou tam uzavřeni také nezletilí, kteří byli obviněni, nicméně byli zproštěni obžaloby podle paragrafu 66 zákona, a internátní chovanci, kteří jsou zde, jako v 18. století, drženi z titulu alternativy k rodinné výchově. Mettray, jako trestní model, se nachází na hranici přímého trestání. Bylo tím nejslavnějším prvkem v řadě institucí, které daleko za hranicemi trestního práva konstituovaly to, co bychom mohli nazvat souostroví vězeňství.

Obecné principy, velké zákoníky a legislativní opatření to přece říkaly jasně: žádné uvěznění „mimo rámec zákona“, žádné zadržení, o němž nebylo rozhodnuto kvalifikovanou soudní institucí, již žádné nahodilé, a přesto masivní opětovné zavírání. Avšak sám princip mimotrestního uvěznění nebude ve skutečnosti nikdy zcela vyloučen.⁶⁾ A byl-li aparát velkolepé formy klasického uvěznění zčásti (ale jen zčásti) demontován, byl opět velice brzy reaktivován, znovu uspořádán, v jistých bodech i rozvinut. Ještě důležitější však je, že byl homogenizován prostřednictvím vězení na jedné straně s legálním trestáním a na straně druhé s disciplinárními mechanismy. Hranice mezi uvězněním, soudním trestáním a disciplinárními institucemi, jež byly zamřeny již v klasické době, mají tendenci zcela se rozpustit, aby se konstituovalo grandiózní vězeňské kontinuum, které rozptyluje trestní techniky až do těch nejnevinnějších disciplín, disciplinární normy se přesouvají až do srdce trestního systému a hrozbou delikvence zatěžují i ty nejlehčí nezákonnosti, nejmenší přestupky proti řádu, deviace či anomálie. Subtilní, odstupňované předivo vězeňství, s kompaktními institucemi, ale i s oddělenými a rozptýlenými postupy, na sebe znovu vzalo odpovědnost za arbitrérní, masivní a špatně integrované uvěznění klasické doby.

Nejde mi zde o to rekonstruovat celou tuto síť, jež tvoří nejprve bezprostřední a posléze čím dál vzdálenější okolí vězení. Bude dostačující popsat několik příznaků k posouzení její šíře a dodat několik údajů pro změření její předčasné vypěstlosti.

Existovaly zemědělské sekce centrálních věznic (prvním příkladem byl Gaillon v roce 1824; později následovaly

6) Zbývá ještě vypracovat celou studii o debatách, které proběhly za Revoluce a týkaly se rodinných tribunálů, otcovské korekce a práva rodičů zamykat své děti.

Fontevrault, Les Douaires, Le Boulard); byly tu ústavy pro chudé, opuštěné a tulácké děti (Petit-Bourg v roce 1840, Ostwald 1842); vznikly útulky, milosrdné charity, určené pro mladé provinilé dívky, které „couvly před myšlenkou, že by se navrátily do života bez řádu“, pro „ty nevinne nebožačky, které nemorálnost jejich matek předčasně vystavila zvrácenosti“ nebo pro ty chudé mladé dívky, jež byly nalezeny před branami špitálů či hotelů. Existovaly trestní kolonie stanovené zákonem z roku 1850: mladiství, ať zproštění viny či odsouzení, tam byli posíláni, aby byli „vychováni společně v přísné disciplíně a naučili se pracovat v zemědělství stejně jako v základních odvětvích průmyslu, jež jsou k němu přidružena“; později k nim budou připojeni mladiství, kteří byli vypovězeni do kolonií a „zkažení a neposlušní sirotci, vychováni na státní útraty“.⁷⁾ Oddalující se stále více od vlastního trestání, rozšiřovaly se okruhy vězeňství a forma vězení se pomalu oslabovala, až zmizela docela: instituce pro opuštěné či zchudlé děti, sirotčince (jako Neuhoř či Mesnil-Firmin), ubytovny pro učně (jako Bethléem de Rheims či Maison de Nancy); ještě dále šly továrny-kláštery, jako byla ta v La Sauvagère, později v Tarrare a v Jujurieu (kam vstupovaly dělnice ve věku okolo třinácti let, žily zde po léta uzavřené a ven vycházely pouze pod dohledem; nepobíraly mzdu, protože jim byl vyměřen plat, jenž se mohl měnit podle prémie za píli a za dobré chování, ale který se jim dostal do rukou, až když továrnu opouštěly). A jdeme-li ještě dále, existovala celá řada dispozitivů, které nepřebírají model vězení v „kompaktní“ formě, nýbrž využívají jen některé vězeňské mechanismy: společnosti pečující o propuštěné trestance, spolky pro umravňo-

7) O všech těchto institucích viz H. Gaillac, *Les Maisons de correction*, 1971, s. 99–107.

vání, úřady, které současně distribuují pomoc a zajišťují dohled, dělnická sídliště a ubytovny – i jejich nejprimitivnější a nejhrubší formy v sobě nesou naprosto viditelné znaky trestního systému.⁸⁾ A konečně, toto veliké vězeňské předivo propojuje všechny disciplinární dispozitivy, které rozptýleně fungují ve společnosti.

Viděli jsme, že vězení v rámci trestní justice transformovalo proceduru trestání na trestní techniku; a souostroví vězeňství přenáší tuto techniku z trestní instituce na celé tělo společnosti. A to s několika významnými důsledky.

1. Tento rozsáhlý dispozitiv ustavil pomalé, spojitě a nepostřehnutelné stupňování, které umožnilo vést jakoby přirozený přechod od nepořádku k trestnému činu a v opačném smyslu od překročení zákona k odchylce ve vztahu k pravidlu, k průměru, k požadovanému stavu, k normě. V klasické době, navzdory určité společné referenci k provinění obecně,⁹⁾ řád přestupku, řád hříchu a řád špatného chování zůstávaly oddělené do té míry, že podléhaly rozdílným kritériím a instancím (pokání, tribunálu, uzavření). Naproti tomu uvěznění se svými mechanismy dohlížení a trestání fungova-

8) Viz například následující popis dělnických ubytoven postavených v Lille uprostřed 19. století: „Čistotnost je na pořadu dne. Je duší všech pravidel. Je tu několik přísných nařízení proti křiklounům, opilcům, proti nepořádkům všeho druhu. Vážné provinění s sebou nese vyloučení. Dovedeni zpět k pravidelným návykům pořádku a ekonomie, neutíkají už dělníci v pondělí z dílen... Děti jsou pod lepším dozorem, nejsou již dále příčinou skandálů... Jsou udělovány ceny za údržbu ubytoven, za dobré chování, za projevy oddanosti a o tyto ceny zápolí každý rok velký počet uchazečů.“ Houzé de l'Aulnay, *Des logements ouvriers à Lille*, 1863, s. 13–15.

9) Explicitní formulaci můžeme nalézt u jistých právníků, jako je Muyart de Vouglans, *Réfutation des principes hasardés dans le traité des délits et des peines*, 1767, s. 108; *Les Lois criminelles de la France*, 1780, s. 3; nebo jako Rousseaud de la Combe, *Traité des matières criminelles*, 1741, s. 1–2.

lo podle principu relativní kontinuity. Kontinuity samotných institucí, která vedla od jedněch k druhým (od obecní podpory k sirotčinci, k polepšovně, k trestanecké osadě v koloniích, k disciplinárnímu praporu, k vězení; od školy k péči o propuštěné trestance, k dílně pro chudé, k útulku, k trestnímu klášteru; od dělnického sídliště k nemocnici, k vězení). Kontinuity trestních kritérií a mechanismů, které počínaje prostou úchytkou postupně zpříšňovaly svá pravidla a zesilovaly sankce. Postupného stupňování institucionálních, specializovaných a kompetentních autorit (v řádu vědění a v řádu moci), které, nikoli svévolně, nýbrž ve jménu nařízení, cestou pozorování a měření hierarchizovaly, diferenciovaly, sankcionovaly, trestaly a vedly postupně od napravování odchylek k trestání zločinů. „Vězeňství“ s množstvím jeho rozptýlených či kompaktních forem, s jeho institucemi kontroly a nátlaku, diskrétního dohledu a neustálého donucování zajišťuje kvalitativní a kvantitativní komunikaci jednotlivých forem trestání; spojuje do řad nebo využívá podle jemných rozdělení malé i velké tresty, jemné i přísné formy zacházení, špatné známky i mírná odsouzení. Skončíš na galejích, může říkat ten nejmenší přestupek proti disciplíně; a to nejpřísnější vězení říká odsouzenému na doživotí: budu zaznamenávat i nejmenší odchylku tvého chování. Všeobecnost trestní funkce, kterou 18. století hledalo v „ideologické“ technice reprezentací a znaků, našla nyní jako podporu svého rozpínání komplexní, rozptýlenou, nicméně koherentní materiální základnu rozličných vězeňských dispozitivů. Následkem toho obíhá v prostoru mezi nejdrobnějšími přestupky a nejtěžšími zločiny určité společné označované: není to však již provinění, není to již ani ohrožování obecného zájmu, je to odchylka, anomálie; právě ta zneklidňuje školu, útulek, tribunál či vězení. Ta zobecňuje z hlediska smyslu funkci, kterou zobecňuje vězeňství z hlediska taktiky. Odpůrce panovníka, pozdější společenský nepřítel se nyní transformoval na devianta, jenž s se-

bou přináší mnohé nebezpečí v podobě nepořádku, zločinu, šílenství. Síť vězeňství propojuje, skrze množství vztahů, dvě dlouhé a mnohočlenné řady, trestní a nenormální.

2. Vězeňství s jeho složitými postupy umožňuje rekrutování velkých „delikventů“. Organizuje něco, co bychom mohli nazvat „disciplinární kariéru“, v nichž se, pod zorným úhlem všech vyloučení a odmítnutí, všechny tyto postupy uskutečňují. V klasickém období se na hranicích či v skulinách společnosti otevřela smíšená, tolerantní a nebezpečná oblast „mimo zákon“ či přinejmenším taková, která uniká přímým zásahům moci: nejistý prostor, který byl pro kriminalitu místem jejího formování i útočištěm; zde se spolu setkávaly chudoba, nezaměstnanost, pronásledovaná nevinost, podvádění, boj proti mocným, odmítání povinností a zákonů, organizovaný zločin při smělém bloudění tam a zpět; to byl prostor pro dobrodružství, jaká prožili Gil Blas, Sheppard či Mandrin, každý svým způsobem. Devatenácté století zkonstruovalo skrze soustavu disciplinárních diferenciací a rozvětvení přísné kanály, které pomocí stejných mechanismů v centru systému cvičily k poslušnosti a produkovaly delikvenci. Byl tu jistý druh souvislého a donucovacího disciplinárního „formování“, jež vycházelo zčásti z pedagogické metodiky, zčásti z profesního postupu. Takové kariéry se tu odvíjely, stejně jistě jako osudově, ve funkci veřejných institucí: společností pro péči a zajištění propuštěných trestanců, nuceného umístění do přiděleného bydliště, trestních kolonií, disciplinárních praporů, věznic, špitálů, starobinců. Tyto postupy byly již poměrně důkladně vypracovány na počátku 19. století: „Naše dobročinná zařízení představují obdivuhodně koordinovaný celek, díky němuž nezůstává nuzák ani na chvíli bez zajištění, od narození až po hrob. Pohledte na život nešťastníka: uvidíte ho sotva narozeného, jak se ocitá mezi nalezcí; odtud přejde do dětského útulku a dále do sirotčince; ten opustí ve věku šesti let, aby nastoupil do základ-

ní školy a později do školy pro dospělé. Pokud nemůže pracovat, je zapsán v kanceláři dobročinného spolku ve svém administrativním obvodu, a onemocní-li, může si vybrat z dvanácti špitálů... Nakonec, když chudý Pařížan dospěje ke konci běhu svého života, sedm starobinců očekává jeho stáří a jejich zdravý režim často prodlouží jeho dny nečinnosti daleko za ty, jež jsou odměřeny bohatým.“¹⁰⁾

Síť vězeňství neodvrhne nepřizpůsobivé do neorganizovaného pekla, nemá žádný vnějšek. To, co se zdá, že na jedné straně vylučuje, na straně druhé znovu zachycuje. Hospodář se vším, v čemž je zahrnuto i to, co trestá. Nedovolí ztratit dokonce ani to, co chtěla diskvalifikovat. V této panoptikální společnosti, v níž je uvěznění vsudypřítomným konstruktem, není delikvent vně zákona; je, a to již od samého počátku, v rámci zákona, v samém srdci zákona, nebo přinejmenším zcela v prostředí oněch mechanismů, které ho nepostřehnutelně přesouvají od disciplíny k zákonu, od odchylky k trestnému činu. Ačkoli je pravda, že vězení postihuje delikvenci, v podstatě se delikvence vyrábí ve vězení a prostřednictvím uvěznění, jež vězení zase donekonečna prodlužuje. Vězení je pouze přirozeným důsledkem, ničím více než posledním stupněm této hierarchie postupující krok za krokem. Delikvent je produktem instituce. Je proto zbytečné pozastavovat se nad tím, že život odsouzených prochází do značné míry všemi těmi mechanismy a zařízeními, u nichž se předstírá důvěra, že jsou určeny k tomu, aby odváděly člověka od vězení. Neboť při troše snahy zde můžeme najít příznak neredukovatelné „povahy“ delikventa: vězeň z Mende byl pečlivě opracováván již od dětství v polepšovně podle silových směrnic zobecněného systému vězeňství. A naopak, lyrismus okraje se může dát snadno unést obrazem „člověka mimo zá-

10) Moreau de Jonnés, citováno v H. du Touquet, *De la condition des classes pauvres*, 1846.

kon", velkého společenského nomáda, jenž se potlouká na pomezí vystrašeného a poslušného řádu. Avšak kriminalita se nerodí na těchto okrajích, ani v důsledku po sobě následujících vyhoštění ze společnosti, nýbrž pod stále naléhavějším dohledem, díky čím dál tím těsnějšímu sevření, díky akumulaci disciplinárního donucování. Jedním slovem, souostroví vězeňství zajišťuje v hlubinách sociálního těla formování delikvence na podkladě drobných nezákonností tím, že nechává delikvenci znovu se k těmto nezákonnostem navracet a že ustanovuje oblast specifické kriminality.

3. Avšak patrně nejvýznamnějším důsledkem systému vězeňství a jeho rozvinutí daleko za hranice legálního uvěznění je to, že moc trestat byla uznána za přirozenou a legitimní, že byl přinejmenším snížen práh tolerance k trestání. Usiluje o vyhlazení toho, co by mohlo být při vykonávání trestu přehnané. Provádí to tak, že rozehrává jeden proti druhému dva rejstříky, v kterých se rozvíjí: zákonný rejstřík, tedy rejstřík justice, a rejstřík mimozákonný, tedy rejstřík disciplíny. V důsledku toho dává velkolepá kontinuita systému vězeňství na jedné straně a zákona a jeho rozsudků na straně druhé určitou legální záruku disciplinárním mechanismům, rozhodnutím a sankcím, jež vykonávají. Skrze celou tuto síť, která zahrnuje množství relativně autonomních a nezávislých „regionálních“ institucí, se přenáší spolu s „formou-vězením“ i sám model justice. Nařízení disciplinárních zařízení mohou reprodukovat zákon, sankce mohou imitovat rozsudky a tresty, dohlížení opakuje policejní model; a nadto všem těmto mnohačetným zařízením, vzhledem k nimž je čistou formou bez příměsí či oslabení, dává vězení určitý druh státní záruky. Vězeňství, se svým dlouhodobým postupným zeslabováním, jež se odvíjelo od galejí či těžkého žalářování zločinců až k rozptýlenému, lehkému hlídání, předává typ moci, kterou zákon prohlašuje za platnou a kterou justice využívá jako svou přednostní zbraň. Jak se tedy mohly disciplí-

ny a moc, která v nich funguje, jevit jako nahodilé, když neprovádějí nic jiného, než že uvádějí v činnost mechanismy samotné justice, i když s oslabenou intenzitou? Když tedy zobecňují její účinky, když je přesouvají až na poslední příčky, není to jen proto, aby se vyhnuly krutostem? Kontinuita vězeňství a rozptýlení formy-vězení dovolují legalizovat, či v každém případě zlegitimnit disciplinární moc, jež tak uniká všemu, co by mohlo vést k excesu či zneužití.

Avšak i opačně, pyramida vězeňství poskytuje moci, ukládající legální tresty, kontext, v němž se tato moc zdá být osvobozena od všech excesů a od jakéhokoli násilí. V důmyslně se rozvíjejícím stupňování disciplinárních aparátů a jejich vzájemných „zapuštění“, která implikují, nepředstavuje vězení v žádném případě rozpoutání moci jiného druhu, nýbrž právě jen dodatečný stupeň intenzity mechanismu, jenž pracuje nepřetržitě od těch nejnižších forem trestání. Rozdíl mezi poslední institucí „napravování“, do níž se posílá proto, aby se jedinec vyhnul vězení, a vězením, do něhož je poslán poté, co spáchal jasně definovaný přestupek, je (a musí být) sotva postřehnutelný. Platí zde přísná ekonomie, jejímž účelem je udržovat jedinečnou moc trestat tak nenápadnou, jak je to jen možné. Nic z této moci již napříště neodkazuje k dávným excesům moci panovníka, při nichž pomstil svůj majetát na těle mučených a popravovaných. Vězení pokračuje, na těch, kteří mu byli svěřeni, v práci započaté jinde, prostřednictvím níž společnost jako celek stíhá každého skrze bezpočet disciplinárních mechanismů. Díky vězeňskému kontinuu se soudní instance vkrádá mezi všechny instituce, které kontrolují, transformují, napravují, vylepšují. Vzato do důsledků, neodlišuje je ve skutečnosti nic než jedinečným způsobem „nebezpečná“ povaha delikventů, závažnost jejich odchylek a nezbytná okázalost rituálu. Avšak ve své funkci není moc trestat podstatně odlišná od moci léčit nebo moci vzdělávat. Přijímá od nich, a od jejich malého a méně

významného úkolu, záruku zdola; ale má také, což je neméně důležité, záruku techniky a racionality. Vězeňství „naturalizuje“ legální moc trestat, tak jako „legalizuje“ technickou moc disciplinovat. Tím, že je také homogenizuje, když vyhlazuje to, co by mohlo být považováno u jedné za násilí a u druhé za náhodu, když oslabuje účinky vzpoury, již mohou obě vyvolat, a následně tak činí neúčinnými jejich zostření či urputnost, když nechává od jedné k druhé cirkulovat tytéž propočtené, mechanické a nenápadné metody, vězeňství dovoluje uskutečnit onu velkolepou „ekonomii“ moci, jejíž formuli hledalo již 18. století, když vystoupil na povrch problém akumulace a užitečného spravování lidí.

Prostupujíc celou masou společenského těla a mísíc v něm bez ustání umění napravovat s právem trestat, snižuje univerzum vězeňství úroveň, od níž je přirozené a přijatelné být trestán. Často se klade otázka, jak byly, před Revolucí a po ní, položeny nové základy práva trestat. Odpověď je nepochybně nutno hledat v teorii společenské smlouvy. Také však, a možná především, je třeba položit otázku opačnou: jak došlo k tomu, že lidé přijali moc trestat, či prostě, že byli-li trestáni, tolerovali to. Teorie smlouvy zde dokáže odpovědět jen pomocí fikce právního subjektu, předávajícího jiným moc vykonávat nad sebou právo, které chová i on sám vůči nim. Je vysoce pravděpodobné, že velké kontinuum vězeňství, jež zprostředkovalo komunikaci mezi mocí disciplíny a mocí zákona a rozprostřelo se bez přerušení od nejmenších přinucení až k velkolepému trestnímu uvěznění, konstituovalo technickou i reálnou, bezprostředně materiální dubletu tohoto chimérického postoupení práva trestat.

4. S touto novou ekonomikou moci prosadil systém vězeňství, jenž je jejím základním nástrojem, novou formu „zákona“: směs legality a přirozenosti, předpisu a ustanovení, normu. Odtud plyne celá řada důsledků: vnitřní rozklad soudní moci či přinejmenším jejího fungování; čím dál tím větší ob-

tiž soudit a dokonce hanba vynést rozsudek; vášnivá touha soudců posuzovat, oceňovat, diagnostikovat, rozpoznávat normální a nenormální a dožadovat se poct za vyléčení či za převýchovu. Vzhledem k tomu je zcela zbytečné věřit v dobré či špatné svědomí soudců, nebo dokonce v jejich nevědomost. Jejich nezměrná „chuť k medicíně“, jež se manifestuje bez ustání – od jejich dovolávání se expertů psychiatrie až po pozornost, kterou věnují tlachání o kriminologii –, vyjadřuje hlavní fakt, že moc, již praktikují, byla „denaturalizována“; že na jisté úrovni je ovládána zákony, avšak na jiné, a mnohem hlubší rovině funguje jako moc normativní; to, co je vede k formulování „terapeutických“ rozsudků a k rozhodování o „převýchovném“ uvěznění, je ekonomie moci, kterou praktikují, a nikoli jejich skrupule či jejich humanismus. Ale naopak, jestliže soudci čím dál hůř akceptují to, že musí soudit za účelem odsouzení, činnost souzení se potom rozmnožuje do té míry, do níž se rozptýlila normalizující moc. Ta, nesena všudypřítomností disciplinárních dispozitivů, opírajíc se o všechny aparáty vězeňství, se stala jednou z hlavních funkcí naší společnosti. Soudci normality jsou v ní všude přítomni. Nacházíme se ve společnosti profesorů-soudců, lékařů-soudců, vychovatelů-soudců, „sociálních pracovníků“-soudců; ti všichni zajišťují vládu univerzálnosti normativu; a jeden každý, ať se nachází kdekoli, mu podřizuje tělo, gesta, chování, schopnosti, výkony. Síť vězeňství, ve svých kompaktních i rozptýlených formách, se svými systémy zařazení, distribuce, dohlížení a pozorování, byla v moderní společnosti velkou oporou normalizující moci.

5. Vězeňská tkáň společnosti zajišťuje současně skutečné ovládnutí těla a jeho neustálé pozorování; díky svým vnitřním vlastnostem je aparátem trestání, jenž je nejkonformnější s novou ekonomikou moci, a nástrojem formování vědění, jež má tato ekonomie sama zapotřebí. Její panoptické fun-

gování jí umožňuje hrát tuto dvojí roli. Díky postupům fixace, přerozdělení, registrace byla po dlouhou dobu tou nejprostší, nejhrubější, ale i nejmateriálnější a patrně nejneoddělitelnější podmínkou rozvoje oné ohromné aktivity vyšetřování, která objektivovala lidské chování. Jestliže po věku „inkviziční“ justice vstupujeme do období justice „vyšetřovací“, jestliže procedura vyšetřování mohla, v ještě obecnějším smyslu, tak široce pokrýt celou společnost a vytvořit prostor pro jednu část věd o člověku, jedním z významných nástrojů, které k tomu přispěly, bylo množství a těsná provázanost různých mechanismů uvěznění. Nejde tu o to, že by vězení bylo východiskem humanitních věd. Avšak jestliže se humanitní vědy mohly zformovat a způsobit v epistémé všechny ty převratné změny, jež jsou známé, je tomu tak proto, že byly unášeny specifickou a novou modalitou moci: určitou politikou těla, určitým způsobem, jak učinit shromáždění lidí poslušným a užitečným. Tato modalita moci vyžadovala, aby byly určité vztahy vědění zahrnuty ve vztazích moci; dovolávala se techniky, aby dosáhla provázanosti procesů podrobování a objektivace; zahrnovala v sobě nové procedury individualizace. Sít vězeňství konstituuje jeden ze základů tohoto komplexu moci-vědění, jenž historicky umožnil vědy o člověku. Poznatelný člověk (ať duše, individualita, vědomí či chování, na tom zde nezáleží) je účinkem-objektem tohoto analytického obklíčení, tohoto ovládnutí-pozorování.

6. To nepochybně vysvětluje extrémní odolnost vězení, toho skromného vynálezu, který byl nicméně hanoben hned od svého zrodu. Kdyby bylo pouhým nástrojem odmítání či potlačování ve službách státního aparátu, bylo by mnohem snazší pozměnit jeho příliš nápadné formy nebo za něj najít přijatelnější náhradu. Avšak tím, jak je pohroužené do prostředí dispozitivů a strategií moci, může vězení oponovat každé snaze o transformaci velkou silou nehyb-

nosti. Jedna skutečnost je zde charakteristická: když je nastolena otázka změny režimu uvěznění, její zablokování nepřichází přímo od soudní instituce; to, co klade odpor, není vězení jakožto trestní sankce, nýbrž vězení se všemi svými určeními, spojeními a mimosoudními účinky; je to vězení jakožto propojení ve všeobecné síti disciplíny a dohlížení; vězení, které funguje v režimu panoptismu. Tím nemá být řečeno, že vězení nemůže být modifikováno, ani to, že je jednou provždy neoddělitelně spjato s typem společnosti, jako je ta naše. Naopak sem lze klást dva procesy, které jsou, v rámci samotné kontinuity procesů, jež umožňují vězení fungovat, schopné značně omezit jeho využití a transformovat jeho interní fungování. A nepochybně již ve velké míře probíhají. První je ten, který snižuje užitečnost (nebo způsobuje nárůst potíží) delikvence, jež byla ustanovena jako specifický druh nezákonnosti, uzavřena a kontrolována; tak se s konstituováním velkých nezákonností v národním nebo mezinárodním měřítku, jež se napojují přímo na politické a ekonomické aparáty (finanční nezákonnosti, zpravodajské služby, obchod se zbraněmi a s drogami, spekulace s nemovitostmi) stává zřejmým, že poněkud neotesaná a nápadná práce delikvence se ukazuje jako neefektivní; kromě toho v omezenějším měřítku od chvíle, kdy se získávání poplatků za sexuální rozkoš stalo mnohem snazší díky prodeji antikoncepce nebo oklikou prostřednictvím publikací, filmů a představení v nočních podnikách, archaická hierarchie prostituce ztratila velkou část svého starého užitku. Druhým procesem je růst disciplinárních sítí, znásobení jejich výměn s trestním aparátem, čím dál tím rozsáhlejší pravomoci, jež jsou jim udělovány, stále masivnější přesun soudních funkcí do těchto sítí; takže v té míře, v níž medicína, psychologie, vzdělávání, péče o propuštěné vězně, „sociální práce“ přebírají stále větší podíl na moci dohlížet a trestat, v té míře se trestní

aparát naopak může medikalizovat, psychologizovat, pedagogizovat; a tím se tato osa přenosu, kterou představovalo vězení, stala méně potřebnou, když v posunu mezi jeho trestním diskurzem a jeho účinkem konsolidace delikvence skloubilo vězení moc trestní a moc disciplinární. Uprostřed těchto normalizujících dispozitivů, jež se stále upevňují, specifická vězení a jeho spojující role ztrácejí svůj *raison d'être*.

Jestliže je zde ohledně vězení ve hře vůbec něco politického, pak to není záležitost toho, zda vězení je či není nápravou; tedy zda tu soudci, psychiatři nebo sociologové mohou uplatňovat více moci než úředníci a dozorcí; koneckonců nejde dokonce ani o alternativu, zda mít vězení nebo něco jiného než vězení. Současný problém spočívá mnohem spíše ve velkém vzestupu oněch normalizujících dispozitivů a celé šíře účinků moci, které s sebou v nastolování nových věcných přístupů přinášejí.

*

V roce 1836 dopisovatel v *La Phalange* napsal: „Moralisté, filozofové, zákonodárci, pochlebovači civilizace, to je plán vaší Paříže, právě uváděný v život, to je ten zdokonalený plán, kde jsou všechny věci, jež jsou si podobné, sjednoceny. Uprostřed a uvnitř prvních hradeb leží: špitál pro všechny nemoci, starobinec pro veškerá neštěstí, domy pro blázny, věznice, galeje pro muže, ženy i děti. Okolo prvních hradeb se rozkládají kasárna, soudní tribunál, policejní stanice, příbytek pro vězeňské dozorce, popraviště, bydliště katů a jejich podomků. Ve čtyřech rozích stojí Poslanecká sněmovna, Panská sněmovna, Francouzský institut a královský palác. Venku se nachází vše, co zásobuje ty uvnitř za hradbami: obchod se svými podvodníky a se svými bankroty; průmysl se svými zběsilými boji; tisk se svými sofizma-

ty; herny, prostituce, lid umírající hladu či libující si ve zhýralém životě, avšak vždy připravený zaslechnout hlas ducha revoluce; bezcitní boháči... a nakonec zarputilá válka všech proti všem.“¹¹⁾

Skončím u tohoto anonymního textu. Jsme tu již velmi daleko od krajů s mučením a popravami, posázených koly na lámání, šibenicemi, popravišti, pranýři; a také jsme daleko od snu reformátorů z doby před více než padesáti lety: město trestů, kde by tisíc malých divadel bez ustání předvádělo pestrobarevnou reprezentaci spravedlnosti a kde by tresty pečlivě inscenované na dekorativních popravištích nepřetržitě pořádaly jarmareční festival trestního zákoníku. Město vězeňství, se svojí imaginární „geopolitikou“, je podřízeno naprosto jiným principům. Text z *La Phalange* poukazuje na některé z těch nejdůležitějších: že totiž v srdci tohoto města, a držíc jej jakoby pohromadě, není žádné „centrum moci“, žádné jádro sil, nýbrž mnohonásobná síť rozmanitých prvků – zdí, prostoru, institucí, pravidel, diskurzů; že model města vězeňství proto není modelem královského těla s mocemi, jež z něj emanují, ani modelem znovusjednocení na základě smlouvy, vůli, z níž se rodí současně individuální i kolektivní tělo, nýbrž modelem strategického rozdělení prvků rozdílné povahy a úrovně. Že vězení není dítětem ani zákonů, ani trestních zákoníků, ani soudního aparátu; že není podřízeno soudnímu tribunálu jako poslušný či nešikovný nástroj rozsudků, které vykonává, a výsledků, kterých má dosahovat; že je to naopak soudní tribunál, který je vzhledem k vězení vnějším a podřízeným prvkem. Že vězení není v této centrální pozici, kterou zaujímá, samo, ale že je propojeno s celou řadou jiných „vězeňských“ dispozitivů, jež jsou zdánlivě odlišné – protože jsou určeny k tomu, aby usnadňovaly život, léčily, pomáhaly –, avšak které všechny

11) *La Phalange*, 10. srpna 1836.

směřují jako ono samo k vykonávání moci normalizovat. Že to, proti čemu míří tyto dispozitivní, nejsou přestupky vzhledem k nějakému „centrálnímu“ zákonu, nýbrž velké množství nezákonností okolo aparátu produkce – „obchodu“ a „průmyslu“ –, s jejich rozmanitostí co do povahy i původu, s jejich specifickou rolí ohledně zisku a s jejich rozdílnou rolí, s níž jsou pojímány v trestních mechanismech. A konečně že to, co řídí všechny tyto mechanismy, není jednotné fungování nějakého aparátu či instituce, ale nezbytnost zápasu a strategických pravidel. Že, v důsledku toho, označení instituci jako represe, odpor, vyloučení, marginalizace nejsou vhodná k popisu této formace, ležící v samotném centru města vězeňství, města zálužných lichotek, málo přípustných zlomyslností, drobných lstí, vypočítavých postupů, technik, a konečně i „věd“, jež dovolují fabrikaci disciplinárního individua. V této centrální a centralizované humanitě, která je účinkem a nástrojem vztahů komplexní moci, kde se tělo a síly podrobené těmto dispozitivním mnohonásobného „uvěznění“ stávají objekty diskurzů, které jsou samy prvky této strategie – zde je třeba zposlouchat se do vravy této bitvy.¹²⁾

12) Zde jsem přerušil psaní této knihy, která má sloužit jako historický podklad rozličným studiím o moci normalizace a o formování vědní v moderní společnosti.

POZNÁMKA PŘEKLADATELE

Cílem této poznámky není nějak doplňovat či vysvětlovat Foucaultův výklad. Ty, kteří by se rádi při interpretaci nechali něčím vést, můžeme odkázat jednak na knihu Gillesa Deleuze *Foucault* (český překlad Herrmann a synové, Praha 1996), jednak na monografii Miroslava Marcelliho *Michel Foucault alebo stať se iným* (Archa, Bratislava 1995). K dalšímu studiu Foucaultova díla je třeba poznamenat, že kromě *Archeologie vědění* jsou všechny významné práce již k dispozici v českých či slovenských překladech: *Dějiny šlechetství* (NLN, Praha 1994), *Slová a věci* (Pravda, Bratislava 1987), první díl *Dějiny sexuality* nazvaný *Vůle k vědění* (Herrmann a synové, Praha 1999) – další dva díly by měly být vydány v nejbližší době – a přítomné vydání knihy *Dohlížet a trestat*. Mimoto byly přeloženy ještě tři drobnější Foucaultovy práce – *Psychologie a duševní nemoc* (2. vydání českého překladu, Dauphin, Praha 1997), předmluva k francouzskému překladu knihy Ludviga Binswangerova *Sen a existence* s názvem *Sen a obraznost* (Dauphin, Praha 1996) a esej *Toto nie je fajka* (Archa, Bratislava 1994) –, dále soubor tří studií *Diskurz, autor, genealogie* (Svoboda, Praha 1994) a výbor z esejů a rozhovorů *Myšlení vnějšku* (Herrmann a synové, Praha 1996).

V této poznámce se pouze pokusíme upozornit na některé terminologické problémy, se kterými bylo nutné se při překladu *Surveiller et punir* vyrovnat. Největší komplikace s sebou nese bezesporu francouzské slovo *supplice*, jež je jedním

z klíčových pojmů první části knihy. Pro tento termín neexistuje v češtině jednoslovný ekvivalent a jeho rozsah je dokonce natolik široký (značí v prvním významu popravu, hrdelní trest, dále veřejné mučení či popravu umučením nebo jinou násilnou formou, ale také zapsanou kodifikaci této procedury, česky nazývanou právo útrpné, a v přeneseném významu pak i jakékoli utrpení, trýzeň, muka), že by bylo obtížné najít jeden vícelslovný výraz, který by vystihoval přesně význam tohoto slova v různých spojeních a kontextech. Proto bylo nutné použít podle okolností několik českých výrazů: tak je v názvu první části pro stručnost a jasnost, jakou vyžaduje titul, použito jednoslovného výrazu „Mučení“; jinak jsou podle kontextu užívána nejčastěji spojení „veřejná poprava“ či „veřejné mučení“, zejména v případech, kdy Foucault klade důraz na spektakulárnost takového trestu; ojedinele, při odkazu na písemné zachycení této procedury, je užito výrazu „právo útrpné“.

Dalším problematickým pojmem je slovo, které je obsaženo již z názvu knihy *surveiller*. Překládáme je „dohlížet“, ačkoli by patrně přesnějším výrazem bylo „dozírat“, zejména pro spojitost se substantivem *surveillant*, „dozorce“, ale také např. „družinář“ (tedy školní dozorce). Zdá se nám však, že výraz „dohlížet“ je stylově vhodnější a v některých případech také přesnější pro větší šíři významu.

Ještě komplikovanějším se ukázalo překládání termínů vyjadřujících strukturu francouzských vězeňských institucí, která se utvářela po staletí a spolu s ní i její komplikovaná terminologie. Jde především o rozličné stupně v hierarchii francouzských věznic, nazývané *maison (de ...)*, počínaje *maison d'arrêt*, „věznice pro osoby ve vyšetřovací vazbě“ (čemuž zhruba odpovídá současný český termín „vazební věznice“), a konče *maison centrale*, centrální věznice. Tyto termíny překládáme vícelslovnými výrazy, odvozenými z kontextu (jako např. *maison de justice*, „soudní vězení“, *maison de correction*,

„nápravné zařízení“ atd.), a tam, kde považujeme za nutné přesněji rozlišit jednotlivé názvy těchto institucí, připojíme v hranaté závorce jejich francouzské označení.

Posledním z pojmů, na něž je třeba upozornit, je pojem *illégalisme*, který je stěžejním tématem předposlední kapitoly. Překládáme jej termínem „nezákonnost“, ačkoli to není zcela přesné; ale ani složitější výrazy jako „prostor pro nezákonné jednání“ či „oblast protiprávního chování“ nevystihují dokonale smysl, se kterým Foucault pracuje (to, že se jedná v jednotlivých případech o drobná překročení zákona, avšak že je takové jednání všeobecně rozšířené a z určitých důvodů tolerované), jsou pro svou frekventovanost v textu nevhodné, a navíc ani jeden z těchto výrazů nezahrnuje další význam, o který je český termín „nezákonnost“ oproti francouzskému *illégalisme* ochuzen, a sice skutečnost, že takové jednání je nějakým způsobem skryté, utajené a představuje vždy jistou formu odporu (ačkoli tolerovaného, usměrněného či dokonce řízeného) vůči legálnímu jednání, což evokuje termín „ilegalita“.

Na závěr bych rád vyslovil poděkování Miroslavu Petříčkovi jr. a Karlu Theinovi za cenné připomínky a upozornění, které mi při práci na překladu poskytli.

Č. P.

OBSAH

Část I. Mučení	31
Kapitola I. Tělo odsouzených	33
Kapitola II. Lesk a sláva veřejných poprav	67
Část II. Trestání	117
Kapitola I. Zobecněné trestání	119
Kapitola II. Mírnost trestání	159
Část III. Disciplína	197
Kapitola I. Poslušná těla	199
Umění rozdělení	207
Kontrola aktivity	217
Organizace vznikání	226
Kompozice sil	234
Kapitola II. Prostředky správného výcviku	244
Hierarchický dohled	245
Normalizační sankce	254
Zkouška	262
Kapitola III. Panoptismus	275
Část IV. Vězení	317
Kapitola I. Dokonalé a přísné instituce	319
Kapitola II. Nezákonnosti a delikvence	355
Kapitola III. Vězeňství	405
Poznámka překladatele	425

MICHEL FOUCAULT

DOMLÍŽET A TRESTAT

Knihla o zrodu vězení

Z francouzského originálu
Surveiller et punir: naissance de la prison,
vydaného nakladatelstvím Éditions Gallimard
v Paříži roku 1975,
přeložil Čestmír Pelikán
Odpovědná redaktorka Dagmar Magincová
Edici Studie řídí Čestmír Pelikán
Obálku navrhl a edici Studie
graficky upravil Petr Cempírek
Technický redaktor Michal Nusko
Vytiskla tiskárna S-Tisk Vimperk, s. r. o.
Vydalo v počtu 1500 kusů
nakladatelství Dauphin
jako 10. svazek edice Studie
Praha 2000

111
197

Nakladatelství DAUPHIN
Bieblova 17, 150 00 Praha 5
tel.: 02/5156 6271, fax 02/439 281
www.dauphin.cz

SPRÁVA SÍTÍ A POČÍTAČŮ

HEWLETT
PACKARD

CONNECT

**Správa a servis počítačů,
počítačových sítí • možnost
měsíčního paušálu • prodej
PC a komponent • tvorba a
údržba internetových
stránek • prodej počítačů
Hewlett-Packard, COMPAQ
a IBM**

**Křemencova 10, Praha 1
tel./ fax: 02 - 24 92 12 88
email: info@quarcom.cz
<http://www.quarcom.cz>**

DAUPHIN*

NAKLADATELSTVÍ, KTERÉ VYDÁVÁ KNIHY

Na stránkách www.dauphin.cz se můžete dozvědět o našich posledních novinkách. Které knihy jsme dosud vydali. Jak si je můžete objednat. A též, jaké do budoucna připravujeme...

EDICE:

AD USUM DELPHINI | EDICE FRANCOUZSKÉHO SURREALISMU
ETHNOS | STUDIE | FILM | Z DÍLA JOSEFA ČAPKA
POEME | SLOVA | SLOVO A TVAR | MIMO EDICE

*) Dauphin ve francouzštině, jazyce básníků, znamená delfin či mladý následník trůnu. Knihy, které byly následníkovi předkládány, byly označeny latinským nápisem ad usum delphini – určeno dauphinu. V antické mytologii pak delfin převážel vyvolené na Ostrov Blaženosti. Dauphin coby nakladatelství by chtěl na tyto tradice navázat – domníváme se, že i kvalitní četbou je možno ostrovu Blaženosti dosíci.

Copyright © Daniel Podhradský – Dauphin, 1999
Designed @ angelidust, hosted on Lantant.net, webmaster Taxoft

edice
STUDIE

VYŠLO:

- 1. Michel Foucault**
Psychologie a duševní nemoc
- 2. Emmanuel Lévinas**
Čas a jiné / Le temps et l'autre
- 3. Gaston Bachelard**
Plamen svíce
- 4. Roland Barthes**
Kritika a pravda
- 5. Robert Musil**
Eseje
- 6. Felix Vodička**
Struktura vývoje
- 7. Ivan Vojtěch**
Rozpravy
- 8. René Girard**
Lež romantismu
a pravda románu
- 9. Georges Balandier**
Politická antropologie
- 10. Michel Foucault**
Dohlížet a trestat

VYJDE:

- Jean Baudrillard**
Amerika
- Záviš Kalandra**
České pohanství
- Maurice Merleau-Ponty**
Oko a duch
- Michel Butor**
Repertoár
- Pierre Francastel**
Figura a místo
- Gilles Deleuze**
Vyjednávání